

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕБА ГАННА ІГОРІВНА

УДК 327.7:323.2.341.1+339.9

ДИСЕРТАЦІЯ

ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄС: ПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ

05 Соціальні та поведінкові науки

052 Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Г.І. Геба

Науковий керівник Глебов Сергій Володимирович, кандидат політичних наук, доцент

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Геба Г.І. Дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2021.

Дисертація присвячена комплексному аналізу дезінтеграційних процесів у ЄС, які гіпотетично можуть стримувати інтеграцію, призводити до припинення членства окремих держав у Європейському Союзі та потенційно завершитися розпадом об'єднання.

Відзначено, що метою дисертаційної роботи є визначення впливу ключових чинників на дезінтеграційні процеси та потенціал і ступінь резистентної спроможності ЄС консервувати власні інтеграційні властивості з урахуванням політичних та безпекових ризиків.

Об'єктом дослідження визначено Європейський Союз у сучасній системі міжнародних відносин, а предметом дослідження є дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри.

У дисертації вперше проведено комплексний науковий аналіз причин, наслідків та імовірних майбутніх перспектив європейської дезінтеграції як процесу, що є протилежним євроінтеграції, яка традиційно вивчається у наукових дослідженнях.

Також вперше на науковому рівні розглянуто процес «євроінтеграції євроскептицизму», тобто консолідації зусиль партій різних країн, які критикують Європейський Союз, для посилення позицій євроскептиків у Європарламенті та Єврокомісії, що відображає парадоксальний процес загальноєвропейського єднання навіть тих політиків, які намагаються роз'єднати Європу всупереч об'єктивним процесам глобалізації.

Під час дослідження проведено комплексний компаративний аналіз позицій єврооптимістів та євроскептиків щодо питання перспектив розвитку європейської інтеграції.

У дисертації уточнено поняття «дезінтеграції» та «дезінтеграційних процесів», поняття, якими позначається гіпотетичний вихід держав-членів із ЄС: «Грекзит», «Італекзит», «Некзит», «Спакзит», «Фрекзит», «Хакзит».

Внесено уточнення в дилему розуміння понять «дезінтеграції» та «євроінтеграції», які є водночас протилежними та взаємопов'язаними.

У дослідженні уточнено вплив процесів дезінтеграції у Європейському Союзі на зовнішню політику та безпеку його країн-членів.

У дисертації набули подальшого розвитку аналіз стану європейської інтеграції та її майбутнього, дослідження внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників, які впливають на європейські дезінтеграційні процеси, розглянуто кейс Брекзиту як причинно-наслідковий елемент дезінтеграції, здійснено аналіз причин та наслідків Брекзиту і його впливу на розвиток дезінтеграційних тенденцій у континентальній Європі.

Під час роботи над дисертаційним дослідженням проведено комплексний науковий аналіз причин, наслідків та імовірних майбутніх перспектив європейської дезінтеграції як процесу, що є протилежним євроінтеграції, яка традиційно вивчається в наукових дослідженнях.

Проаналізовані у якості дезінтеграційного чинника соціально-економічні проблеми ЄС (фінансово-економічна криза, зростання соціально-економічної нерівності між країнами ЄС, великі борги низки країн Південної Європи та Ірландії, коронавірусна криза), на підставі чого зроблено висновок, що наявні протиріччя між багатшими та біднішими європейськими країнами наразі не такі гострі, щоб призвести до розпаду ЄС, а кризовим явищам на даний час вдається не дати критичного розвитку.

Розглянуті політико-бюрократичні чинники дезінтеграції (недостатня демократичність та бюрократизація політичних інституцій Європейського Союзу в Брюсселі, посилення настроїв євроскептицизму в багатьох країнах-

членах ЄС тощо) ослаблюють європейську єдність, а проте навряд чи здатні в найближчому майбутньому спровокувати розпад ЄС.

У дослідженні розглянуто кейс Брекзиту як причинно-наслідковий елемент дезінтеграції. Вказано на те, що Брекзит спричинили чинники, які досі актуальні і для інших держав-членів ЄС. Доведено, що основною метою стратегії Європейського Союзу щодо Брекзиту було не допустити ефект доміно та виходу низки інших європейських країн із ЄС вслід за Великобританією, через що Євросоюз зайняв жорстку позицію на переговорах із Британією, щоби запобігти ситуації, коли країна, яка виходить із ЄС, отримує додаткові переваги над тими, хто залишився в об'єднанні. Зроблено висновок про те, що негативний досвід Брекзиту, а також усвідомлення того, що без допомоги Євросоюзу неможливо адекватно вирішити наявні соціально-економічні проблеми, змушує радикальних євроскептиків переходити на поміркованіші позиції, тому Брекзит, на нашу думку, не стане чинником, який призведе до розпаду ЄС, і навіть, деякою мірою, навіть здатний стримати дезінтеграційні процеси.

Зазначено, що міграція спричиняє в Європейському Союзі низку додаткових соціально-економічних проблем та загострює конфлікти на міжкультурній та міжетнічній основі, а це, так само, посилює бажання європейських країн вийти із ЄС з метою знизити небажаний наплив нелегальних мігрантів та біженців. Крім того, обговорення шляхів подолання міграційної кризи загострює суперечності між європейськими країнами та порушує їх солідарність, що потенційно може навіть призвести до розпаду Євросоюзу, як продемонструвало тимчасове призупинення дії Шенгенської угоди на піку міграційної кризи всередині 2010-х років. Водночас, ЄС вдалося знизити гостроту міграційної кризи, тому зроблено припущення, що найближчим часом чинник міграції не стане передумовою розпаду Європейського Союзу.

Розглянуто політику Росії як вагомий чинник у посиленні дезінтеграційних тенденцій у ЄС, особливо в Південній Європі, де країни

потерпають від соціально-економічних негараздів, і населення проявляє невдоволення політикою наднаціональних європейських інституцій у Брюсселі. Відзначено, що Росія особливо зацікавлена в ослабленні європейської солідарності й навіть розпаді Європейського Союзу, оскільки під тиском Брюсселя проросійські уряди таких європейських країн, як Австрія, Кіпр або Угорщина змушені підтримувати загальноєвропейську політику санкцій проти Росії через її агресивні дії щодо України. Тому ослаблення єдності Євросоюзу означатиме й ослаблення економічного та політичного тиску на Росію з боку Євросоюзу. Охарактеризовано дії Росії із заохочення розбіжностей між країнами ЄС та їх суперечок зі США щодо будівництва газопроводу «Північний потік-2». Зазначено, що загалом, попри успіхи російської пропаганди в Європі, російський чинник навряд чи стане настільки впливовим, щоби призвести до цілковитого розпаду ЄС, однак здатний послабити єдність у лавах ЄС і сприяти уповільненню процесів поглиблення євроінтеграції.

Зроблено висновок, що США відіграють важливу роль у процесах європейської інтеграції та дезінтеграції, оскільки США – це не лише глобальний гравець, який впливає на політичні та економічні процеси в різних куточках світу, а також і ключовий союзник або партнер для переважної більшості країн Європи. Відзначено, що після зникнення радянської загрози та завершення Холодної війни європейські країни намагалися знизити вплив США на інтеграційні та інші процеси у ЄС. Доведено, що негативну реакцію з боку США викликають спроби керівництва ЄС створити автономну від НАТО систему європейської безпеки. Вбачається, що оскільки США не зацікавлені в розпаді Європейського Союзу, то вони своєю політикою не сприятимуть розвитку дезінтеграційних процесів у Європі. Отже, американський чинник для ЄС не може вважатися дезінтеграційним, хоча й через різні інтереси у багатьох питаннях, США навряд чи активно сприятимуть у подоланні

дезінтеграційних тенденцій у ЄС, адже для них є вигідним певне ослаблення ЄС для збереження свого впливу в Європі.

Зазначено, що після Брекзиту й подолання найгострішої фази міграційної та фінансово-економічної криз дезінтеграційні процеси в ЄС уповільнилися, і ризик виходу інших держав-членів із Європейського Союзу зменшився, однак, невизначеність ситуації в умовах коронавірусної пандемії, посилення позицій партій євроскептиків у національних парламентах країн Європи, збереження проблеми нелегальних мігрантів і біженців та інші негативні чинники в перспективі можуть знову поставити під питання саме існування ЄС.

Сформульовано загальний висновок, що на європейську безпеку й політику ЄС та окремих його держав-членів впливає значна кількість дезінтеграційних чинників, проте на даний час Євросоюз не стоїть на порозі формального розпаду, незважаючи на певне ослаблення європейської солідарності. Зроблено припущення, що певні неформальні ознаки дезінтеграційних процесів, які виявляються, зокрема, у неузгодженості та відмінності позицій у ЄС та наслідком яких став Брекзит, є, імовірно, винятком, аніж показником загальної тенденції, адже загалом такі процеси не набувають подальшого розвитку. Євросоюз неодноразово демонстрував свою здатність вижити і пристосуватися до кризових явищ, що дає підстави вважати, що наразі перспективи дезінтеграції ЄС виглядають малоімовірними. Зазначене є показником достатнього потенціалу та досить високого ступеню резистентної спроможності ЄС консервувати інтеграційні властивості попри зовнішні та внутрішні виклики.

Ключові слова: дезінтеграція, дезінтеграційні процеси, європейська інтеграція, євроскептицизм, європейська солідарність, Європейський Союз, ризики виходу країн-членів із ЄС.

ABSTRACT

Heba H. I. Disintegration processes in the EU: political and security dimensions. – Manuscript. The thesis for the Doctor of Philosophy degree in speciality 052 – Political science. – Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2021.

The dissertation is devoted to a comprehensive analysis of disintegration processes in the European Union, which can hypothetically slow down the integration, lead to the termination of the EU membership by individual states and potentially end in the collapse of the union.

It is noted that the goal of the dissertation is to determine the impact of key factors on disintegration processes in the EU and the potential and degree of the EU's resistant ability to preserve its integration properties within the context of political and security risks.

It is pointed out that the research object is the European Union in the modern system of international relations, and the research subject is disintegration processes in the EU and their political and security dimensions.

The dissertation for the first time conducts a comprehensive scientific analysis of the causes, consequences and probable future prospects of the European disintegration as a process that is the opposite of the European integration, which is traditionally studied in academic literature.

Also, for the first time at the academic level, the process of “European integration of the euroskepticism” was considered, i.e. consolidating the efforts of the euroskeptical parties to strengthen their positions in the European Parliament and the European Commission. This process reflects a paradoxical phenomenon of consolidating at the pan-European level even those political parties that try to split Europe contrary to the objective processes of globalization.

During the study, a comprehensive comparative analysis of the positions of eurooptimists and euroskeptics regarding the prospects of European integration was done.

The dissertation clarifies the definitions of “disintegration” and “disintegration processes” as well as the terms that define the hypothetical exit of member states from the EU: “Grexit”, “Italexit”, “Nexit”, “Spaxit”, “Frexit”, “Huxit”.

The dilemma of understanding the concepts of “disintegration” and “European integration” as both opposite and interconnected terms has been clarified.

The study clarifies the impact of disintegration processes in the European Union on the foreign policy and security of its member states.

The dissertation further develops the analysis of the state of European integration and its future, studies domestic and foreign policy factors that influence European disintegration processes, considers the Brexit case as a causal element of disintegration, analyzes the causes and consequences of Brexit and its impact on disintegration trends in continental Europe.

In the course of the dissertation research, it was done a comprehensive scientific analysis of the causes, consequences and probable future prospects of European disintegration as a process that is the opposite of European integration, which is traditionally studied in research papers.

The socio-economic problems of the EU are analyzed as a disintegration factor (financial and economic crisis, growing socio-economic inequality between EU countries, large debts of a number of countries in Southern Europe and Ireland, coronavirus crisis). Based on those socio-economic problems, it is concluded that existing contradictions between richer and poorer European countries are currently not so deep to lead to the disintegration of the EU, and the economic crisis is currently under control.

The considered political and bureaucratic factors of disintegration (lack of democracy and bureaucratization of the European Union’s political institutions in Brussels, strengthening of euroskepticism in many EU member states, etc.) weaken the European unity, but are unlikely to provoke disintegration in the near future.

The study considers the Brexit case as a causal element of disintegration. It is pointed out that Brexit was caused by factors that are still relevant for other EU member states. It has been shown that the main purpose of the EU's Brexit strategy was to prevent the domino effect of exiting a number of other European countries from the EU after Britain's withdrawal from the Union. For this reason, the EU has taken a tough position in negotiations with the United Kingdom to prevent this country that withdrew from the EU from obtaining additional advantages over those who remained in the Union. It is concluded that the negative experience of Brexit, as well as understanding that without the European Union's assistance it is impossible to adequately solve existing socio-economic problems, forces radical euroskeptics to move to more moderate positions. Therefore, Brexit, in our opinion, would not be a factor that would lead to the collapse of the EU, but to some extent, it will even slow down the disintegration.

It is noted that migration causes a number of additional socio-economic problems in the EU and exacerbates conflicts on an intercultural and interethnic basis, which in turn strengthens the desire of European countries to leave the EU in order to reduce the unwanted influx of illegal migrants and refugees. In addition, discussing ways to overcome the migration crisis exacerbates conflicts between European countries and disrupts their solidarity, which could potentially lead to the collapse of the European Union, as demonstrated by the temporary suspension of the Schengen agreement at the peak of the migration crisis in the mid 2010s. At the same time, the EU has managed to reduce the severity of the migration crisis, so it is assumed that in the near future the migration factor will not cause the collapse of the European Union.

Russia's policy is considered as a significant factor in strengthening disintegration trends in the EU, especially in Southern Europe, where countries suffer from socio-economic problems and the population is dissatisfied with the policies of supranational European institutions in Brussels. It is noted that Russia is particularly interested in weakening European solidarity and even the disintegration of the EU, because under the pressure from Brussels, pro-Russian

governments in European countries such as Austria, Cyprus or Hungary are forced to support a pan-European policy of sanctions against Russia. Therefore, the weakening of the unity of the European Union will mean the easing of economic and political pressure on Russia from the EU. Russia's actions to encourage disagreements between EU countries and their disputes with the United States over the construction of the Nord Stream-2 gas pipeline are described. It is noted that, in general, despite the success of Russian propaganda in Europe, the Russian factor is unlikely to be influential enough to lead to the complete disintegration of the EU, but can weaken unity in the EU and slow down the process of deepening European integration.

It is concluded that the United States plays an important role in European integration and disintegration, because the United States is not only a global player influencing political and economic processes around the world, but also a key ally or partner for the vast majority of European countries. It is noted that after the disappearance of the Soviet threat and the end of the Cold War, European countries tried to reduce US influence on integration and other processes in the EU. It has been proven that the attempts of the EU leadership to create an autonomous system of European security from NATO provoke some negative reaction from the United States. From our point of view, the United States is not interested in the disintegration of the EU, and therefore, the US policy will not encourage the development of disintegration processes in Europe. Thus, the American policy cannot be considered as a factor of the disintegration of the EU, although due to different positions regarding many issues, the United States is unlikely to actively support the EU's efforts to overcome the disintegration trends, because the United States benefits from a certain weakening of the EU, as this weakening provides more opportunities to exert US influence in Europe.

It is noted that after Brexit and overcoming the most acute phase of migration, financial and economic crises, disintegration processes in the EU have slowed down, and the risk of member states leaving the EU is small. However, the uncertainty in Europe, the persistence of illegal migrants and refugees and other

negative factors in the long run may again call into question the very existence of the EU.

The general conclusion is that the European security and the policies of the EU and individual Member States are affected by a significant number of disintegration factors. Nevertheless, the EU is not currently on the verge of formal disintegration, despite some weakening of the European solidarity. It has been suggested that some certain informal signs of disintegration processes, in particular, the contradictions between the EU countries and Brexit outcomes, are an exception rather than an indicator of the general trend, because these disintegration processes do not develop further. The European Union has repeatedly demonstrated its ability to survive and adapt to crises, and this proves that the prospects for the EU's disintegration seem unlikely now. Thus, there is an indicator of a sufficient capacity and a fairly high degree of the EU's resistance ability to preserve its integration properties despite external and internal challenges.

Key words: disintegration, disintegration processes, European integration, euroskepticism, European solidarity, European Union, risks of exit of the EU member states

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості
про апробацію матеріалів дисертації:**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Геба Г. І. Модель «багатошвидкісної Європи» як основа альтернативної стратегії подальшого розвитку Європейського Союзу. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2019. № 20. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3891

2. Геба Г. І. Перспективи «Італекзиту» у контексті ризиків посилення дезінтеграційних процесів в Європі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2020. Т. 38. С. 97 – 108.

3. Геба Г. І. Вплив дезінтеграційних процесів у Європі на Брекзит. *Політичне життя*. 2020. № 4. С 87 – 92.

4. Геба Г. І. Перспективи виходу країн-членів з ЄС після Брекзиту. *Politicus*. 2020. №6. С. 79 – 88.

Статті в іноземних виданнях:

5. Heba H. I. Russian Factor in the Desintegration Processes in South Europe. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. № 6. С. 82-93.

Праці, що додатково відображають результати дослідження:

6. Геба Г. І. Криза стабільності Євросоюзу та її роль у контексті євроінтеграції України. *Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали міжвузівського круглого столу, м. Одеса, 16 листопада 2017 року / ред. кол. : С. В. Албул, Т. І. Койчева, Е. І. Мартинюк та ін.; відп. за вип. О. Я. Надибська. Одеса: Астропрінт, 2017. С. 26 – 28.

7. Геба Г. І. Щодо питання вибору стратегії розвитку Євросоюзу. *Наукові підсумки 2018 року* : збірник наукових матеріалів XXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця, 17 грудня 2018 року. Вінниця, 2018. Ч. 10. С. 36 – 40.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	23
1.1. Понятійний апарат дослідження.....	23
1.2. Теоретичні засади дослідження.....	30
1.3. Джерельна база дослідження.....	42
Висновки до розділу 1.....	64
РОЗДІЛ 2. ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	67
2.1. Соціально-економічні проблеми ЄС.....	67
2.2. Політико-бюрократичні чинники дезінтеграційних процесів.....	78
2.3. Кейс Брекзиту як причинно-наслідковий елемент дезінтеграції.....	98
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЧИННИКІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЄС	116
3.1. Міграційні процеси як чинники дезінтеграції.....	116
3.2. Російський чинник у дезінтеграційних процесах.....	141
3.3. Роль американського чинника в євроінтеграційних процесах.....	161
Висновки до розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ	230

СПИСОКУМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ГС/ЄС – Глобальна стратегія Європейського Союзу
- ДЄС – Договір про Європейський Союз
- ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу
- ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
- ЄАЕС – Євразійський економічний союз
- ЄЕЗ – Європейська економічна зона
- ЄЕС – Європейське економічне співтовариство
- ЄК – Європейська комісія
- ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі
- ЄП – Європейський парламент
- ЄС – Європейський Союз
- ЗВТ – зона вільної торгівлі
- ЗЄС – Західноєвропейський союз
- ПНОК – Партія незалежності Об'єднаного Королівства
- СЗППБ – спільна зовнішня політика та політика безпеки
- СОТ – Світова організація торгівлі
- СЄФ – Союз європейських федералістів
- УВКБ ООН – Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних націй у справах біженців
- ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
- ЦСЕ – Центрально-Східна Європа

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дослідження обумовлена викликами та загрозами гармонійному розвитку європейської інтеграції та самому існуванню Європейського Союзу, що загострилися у зв'язку із затяжною фінансово-економічною та міграційною кризами, з якими зіткнувся Євросоюз, а також виникненням такого прецеденту в історії ЄС як Брекзит. Різноманітні проблеми розвитку євроінтеграції знайшли широке відображення в сучасній політологічній науці, а це дисертаційне дослідження загострює увагу на оберненому до євроінтеграції процесі – дезінтеграції та ризиках припинення розвитку інтеграції в ЄС через його розкол та фрагментацію. Переважна більшість наявних досліджень загострюють увагу на аналізі різних аспектів саме євроінтеграції та ґрунтовно не вивчають процес європейської дезінтеграції, оскільки донедавна ризик виходу країн із Європейського Союзу здавався суто гіпотетичним, і, навіть після Брекзиту, країни, що залишилися в Євросоюзі, не проявили намірів покинути об'єднання. Тим не менше, кризові явища, продовження неконтрольованої імміграції в ЄС, різке погіршення соціально-економічної ситуації на тлі коронавірусної кризи, а також впевнене зростання популярності партій євроскептиків у різних європейських країнах викликає занепокоєння та ставить під питання майбутнє євроінтеграції. Ці події загострюють актуальність наукового ґрунтовного дослідження протилежного процесу – дезінтеграції, а також визначення потенціалу та ступені резистентної спроможності ЄС консервувати інтеграційні властивості через вивчення внутрішніх та зовнішніх чинників, що мають вплив на дезінтеграційні процеси, з'ясування їхньої сутності та можливих наслідків для сталого політичного розвитку Євросоюзу, внутрішньої та зовнішньої безпеки ЄС загалом і окремих його членів, зокрема.

Дослідження зазначених питань є актуальним, зокрема, для України, для якої забезпечення інтеграції української держави в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Євросоюзі є одним з пріоритетних завдань зовнішньої політики. Для держави, що прагне до євроінтеграції, важливо розуміти характер міждержавних відносин європейської спільноти та можливі сценарії подальшого розвитку подій.

Таке розуміння актуальності обумовлює важливість визначення потенціалу і ступені резистентної спроможності Європейського Союзу консервувати інтеграційні властивості через з'ясування сутності та чинників, що впливають на стимулювання можливих наслідків дезінтеграційних процесів у ЄС для його сталого політичного розвитку, внутрішньої та зовнішньої безпеки Європейського Союзу в цілому і окремих його членів, зокрема.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках наукової теми кафедри міжнародних відносин Факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: «Глобальні, регіональні та локальні чинники формування сучасної системи міжнародних відносин» (номер державної реєстрації: 0119U000500).

Метою дисертаційної роботи є визначення впливу ключових чинників на дезінтеграційні процеси та потенціал і ступінь резистентної спроможності ЄС консервувати власні інтеграційні властивості з урахуванням політичних та безпекових ризиків.

Зазначена мета досягалася через виконання таких дослідницьких завдань:

- охарактеризувати теорії європейської інтеграції та їхню роль у перебігу інтеграційних і дезінтеграційних процесів у ЄС;
- встановити вплив соціально-економічних проблем Євросоюзу на посилення дезінтеграційних тенденцій;

- з'ясувати значення політико-бюрократичних чинників у процесах європейської дезінтеграції;
- дослідити політичні та безпекові аспекти кейсу Брекзиту як причинно-наслідкового елементу дезінтеграційних процесів у ЄС;
- визначити взаємозв'язок між процесами міграції та дезінтеграції в контексті політичних та безпекових викликів для ЄС;
- проаналізувати політичні та безпекові виклики, пов'язані з впливом російського чинника на посилення євроскептичних настроїв і дезінтеграційних тенденцій;
- охарактеризувати роль американського чинника в євроінтеграційних процесах;
- оцінити потенціал і ступінь резистентної спроможності ЄС консервувати власні інтеграційні риси.

Об'єктом дослідження є Європейський Союз у сучасній системі міжнародних відносин.

Предметом дослідження є дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувалися методи системного аналізу (системний підхід), порівняльний, історичний методи, метод ситуаційного аналізу (case study), метод критичного аналізу (критичний підхід). Метод системного аналізу дає змогу вивчати Європейський Союз як комплексну систему, у рамках якої виділяються як складові елементи європейські наднаціональні інституції (Європарламент, Єврокомісія, Рада Європейського Союзу), так і деякі національні держави-члени ЄС. Системний підхід застосовується і для вивчення елементів зовнішнього середовища ЄС, у якості яких можна виділити європейські країни-кандидати на вступ до Європейського Союзу, Росію, країни Північної Африки та Близького Сходу, Великобританію та США. Метод системного аналізу також дає змогу розглядати вузлові протиріччя в певній системі міжнародних відносин. Для Євросоюзу як системи такими протиріччями є

деякі розбіжності між розвинутішими країнами Північної Європи й менш економічно успішними країнами Південної Європи, а також між країнами так званої «старої» Європи, яка представлена давніми членами ЄС, та «нової» Європи, яку утворюють країни Центрально-Східної Європи, які вступили до ЄС у XXI столітті і які досі перебувають у процесі адаптації до умов членства в об'єднанні. Метод ситуативного аналізу (case study) застосовується для тестування європейських дезінтеграційних процесів на конкретних прикладах окремих країн, де такі процеси набули поширення. Найяскравішим кейсом на сьогодні є приклад Великобританії, яка стала першою й на даний момент єдиною країною, що вийшла з Європейського Союзу, і цей інцидент був детально розглянутий у окремому підрозділі. Кейси інших країн, які є потенційними кандидатами на вихід із ЄС (Греція, Італія та меншою мірою Нідерланди, Іспанія тощо) також були детально розглянуті в цій роботі, і зокрема, було проаналізовано обставини виникнення дезінтеграційних процесів у цих країнах та можливі перспективи їхнього розвитку. Використання методу порівняльного аналізу або компаративістського підходу під час співставленні причин та наслідків розвитку дезінтеграційних процесів у різних країнах дало можливість виділити характерні риси дезінтеграції в ЄС та дослідити відмінності в розвитку дезінтеграційних тенденцій, які викликані національними особливостями кожної окремо взятої європейської країни. Також компаративістський підхід застосовано для порівняння позицій євроскептиків та єврооптимістів щодо майбутнього розвитку ЄС. Історичний метод використовувався для вивчення динаміки процесу євроінтеграції та обставин виникнення оберненого до неї процесу – дезінтеграції. Метод критичного аналізу (критичний підхід) використовувався для аналізу вивчених джерел і виявлення їхніх сильних та слабких сторін з метою знайти найоптимальнішу інформацію, яка релевантна для даного дисертаційного дослідження. Зокрема, метод критичного аналізу був застосований під час аналізу різноманітних визначень понять «інтеграція», «дезінтеграція»,

«безпека» та вибору тих дефініцій, які взяті за основу в цій дисертації. Із застосуванням критичного підходу вивчалися твердження представників різних наукових шкіл та теорій, позиції євроскептиків, єврооптимістів та єврореалістів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в проведенні аналізу тих аспектів дезінтеграції в ЄС, які досі в окремо взятих роботах не вивчалися або досліджувалися лише частково, зокрема:

Вперше:

- проведено науковий аналіз причин, наслідків та імовірних майбутніх перспектив європейської дезінтеграції як процесу, що є протилежним євроінтеграції, яка традиційно вивчається в наукових дослідженнях;

- розглянуто процес «євроінтеграції євроскептицизму», тобто консолідації зусиль партій різних країн, які критикують ЄС, для посилення позицій євроскептиків у Європарламенті та Єврокомісії, що відображає процес загальноєвропейського єднання навіть тих політиків, які намагаються роз'єднати Європу всупереч об'єктивним процесам глобалізації;

- проведено комплексний компаративний аналіз позицій єврооптимістів та євроскептиків щодо питання перспектив розвитку європейської інтеграції;

Уточнено:

- поняття «дезінтеграційних процесів» та «дезінтеграції»;
- поняття, якими позначається гіпотетичний вихід держав-членів із ЄС: «Грекзит», «Італекзит», «Некзит», «Спакзит», «Фрекзит», «Хакзит»;
- дилему понять «дезінтеграції» та «євроінтеграції», які є водночас протилежними та взаємопов'язаними;
- вплив процесів дезінтеграції в Європейському Союзі на зовнішню політику та безпеку його країн-членів.

Набули подальшого розвитку:

- аналіз стану європейської інтеграції та її майбутнього;

- дослідження внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників, які впливають на європейські дезінтеграційні процеси;
- аналіз причин та наслідків Брекзиту і його впливу на розвиток дезінтеграційних тенденцій у континентальній Європі.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть стати у нагоді дипломатам та політикам для розуміння природи дезінтеграційних процесів та чинників, що на них впливають, а також для прогнозування можливих наслідків дезінтеграційних процесів у Європейському Союзі та визначення їхньої ймовірності. Результати дослідження можуть бути використані під час розробки зовнішньополітичного курсу України, оскільки для нашої держави європейська інтеграція на сьогодні є основним пріоритетом зовнішньої політики. Крім того, участь у міжнародних відносинах потребує знань про процеси, що впливають на розвиток міжнародних акторів, серед яких одним із найпотужніших та найважливіших для нашої держави є Європейський Союз. Висновки, отримані за результатами дослідження, можуть стати корисними суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, що співпрацюють з партнерами в Європейському Союзі. Одержані результати та висновки дисертації можна використати в науково-дослідницькій сфері, оскільки здобутки автора залишають простір для подальшої наукового дослідження. Крім того, одержані результати можуть також використовуватися для розробки й викладання навчальних курсів «Історія міжнародних відносин», «Теорія міжнародних відносин», а також спецкурсів, які стосуються викладання аспектів, пов'язаних із проблемами й успіхами європейської інтеграції. Результати наукового дослідження впроваджено в навчальний процес в ОНУ імені І. І. Мечникова під час проведення лекційних та семінарських занять з дисциплін: «ЄС в системі міжнародної безпеки ХХІ ст.», «Росія у глобальній та регіональній політиці», «Теорія взаємодії держав».

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. Пошук та аналіз літературних джерел за тематикою дисертаційного дослідження, формування наукових ідей та висновків здійснено особисто. Усі опубліковані друковані праці за темою дисертації виконані здобувачем самостійно.

Апробація наукових результатів була здійснена через участь автора в роботі загальноукраїнських та міжнародних наукових та науково-практичних конференцій, де доповідалися та обговорювалися теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації: Міжвузівський круглий стіл «Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 16 листопада 2017 року); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Наукові підсумки 2018 року» (м. Вінниця, 17 грудня 2018 року. Вінниця); Одеські дебати «Uniting Ukraine, the Black Sea Region, and the Transatlantic Partners» (Одеса, 1-2 березня 2019 р.); Тренінг у рамках міжнародного проєкту Erasmus + “Rethinking of Regional Studies: Baltic-Black Sea Connection” (Одеса, 22-28 червня 2019 р.; 23-25 вересня 2019 р.); 74-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників (Одеса, 28 листопада 2019 р.); Семінар з академічної доброчесності в рамках проєкту Балто-Чорноморських зв’язків BBSR (Одеса, 17-21 лютого 2020 р.); Міжнародна он-лайн конференція «Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього» в рамках проєкту Еразмус+ «Переосмислення регіональних досліджень: Балтійсько-Чорноморське об’єднання» (Одеса, 15 жовтня 2020 р.); 75-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників (Одеса, 27 листопада 2020 р.). Дисертація обговорювалася на наукових семінарах кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2019–2020 рр.).

Публікації. Основні аспекти дисертаційного дослідження відображено у 7 публікаціях автора, з яких 4 статті у фахових виданнях України категорії «Б», 1 стаття в періодичному науковому виданні інших держав, які входять

до ОЕСР та/або Європейського Союзу (Чеська Республіка), 2 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які поділяються на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 233 сторінки, з них основний текст 174 сторінки, список використаних джерел (англійською, італійською, німецькою, іспанською, голландською, російською та українською мовами) налічує 343 найменування (41 сторінка). У додатках наведені наукові публікації здобувача за темою дисертації, відомості про апробацію результатів дослідження, акт впровадження результатів дисертаційної роботи та лист підтримки результатів дисертаційної роботи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійний апарат дослідження

Перш ніж перейти до аналізу ключових напрямів теоретичної думки, які пояснюють процеси євроінтеграції та обернені їм процеси дезінтеграції, треба визначитися з дефініцією ключових для цього дисертаційного дослідження понять – євроінтеграція та дезінтеграція. Щоправда, варто відзначити, що немає єдиного тлумачення цих понять. Загально визнаним можна вважати лише те, що інтеграція розглядається як складова глобалізації, а дезінтеграція може бути розцінена у якості негативної реакції на глобалізацію. Для характеристики глобалізації в цьому дослідженні обране таке визначення: глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації [162].

Отже, обрана дефініція глобалізації знову ж таки покликається на поняття інтеграції. Це слово походить від латинського *integer*, що означає «повний», «цільний», «непорушений». У даному дослідженні під інтеграцією вважатимемо процес або дію, який має своїм кінцевим результатом досягнення єдності [67], а саме, процес об'єднання в ціле елементів, які раніше були різнорідними, як зазначено у Філософському енциклопедичному словнику [66].

Євроінтеграція є одним із різновидів регіональної інтеграції. У цьому дослідженні під європейською інтеграцією або євроінтеграцією розумітимемо поступове зрощення національних ринків країн Європи та формування на основі цього цілісного господарського комплексу, услід за чим почалося утворення політичного союзу, як зазначає О. Буторіна [50] – ЄС.

Наведене визначення регіональної інтеграції та євроінтеграції є досить поширеним, однак треба розуміти, що існує й багато інших тлумачень цього поняття, які формуються представниками різних напрямів теоретичної

думки. Тому далі під час аналізу цих напрямів буде детальніше розглянуто трактування поняття євроінтеграції різноманітними теоріями.

На думку визначного українського дослідника євроінтеграції В. Копійки, європейська інтеграція неминуче призводить до обмеження національних суверенітетів, однак переваг у інтеграційних процесів значно більше, ніж недоліків [79, с. 8].

Отже, у цьому дисертаційному дослідженні за основу прийнято авторське визначення поняття євроінтеграції, яке сформульовано на основі синтезу вищезгаданих визначень: євроінтеграція – це процес, який охоплює політичну, соціально-економічну, правову та культурну сфери країн-членів ЄС і який полягає в поступовому зрощенні національних ринків європейських країн, частковому обмеженні їхніх національних суверенітетів на користь наднаціональних інституцій інтеграційного об'єднання (ЄС) та узгодженні внутрішньої, зовнішньої політики країн членів ЄС і уніфікації їхнього законодавства.

Слово «дезінтеграція» утворилося від охарактеризованого вище слова «інтеграція» та префікса «дез», що означає скасування, усунення чогось, зворотній напрям. В основі дезінтеграційних процесів у ЄС лежать відцентрові тенденції, і на думку української дослідниці Марії Дунай, дезінтеграція є протилежним інтеграції поняттям [48].

Проте, варто мати на увазі, що під дезінтеграцією часто розуміють сепаратистські тенденції в окремих країнах. Наприклад, Майкл Хіскокс [228, с. 2 – 3] з Каліфорнійського університету в США та Альберто Алесіна [166, с. 1276] з Гарвардського університету під політичною дезінтеграцією розуміють саме децентралізацію всередині національних держав, тобто викликану впливом процесів глобалізації передачу частини владних повноважень держави на субнаціональний рівень. Водночас, інтеграцією вони вважають передачу національними державами частини владних повноважень на наднаціональний рівень. Отже, на думку цих авторів, як дезінтеграція, так і інтеграція є похідними процесу глобалізації, проте в

їхньому розумінні ці два поняття не є антонімами, і тому такий погляд на дезінтеграцію суперечить думці вищезгаданої Марії Дунай.

У цьому дослідженні враховано підхід Майкла Хіскокса й Альберто Алесіні до поняття політичної дезінтеграції, і тому проблеми сепаратизму в іспанській Каталонії та британському Ольстері згадані, оскільки, як буде показано далі, ці проблеми певним чином пов'язані з окремими аспектами загальноєвропейських процесів дезінтеграції й ослаблення європейської солідарності [20]. Однак, проблема сепаратизму не є в центрі уваги даної роботи, оскільки, як вбачається, навіть попри загострення кризи в Каталонії, наразі проблема сепаратизму не настільки актуальна, як ризики припинення чи навіть згорання процесів євроінтеграції.

Тому в дисертації за основу взято підхід М. Дунай до визначення поняття дезінтеграції, яке в цьому дослідженні дістане подальший розвиток з урахуванням авторського бачення. Отже, під дезінтеграцією у ЄС розумітимемо обернене євроінтеграції явище, яке характеризує гіпотетичну на даний момент ситуацію нівелювання попередніх досягнень інтеграції, ослаблення європейської солідарності і краху єдиної євровалюти, Європейської економічної зони, Шенгенської угоди та самого Європейського Союзу.

У дисертаційному дослідженні також відокремлюються поняття «дезінтеграційні процеси» та «дезінтеграція». Під дезінтеграційними процесами маються на увазі такі процеси й тенденції, які призводять до поступового нівелювання здобутків євроінтеграції й ослаблення європейської солідарності, а під дезінтеграцією розумітимемо кінцевий результат дезінтеграційних процесів у ЄС, тобто розпад Європейського Союзу та/або пов'язаних із ним структур – Європейської економічної зони, Шенгенської зони, зони євро.

Таким чином, поняття «дезінтеграції» характеризує гіпотетичну і, як вбачається, доволі малоїмовірну ситуацію, яка може трапитися чи не трапитися в майбутньому. Натомість, термін «дезінтеграційні процеси»

описує реальні тенденції, які мають місце зараз чи розвивалися раніше в країнах Євросоюзу та пов'язаних із ним євроінтеграційних структурах.

У дисертації буде здійснена спроба визначити, наскільки далеко зайшли дезінтеграційні процеси у ЄС і наскільки реальним і близьким є їхнє завершення у вигляді дезінтеграції (розпаду євроінтеграційних структур). Також у цьому дослідженні враховано, що дезінтеграційні процеси в ЄС розвиваються паралельно з євроінтеграційними, кінцевою метою яких могла би стати федералізація Євросоюзу, тобто його перетворення на єдину федеративну державу. На даний момент федералізація ЄС виглядає приблизно такою ж малоймовірною, як і його повна дезінтеграція, хоча досить багато політиків та вчених у ЄС залишаються прихильниками ідей єврофедералізму.

По суті, протиборство двох протилежних тенденцій (дезінтеграційних та євроінтеграційних) проявляється в політичному та ідейному протистоянні табору євроскептиків (прибічників дезінтеграції або уповільнення євроінтеграції) та табору єврооптимістів і єврофедералістів, які підтримують подальше поглиблення політичної й економічної інтеграції. Тому уповільнення чи гальмування запланованих єврооптимістами інтеграційних ініціатив (таких, наприклад, як провал голосування за проект європейської Конституції у 2005 році) можна вважати проявом дезінтеграційних тенденцій. Щоправда, деяке посилення дезінтеграційних тенденцій зовсім не означає неминуче наближення цілковитої дезінтеграції ЄС, оскільки єврооптимістам часом вдається реалізувати альтернативні проваленим ініціативам євроінтеграційні проекти (як, наприклад, набуття чинності Лісабонського пакту у 2009 році, який втілює у життя майже всі положення не прийнятої Конституції ЄС).

У дисертаційному дослідженні також виділятиметься ще один термін – «дезінтеграційні чинники». Під дезінтеграційними чинниками матимуться на увазі ті чинники, які сприяють реалізації дезінтеграційних процесів та наближенню дезінтеграції ЄС та інших євроінтеграційних структур.

У роботі розрізняються внутрішні та зовнішні дезінтеграційні чинники. Серед внутрішніх, або внутрішньосоюзних, дезінтеграційних чинників найвагомішими вбачаються соціально-економічні та політико-бюрократичні чинники, тобто ті проблеми в економічній та політичній сфері, які стимулюють зростання невдоволення населення європейських країн політикою ЄС, збільшення популярності партій євроскептиків, зростання суперечностей між окремими країнами-членами ЄС та ослаблення європейської солідарності. Також аналізується здатність Брекзиту стати дезінтеграційним чинником, що розглядається як причинно-наслідковий елемент у дезінтеграційних процесах.

На відміну від внутрішньосоюзних, зовнішні чинники виникають за межами ЄС та також можуть призводити до аналогічних негативних явищ. Існує дуже багато зовнішніх дезінтеграційних чинників, однак, у цій роботі увага загострена насамперед на тих, які вбачаються найвпливовішими (чинник масового напливу мігрантів, російський вплив на дезінтеграційні процеси у ЄС). Також, хоча й чинник впливу США не можна категорично назвати дезінтеграційним для ЄС, проте з огляду на високу впливовість США на євроінтеграційні процеси, розглянуто їхню роль як чинника зовнішнього середовища ЄС.

Також важливо дати чітке тлумачення того, що в даному дисертаційному дослідженні мається на увазі під терміном «політичний» та пов'язаними з ним поняттями. «Політичний» означає такий, який базується на політиці. Разом з тим в даному контексті під поняттям «політика» мається на увазі не лише діяльність, спрямована на отримання влади та її утримання і зміцнення, а насамперед курс або напрям, на основі якого приймаються рішення щодо реалізації завдань, а також, у ширшому розумінні, мистецтво управління людьми [50, с. 32]. Отже, у дисертаційному дослідженні взято за основу таке визначення політики: політика – це курс, який реалізується наднаціональними та національними органами влади й метою якого є регулювання діяльності громадян та установ.

Зважаючи на таке розуміння понять «політика» та «політичний», необхідно пояснити, що саме в цьому дослідженні мається на увазі під такими поняттями, як «політичні інститути», «внутрішня політика», «безпекова політика».

Отже, політичні інститути – це різновид соціальних установ, завданням яких є виконання владних повноважень [50, с. 8].

Внутрішня політика – це політика, яка здійснюється в територіальних межах окремої держави. Складовими внутрішньої політики є економічна, фінансова, соціальна політика, політика у сфері прав і свобод людини тощо [53, с. 267]. Оскільки Євросоюз не є державою, однак має певні риси, притаманні державі, то в цьому дослідженні використовується поняття «внутрішньосоюзний». Наприклад, внутрішньосоюзні чинники – це ті чинники, які впливають на політику в межах ЄС.

Під безпековою політикою у дисертації матимемо на увазі напрям політики держав або їх об'єднання (наприклад, ЄС), метою якої є підтримання безпеки на задовільному рівні.

Отже, перейдемо до тлумачення поняття «безпека». Існує багато визначень цього поняття; крім того, є також багато різновидів безпеки (внутрішня та зовнішня, національна, державна, економічна, політична, екологічна, інформаційна, енергетична тощо). Як вбачається, спільним для чисельних дефініцій безпеки є те, що під безпекою частіше всього мається на увазі захист громадян або установ від викликів, які можуть загрожувати їх нормальному функціонуванню. Отже, у цьому дослідженні під поняттям безпеки будемо розуміти стан захищеності громадян та установ (зокрема, національних держав-членів ЄС і всього Євросоюзу) від викликів та загроз, які можуть поставити під питання їхнє існування або функціонування.

Таким чином, у дослідженні безпекові виміри – це сукупність чинників, які можуть негативно чи позитивно впливати на рівень безпеки, тобто на стан захищеності громадян та різноманітних легальних установ (політичних інституцій, комерційних підприємств, неурядових та громадських

організацій, об'єднань тощо) від загроз їхньому існуванню та нормальній діяльності. Безпекові виміри дезінтеграційних процесів у ЄС – це ті чинники, які не тільки впливають на рівень безпеки європейських громадян та інституцій, а і стимулюють процеси дезінтеграції, тобто ослаблення європейської солідарності. Наприклад, безпекові виміри дезінтеграційних процесів у ЄС пов'язані з питаннями браку єдиної позиції в ЄС щодо подолання викликів нелегальної міграції [113]. Масова нелегальна міграція може потенційно становити загрозу європейській безпеці [46], адже разом із нелегалами у ЄС часто потрапляють терористи, і тому важливо забезпечити захист та контроль кордонів Євросоюзу, аби не дати терористам можливість потрапити на територію ЄС і завдати там шкоди громадянам та установам ЄС (тобто створити загрозу безпеці). Інформаційну пропаганду Росії в країнах ЄС на користь їхнього виходу з об'єднання також можна вважати прикладом безпекових вимірів дезінтеграційних процесів, адже підтримувані РФ радикальні політики-євроскептики намагаються зруйнувати або принаймні ослабити європейські інституції [32], що так само потенційно може спричинити хаос і негативним чином відобразитися й на стані захищеності громадян ЄС від загроз їхньому життю та здоров'ю, тобто на їхній безпеці.

Нарешті, варто уточнити, що саме в цій дисертації мається на увазі під політичними вимірами дезінтеграційних процесів у ЄС. Під політичними вимірами ми розуміємо аспекти, пов'язані з питаннями зовнішньої та внутрішньої політики держав, а також наднаціональних інституцій Євросоюзу. Отже, політичні виміри дезінтеграційних процесів у ЄС – це сукупність чинників, які пов'язані з політикою наднаціональних європейських інституцій (Єврокомісія, Європарламент, Рада ЄС), а також із зовнішньою та внутрішньою політикою країн-членів ЄС (зокрема, економічною, соціальною, фінансовою, політикою захисту прав і свобод людини тощо) і які потенційно здатні стимулювати дезінтеграційні процеси в ЄС, тобто послабити європейську солідарність членів ЄС і навіть спонукати їх до заходів щодо виходу з Євросоюзу.

Також треба розглянути поняття, пов'язані з реальним або гіпотетичним виходом країн-членів із ЄС. Найвідомішим терміном із цієї категорії є Брекзит – тобто вихід Великобританії з ЄС. Також на початку 2010-х років широкого поширення набуло поняття Грекзит – тобто гіпотетичний вихід Греції з ЄС. У дисертації також використовуються аналогічні терміни, такі як Фрекзит (гіпотетичний вихід Франції з ЄС), Спакзит (Іспанії), Некзит (Нідерландів), Хакзит (Угорщини), Італекзит (Італії).

1.2. Теоретичні засади дослідження

Для вивчення дезінтеграційних процесів у дисертаційній роботі використовувалися положення з теорії міжнародних відносин, які дають теоретичне пояснення, зокрема, процесів євроінтеграції та дезінтеграції.

Доцільно відзначити, що існує велике розмаїття напрямів у теорії міжнародних відносин, а також є і різні класифікації цих напрямів. Серед основоположних теорій міжнародних відносин, з яких розвинулися сучасні теоретичні напрями, можна назвати політичний реалізм, політичний ідеалізм та марксизм. Їхніми сучаснішими версіями є неореалізм, неолібералізм та неомарксизм. До неолібералізму досить близькі основні теорії інтеграції, які знайшли відображення і в практичній політиці Євросоюзу – федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм. Далі будуть розглянуті й інші впливові теорії інтеграції.

Підкреслимо, що багато теоретичних напрацювань враховувалися і в практичній політиці європейських держав та вплинули на розвиток ЄС, і тому в контексті дисертаційного дослідження знання теорій інтеграції та інших напрямів теорії міжнародних відносин має особливе значення. Прихильники дезінтеграції Європейського Союзу, яких називають євроскептиками, будують свою аргументацію саме на критиці теорій інтеграції, особливо теорії федералізму.

Деякі з теорій міжнародних відносин, такі як класичний реалізм та неореалізм, як вбачається, більше підходять для теоретичного обґрунтування дезінтеграції, хоча багато положень реалізму дещо застаріли. З іншого боку, агресивна політика Росії проти України та інші проблеми міжнародної безпеки у 2010-х роках сприяли відновленню актуальності теорії неореалізму, і тому її положення будуть коротко проаналізовані нижче, тим більше, що євроскептики часто звертаються до ключового для теорії неореалізму поняття – національного суверенітету.

Провідним представником теорії неореалізму є Кеннет Уолц [333], теоретичні напрацювання якого розвивають далі у своїх працях також Б. Бузан, Ч. Джонс, Р. Літл [74, с. 10]. Неореалісти вважають основним актором міжнародних відносин державу, для якої головним пріоритетом є власне виживання та безпека. На думку неореалістів, сила є основним інструментом міжнародної політики. Війни вдається уникати лише тоді, коли є баланс сил. Створення союзів держав, на думку неореалістів, можливе лише задля досягнення балансу сил і їхнього спільного протистояння викликам безпеки.

Варто визнати, що протистояння загрози радянської експансії в Західній Європі стало однією з причин європейської інтеграції під час Холодної війни. Однак і після завершення Холодної війни європейська інтеграція і далі успішно розвивається. Причому всупереч логіці неореалізму, європейські держави віддавали наднаціональним інституціям у Брюсселі частину свого національного суверенітету, який для неореалістів є сакральним поняттям.

Тим не менше, аргументи неореалістів щодо збереження національного суверенітету мали досить вагомий вплив на агітаційну кампанію прихильників Брекзиту напередодні історичного референдуму про вихід Великобританії з ЄС [246]. Крім того, низка країн, що залишилися в ЄС, виступають проти надмірного урізання національних суверенітетів.

Неомарксизм, як і неореалізм, є напрямом теоретичної думки, який мало стосується питань євроінтеграції. Однак, аргументи неомарксизму, який

був розроблений І. Валлерстайном [157], певною мірою можуть бути використані для пояснення дезінтеграційних процесів. На думку неомарксистів, основне суперництво між державами світу проходить по лінії Північ – Південь, оскільки країни багаті чи відносно багаті Півночі (Північна Америка, Європа, Японія, меншою мірою Росія та Китай) протистоять тиску з боку країн біднішого Півдня (Латинська Америка, Африка, Центральна, Передня, Південна та Південно-Східна Азія). Для Євросоюзу такий тиск із боку Півдня став як ніколи актуальним у середині 2010-х років, коли ЄС зіткнувся з безпрецедентним напливом біженців та нелегальних трудових мігрантів із Північної Африки та Близького Сходу, і цей міграційний наплив посилює суперечності всередині Євросоюзу та дезінтеграційні тенденції.

Крім того, і в самому Євросоюзі спостерігається протистояння по лінії Північ – Південь, що перешкоджає більшій консолідації Європи та стимулює дезінтеграційні тенденції й навіть загрожує розколом ЄС. У 2010-х роках багатші країни Північної та Західної Європи були змушені заради врятування Єврозони та євровалюти надавати велику фінансову допомогу біднішим південноєвропейським країнам, які потерпали від економічної кризи та великих зовнішніх боргів [245, с. 659]. Надання такої допомоги з державних бюджетів багатших країн ЄС очікувано викликало зростання невдоволення політикою ЄС у цих країнах та заохотило дезінтеграційні тенденції. Водночас, невдоволення зростало й у тих південноєвропейських країнах, які одержували фінансову допомогу, оскільки умовами надання цієї допомоги було скорочення соціальних видатків. Отже, невдоволення Північної та Південної Європи одна одною стимулює дезінтеграційні тенденції в ЄС і може бути частково пояснено через призму неомарксизму.

Теорія неолібералізму дає краще теоретичне обґрунтування процесів євроінтеграції, ніж вищезгадані неореалізм та неомарксизм. У рамках неолібералізму виділилося багато теоретичних напрямів, які пояснюють процеси євроінтеграції. Наприклад, ліберальний інтерговерменталізм або

теорія міждержавності, представниками якої є С. Гофман та Е. Моравчик, припускає, що держави зацікавлені лише в економічній інтеграції та міждержавній співпраці, а поглиблення їхньої політичної інтеграції досить проблематичне, оскільки держави не бажають поступатися національним суверенітетом [72, с. 111].

Наближеною до лібералізму є неоінституціоналістська теорія або неоінституціоналізм, прихильниками якої є Р. Коен та Ф. Ріттбергер. Відповідно до цієї теорії, для реалізації співпраці між державами та поглиблення їхньої інтеграції необхідні інститути, які уособлюють довгострокове співробітництво й дають можливість державам отримати взаємну вигоду у віддаленішій перспективі, хоча в короткостроковій термін переваги такої інституціоналізованої співпраці можуть бути не такими очевидними [151, с. 62].

Теоретиків євроінтеграції іноді умовно поділяють на три великі групи – європесимістів, єврооптимістів та єврореалістів [92, с. 97 - 98]. Європесимісти відзначаються скептичним ставленням до перспектив подальшого розвитку процесів євроінтеграції і схильні вважати, що в майбутньому ці процеси суттєво уповільняться або взагалі поступляться місцем дезінтеграційним тенденціям. До цієї групи теоретиків можна віднести таких дослідників, як П. де Гроув, М. Маркузен, П. Слот, Л. Цукаліс, які вказували на ризики розколу Європи через неготовність окремих країн-членів ЄС приєднатися до фінального етапу реалізації економічно-валютного союзу та зони єдиної євровалюти. Е. Мартін, Дж. Росс, Е. Моравчик та М.А. Вахудова також виділяли проблему так званого «демократичного дефіциту» в ЄС, що було пов'язано з недостатньою демократичністю наднаціональних органів ЄС та проблеми контролю над ними у зв'язку з тим, що ці органи в більшості своїй досі не обираються напряму громадянами ЄС [92, с. 97].

На противагу європесимістам, єврооптимісти позитивно оцінюють перспективи подальшого розвитку процесів євроінтеграції та подолання

дезінтеграційних тенденцій. До цієї групи теоретиків належать Р. Дж. Менерт, Р. Манделл, С. Кьокеле та Дж. Макнайтан, які з оптимізмом оцінюють зусилля щодо створення єдиного європейського економічного простору, а також успіхи спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Ф. Шіммельфенніг підкреслював позитивний ефект розширення ЄС, оскільки це, на думку теоретика, призвело до поширення європейських демократичних цінностей і до того, що східноєвропейські країни, які порівняно нещодавно вступили до ЄС, з часом самі перетворилися на розповсюджувачів цих цінностей [92, с. 99 – 100].

Нарешті, євросоціалісти загалом поділяють погляди єврооптимістів щодо важливості поглиблення процесів євроінтеграції, але на відміну від них з обережністю оцінюють досягнуті Євросоюзом успіхи в цьому напрямі. До цієї групи можна віднести таких теоретиків, як Х. Мауль, А. Сапір, Дж. Старк, К. Макнамара. Інші євро реалісти, зокрема, Е. Кірхнер, Дж. Сперлінг, С. Н. Макфарлейн, Г. Шурсен зосереджували увагу на вивченні євроінтеграційних процесів у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС [92, с. 103].

Особливо відомими теоріями євроінтеграції є федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм [151, с. 41].

Федералісти або єврофедералісти, якщо говорити про найпошлюбніших прихильників поглиблення європейської інтеграції, вважають, що кінцевою метою євроінтеграції має стати утворення єдиної загальноєвропейської держави з федеративним чи конфедеративним устроєм. Прихильники перетворення ЄС на конфедерацію обстають за збереження більшої самостійності окремих країн-членів у рамках ЄС, а прихильники федералізації ЄС підтримують поступове перетворення європейських держав на автономні провінції об'єднаної європейської держави, яка має виникнути в результаті євроінтеграційних процесів.

Єврофедералізм став доволі відомим після завершення Другої світової війни. Популяризації цього напрямку політичної думки сприяв на той момент

екс-прем'єр-міністр Великобританії Уїнстон Черчілль, який в 1946 році проголосив ідею створення Сполучених Штатів Європи на основі франко-німецького союзу (вступ Великобританії до цього об'єднання Черчілль не вважав доцільним) [160].

У 1948 році виник Союз європейських федералістів [328], який пропагував ідеї об'єднаної Європи. Засновник цього об'єднання Альтієро Спінеллі мав великий вплив на розвиток єврофедералізму, ідеї якого були узагальнені в так званому «Маніфесті групи Спінеллі» [317].

Втім, одразу після завершення Другої світової війни єврофедералістські ідеї не були надто популярними, оскільки економічні процеси євроінтеграції тільки розпочиналися, а збереження національного суверенітету вважалось головним пріоритетом політики держав. Тому про політичну інтеграцію, не кажучи вже про створення єдиної європейської держави, мова не йшла навіть тоді, коли процеси економічної євроінтеграції почали приносити свої плоди.

Тому теоретики інтеграції почали розробляти теорії, які більше відповідали реальним тенденціям євроінтеграційних процесів у другій половині ХХ століття. Так виникла теорія функціоналізму, засновниками якої були Д. Мітрані та А. Клоуд, а послідовниками П. Райнш, Р. Вульф. В основі цієї теорії лежить ідея «функціональної альтернативи», кінцевою метою якої є світова єдність [151, с. 47]. Причому, на думку функціоналістів, ця світова єдність не обов'язково досягається створенням глобальної федеративної держави. І хоча функціоналісти вважають необхідним передачу частини повноважень держав наддержавним структурам, однак, ці структури мають бути деполітизованими та мати функціональну ефективність. На думку функціоналістів, інтеграція має поступово призвести до формування єдиного функціонального світового співтовариства, внаслідок чого будуть створені наддержавні функціональні організації з делегованими державами повноваженнями. Діяльність цих наддержавних організацій має бути зосереджена на спільних питаннях забезпечення добробуту, як всесвітнього,

так і національного. Причому, як вважали засновники теорії функціоналізму Д. Мітрані та А. Клоуд, створюватиметься не одна наддержавна структура, а ціла мережа наднаціональних агентств [33, с. 61]. На думку теоретиків функціоналізму, кінцевим продуктом інтеграції може бути утворення єдиної глобальної функціональної системи, елементи якої почнуть працювати й без загальної політичної надбудови, тобто створення єдиного світового уряду і глобальної федерації (як про це мріяли федералісти) взагалі не знадобиться [151, с. 47–48]. Напрацювання теорії функціоналізму лягли в основу євроінтеграційних процесів у 1950-х – 1960-х роках.

Тим не менше, на практиці виявилось, що повністю уникнути деполітизації наднаціональних європейських структур, як пропонували функціоналісти, не вдається. До того ж, теорія функціоналізму у 1960-х роках перестала задовольняти ті європейські держави, які бажали глибшої політичної інтеграції. Тому більший вплив на євроінтеграційні процеси почала набувати теорія неофункціоналізму, основні положення якої були розроблені американським політологом Е. Хаасом наприкінці 1950-х років, а розвинуті такими теоретиками, як Л. Ліндберг, П. Тейлор, С. Шайнгольд, Ф. Шміттер [151, с. 47–48].

Неофункціоналісти не виключали, що розвиток інтеграції може поступово призвести до формування об'єднання, яке близьке за ознаками до федеративної держави. Однак, неофункціоналісти намагалися знайти відповідь на ті питання, на які не змогли знайти відповіді федералісти. Якщо федералісти вважали, що для утворення федерації чи конфедерації на основі європейських держав необхідна лише готовність суспільства до цього та наявність спільних цінностей, то неофункціоналісти виходили з об'єктивних тенденцій євроінтеграції в другій половині ХХ століття й усвідомлювали, що країни поки не готові відмовлятися від своїх національних суверенітетів заради формування федерації на основі абстрактних ідей спільних цінностей.

В основі теорії неофункціоналізму лежить концепція «переливів», яка ґрунтується на припущенні, що розвиток інтеграції в одній сфері, наприклад,

в економіці, поступово «переливає» її на іншу сферу (на політику). Держави, які неохоче розлучаються зі своїми національними інтересами, тим не менше, потрапляють у ситуацію, коли вони стають дедалі взаємозалежнішими, і тому їм доводиться передавати все більше своїх владних повноважень на наднаціональний рівень.

Концепція «переливів» вперше з'являється в роботах функціоналіста Д. Мітрани, а неофункціоналіст Е. Хаас удосконалив її і виділив наступні три елементи:

- «технічний/функціональний перелив» означає процес, під час якого співробітництво в одній узгодженій сфері вимагає співпраці і в іншій суміжній сфері;
- «політичний перелив» пояснює реакцію індивідів на нову політику на європейському рівні;
- «географічний перелив» пояснював вплив інтегрованої спільноти країн на держав-нечленів, які відчувши цей вплив, починають прагнути долучитися до спільноти [151, с. 53].

У 1970-х роках неофункціоналісти почали вивчати вплив зовнішнього чиннику на інтеграційні процеси. Американський політолог Дж. Най розвинув концепцію «активних» та «пасивних» зовнішніх чинників, що впливають на інтеграцію, а Ф. Шміттер ввів поняття екстерналізму, що включало в себе як позитивні, так і негативні зовнішні чинники. Негативним чинникам Ф. Шміттер приділяв особливу увагу. На його думку, успіхи інтеграції можуть викликати негативну реакцію держав, що не входять до інтеграційного об'єднання, а це, зі свого боку, може змусити держави цього об'єднання перейти на новий складніший рівень співробітництва й навіть призвести до появи спільної зовнішньої політики, яка раніше не існувала. Таким чином, Ф. Шміттер уперше спробував застосувати вплив зовнішнього чиннику на «перелив» до політичної інтеграції, а також формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) [151, с. 54].

Неофункціоналісти вважали, що на успішний розвиток інтеграційних процесів особливий вплив мають наднаціональні органи та інститути, які для представників теорії неофункціоналізму набували навіть більшого значення, ніж національні держави (хоча більшістю інших теорій держави розглядаються як головні актори міжнародних відносин). Створення загальноєвропейської федеративної держави неофункціоналісти вважали бажаним наслідком євроінтеграції. Водночас, представники цієї теорії вважали, що штучно прискорювати поступовий процес формування єдиної федеративної держави у Європі не варто, оскільки втручання політиків у об'єктивні економічні інтеграційні процеси не принесе результатів. Отже, неофункціоналісти виступали проти прискореної євроінтеграції, і такі підходи не знаходили підтримки у Європі після завершення Холодної війни, коли створювався Європейський Союз.

Крім того, пониження неофункціоналістами ролі національних держав та їхніх урядів у євроінтеграційному процесі викликало критику згаданих вище інтерговерменталістів С. Гофмана та Е. Моравчика. Ці теоретики вважали, що неофункціоналістська концепція «переливів» може спрацювати лише в «політиці нижнього рівня», у той час як результати інтеграції у «політиці високого рівня» (яка включає, насамперед, питання національної безпеки) залежать насамперед від дій національних урядів [124, с. 5].

Помітний вплив мала також плюралістична модель інтеграції, прихильником якої був Карл Дойч. У рамках цієї моделі процес інтеграції розглядається в термінах комунікаційних мереж, які передають повідомлення та сигнали й обмінюються інформацією. Карл Дойч аналізував два типи політичних об'єднань – амальгамне та плюралістичне. Під амальгамним об'єднанням він розумів злиття двох або кількох одиниць, що раніше були самостійними, у ширше об'єднання, наділене певним типом спільного управління, а в плюралістичному об'єднанні складові одиниці зберігають свою самостійність. На думку К. Дойча, успішної реалізації плюралістичної інтеграції легше і швидше досягти, оскільки на відміну від плюралістичного

варіанту, здійснення амальгамної інтеграції залежить від цілого комплексу різноманітних умов соціокультурного та політичного характеру, серед яких відданість населення одним і тим же цінностям, обґрунтування вигод інтеграції, передбачуваність учасників інтеграції тощо [111].

Останнім часом популярності набувають теорії диференційованої європейської інтеграції, які краще пристосовані до пояснення практичних кроків реагування на ті виклики, з якими зіткнулася Європа в XXI столітті. Такі теорії загалом пропонують моделі розвитку європейського інтеграційного процесу, що передбачають можливість тіснішого та просунутішого рівня співпраці для країн, що до цього готові. Подібні ідеї в різних варіантах та з різними назвами пропонувалися дослідниками та політичними діячами світу: «Європа різних швидкостей», «Європа концентричних кіл», «Європа олімпійських кілець», «європейський авангард», «ядро Європи», пірамідальна модель, «змінна геометрія», «Європа A La Carte» тощо. У рамках цих теорій можна виділити наступні основні напрями.

«Європа змінних геометрій» (різновидами є концепції «Європа міцного ядра» і «Європа концентричних кіл») – запропонована Ж. Делором та Е. Баладюром [175] на початку 1990-х років. Концепція «міцного ядра» обґрунтовувала необхідність утворення останнього в складі п'яти країн: Німеччини, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, та була далі розвинена в концепції «концентричних кіл», відповідно до якої, євроінтеграція призведе до формування кількох концентричних кіл, у кожне з яких входитимуть країни з різним рівнем інтегрованості в загальноєвропейський простір. Перше концентричне коло складають країни з найглибшим рівнем політичної та економічної інтеграції, які формують центр європейської спільноти. Друге коло формують країни-члени Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), які наближені до ЄС у економічному та правовому плані. Зовнішнє коло утворюють асоційовані

члени ЄС, які претендують на повноправне членство. І четверте коло є найширшим – це країни-члени ОБСЄ [79].

«Європа а la carte», або модель «карткової Європи», розроблена британським прем'єр-міністром Джоном Мейджором на початку 1990-х років, пропонує так зване «меню» стратегій розвитку європейських країн, з якого останні можуть вибирати варіанти тіснішої чи не надто глибокої інтеграції в тих чи інших сферах, тобто держави самі вирішують, брати участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі чи ні. Така модель інтеграції може бути ефективною тільки тоді, коли в учасників цієї інтеграції є хоча б мінімальна кількість спільних цілей [5, с. 11].

«Європа різних швидкостей». Цей термін вперше з'явився у «звіті Тіндемманса» в 1975 році [5, с. 11], а потім концепція Європи «різних швидкостей» була докладніше розроблена В. Шобле та К. Ламмерсом. Ця теорія характеризує ситуацію, коли не всі держави-члени готові в однаковому темпі рухатися до інтеграції в певних галузях [151, с. 70]. На практиці напрацювання теорії «різних швидкостей» були фактично враховані в процесі створення загальноєвропейської валюти наприкінці ХХ століття. Не всі країни члени ЄС погодилися запроваджувати її, а європейські наднаціональні інституції не стали заперечувати проти збереження їхніх національних валют. Тому євровалюта була запроваджена тільки в тих країнах, які цього хотіли й були до цього готові, тобто відповідали певним фінансово-економічним критеріям.

Вбачається, що теорії диференційованої європейської інтеграції, з одного боку, надають змогу реалізувати ініціативи щодо поглиблення євроінтеграції попри незгоду окремих європейських країн, а з іншого, можуть призвести до ризику фрагментації Європи й появи «союзів усередині союзів», тобто інтеграційних об'єднань деяких держав у рамках ЄС.

Проте, на наш погляд, попри певні недоліки, теорії диференційованої європейської інтеграції є на даний момент найактуальнішими з огляду на те, що їх найреалістичніше втілити в життя в процесі подальшого розвитку

євроінтеграції та подоланні дезінтеграційних тенденцій. Особливо цінним, на нашу думку, є те, що реалізація найобговорюванішої останніми роками моделі «Європи різних швидкостей» сприяла б ще більшому зміцненню найрозвинутішого «ядра» ЄС (Францію, Німеччину та інші країни, які підтримують курс Берліна та Парижа на поглиблення євроінтеграції), зробивши можливим подальший розвиток інтеграції, та водночас концепція різношвидкісного руху прагне зберегти європейську єдність і допускає лише тимчасове існування диференційованої системи [156, с. 4], адже елемент диференціації стосується лише періоду часу, протягом якого всі держави-члени ЄС досягнуть спільно затверджених цілей. Щоправда, реалізація моделі «Європи різних швидкостей», усе ж таки, неминуче призведе до нерівномірного розвитку різних частин Європи, але й так уже має місце великий розрив у рівні соціально-економічного розвитку між країнами Північної, Південної та Центрально-Східної Європи, який, як вбачається, подолати вдасться лише в довгостроковій перспективі, відповідно до того, як процеси глибшої інтеграції та гармонійного соціально-економічного розвитку поступово, подібно концентричним колам, поширюватимуться з розвинутіших країн Західної та Північної Європи до менш успішних держав Південної та Центрально-Східної Європи.

Таким чином, огляд теорії надає підстави зробити висновок, що існує широкий набір теоретичних напрямів та засобів для вивчення процесів євроінтеграції та дезінтеграції. Серед розглянутих вище теорій найактуальнішими вбачаються теорії диференційованої інтеграції та неофункціоналістські підходи до розвитку єврофедералізму. І хоча, як і у випадку з будь-яким іншим напрямом теоретичної думки, неможливо говорити однозначно про правильність чи невірність згаданих концепцій, однак, з упевненістю вже можна сказати, що саме теоретичні напрацювання неофункціоналістів та прихильників концепцій диференційованої інтеграції останнім часом знаходять найбільше відображення у практичній політиці та

документації Євросоюзу, і тому вони набувають особливого значення й в контексті цього дисертаційного дослідження.

1.3. Джерельна база дослідження

В процесі підготовки дисертаційного дослідження було опрацьовано великий масив аналітичних та документальних джерел. Вивчені наукові праці можна поділити на декілька груп залежно від різних критеріїв.

Зокрема, вбачається доцільним ділити опрацьовані наукові роботи за національністю їхніх авторів, оскільки такий підхід до класифікації вивчених інформаційних джерел надає можливість отримати уявлення про те, які погляди на європейські дезінтеграційні процеси мають місце в країнах, що мають вагомий вплив на ці процеси. До країн, які найтісніше взаємодіють із Євросоюзом і через це впливають як на інтеграційні, так і на дезінтеграційні процеси в ньому, можна віднести Великобританію, яка донедавна була членом Європейського Союзу, США, Росію та, власне, країни-члени ЄС, а також інші європейські країни, які бажають долучитися до Євросоюзу або просто тісно взаємодіють із ним через географічну близькість (серед таких країн у цьому дослідженні акцент був зроблений на Україні, оскільки дослідники з нашої держави зробили доволі вагомий внесок у дослідження євроінтеграції та дезінтеграції). Тому наукові праці за тематикою дисертаційного дослідження можна умовно поділити на наступні групи: - роботи вчених країн-членів ЄС; - аналітичні матеріали британських вчених; - роботи американських науковців; - дослідження російських авторів; - наукові праці українських дослідників.

Отож, розпочнемо огляд опрацьованих аналітичних джерел з аналізу робіт авторів із країн ЄС. Дослідників із Євросоюзу можна умовно поділити на дві групи: тих, які представляють наукові установи окремих країн-членів і тих, які представляють загальноєвропейські інституції та організації, і через це їхня національна належність відходить на другий план.

До таких загальноєвропейських організацій можна віднести, наприклад, Союз європейських федералістів (СЄФ), аналітики якого попри різне громадянство обстоюють спільну ідею поступового перетворення Євросоюзу на федеративну державу, причому ця ідея часто буває непопулярною ув тих країнах, які вищезгадані аналітики представляють. Наприклад, Франческо Герзоні, який працює в СЄФ, є вихідцем з Італії, де єврофедералістські ідеї не надто популярні й досить сильні позиції євроскептиків. Тим не менше, у своїй аналітичній статті Ф. Герзоні висловлює нетипові для офіційних посадових осіб з Італії ідеї про необхідність зміцнення європейської системи безпеки та збільшення її стратегічної автономності від США [225].

Тема створення єдиної європейської армії розвивається і в інших аналітичних матеріалах Союзу європейських федералістів, зокрема, у статті Доменіко Моро, який вважає, що Євросоюзу треба скористатися досвідом Сполучених Штатів, який вчить, що до створення єдиної федеративної армії необхідно просуватися поступово, пройшовши через етап функціонування так званої «дуалістичної» армії. Водночас, автор визнає, що через доволі потужні євроскептичні та дезінтеграційні настрої в ЄС створення європейської армії в найближчому майбутньому є мало вірогідним [263].

Тему подолання дезінтеграційних тенденцій через більшу демократизацію наднаціональних європейських інституцій розвинуто в іншій публікації СЄФ, у якій Сіетса Віджнсма розкриває тему запровадження транснаціональних виборчих списків для виборів до Європарламенту. Якщо ця ініціатива буде схвалена країнами-членами ЄС, то на майбутніх виборах до Європарламенту депутатів обиратимуть не в кожній окремо взятій країні, а у всьому Євросоюзі за єдиними транснаціональними списками. На думку автора, створення єдиних для всього Євросоюзу виборчих списків (замість чинного на сьогодні поділу виборів у Європарламент на 27 національних виборчих кампаній) призведе до європеїзації виборів та адекватнішого відображення обраними за транснаціональними списками європейських

партій сподівань виборців [337]. Вбачається, що запропоновані С. Віджнсмою ідеї дійсно можуть призвести до більшої демократизації ЄС та, як наслідок, зменшення дезінтеграційних тенденцій.

Висловлені в статті С. Віджнсми єврофедералістські ідеї були частково враховані під час останніх виборів до Європарламенту у 2019 році. Ці вибори, хоч поки що і пройшли за старою системою поділу на 28 національних виборчих кампаній (на момент виборів Великобританія все ще була членом ЄС), проте голову Єврокомісії було обрано за новими правилами з висунуттям згаданого ще в статті С. Віджнсми так званого «Шпітценкандидата», який представляв партію чи блок партій, що набрали найбільше голосів на виборах до Європарламенту [337]. Таким чином, під час призначення Урсули фон дер Ляєн на посаду голови Єврокомісії були враховані досягнуті європейськими партіями результати на виборах до Європарламенту. Отже, процедура призначення голови Єврокомісії (ЕК) у 2019 році суттєво відрізнялася від прийнятої раніше, коли керівник ЕК призначався за результатами кулуарних і невідомих широкій громадськості переговорів між лідерами країн-членів ЄС.

Також не пов'язану з конкретними національними державами аналітику пропонує Європейська Комісія, яка регулярно публікує дослідницькі матеріали з різних питань економіки та політики Європейського Союзу. Для дисертаційної роботи найрелевантнішим є «Дослідження національної політики та єдності» [243], автори якого (Ф. Крамер, П. Джефрі та інші) за завданням Єврокомісії вивчають проблему нерівномірності економічного розвитку різних країн та регіонів ЄС, що може стимулювати дезінтеграційні процеси. В аналітичній роботі, опублікованій Єврокомісією, відзначається, що попри фінансування Євросоюзом відсталих європейських регіонів все ще зберігається велика різниця в розвитку між найбільш бідними та найбагатшими районами ЄС, і ця різниця тільки збільшилася після фінансово-економічної кризи кінця 2000-х років [243].

Окремо доцільно також виділити один із найавторитетніших аналітичних центрів з міжнародних відносин у Європі – Європейську раду з зовнішніх справ (ЄРЗС), філії якої розташовані в ключових столицях ЄС – Парижі, Берліні, Мадриді, Римі, Софії та Варшаві. ЄРЗС задумувалася як перший пан-європейський аналітичний міжнародно-політичний центр, і тому, як і у випадку з розглянутими вище публікаціями Єврокомісії та Союзу європейських федералістів, опубліковану ЄРЗС аналітику не варто пов'язувати з національністю авторів, оскільки незалежно від їхньої національності загальна тональність публікованих на тему євроінтеграції статей схожа й полягає в тому, що європейську солідарність треба зміцнювати, а процеси дезінтеграції в ЄС долати.

Серед аналітичних матеріалів Європейської ради з зовнішніх справ можна виділити статтю депутатки німецького Бундестагу Франціски Брантнер, присвячену питанням збільшення стратегічної автономності Євросоюзу та зростання його геополітичної ролі на міжнародній арені. У цій статті авторка зазначає необхідність тіснішої європейської інтеграції у сфері оборони, економіки та фінансів, ІТ-секторі, охороні здоров'я та боротьбі зі змінами клімату. Разом з тим, Ф. Брантнер вказує, що тісніша євроінтеграція в перелічених нею сферах можлива лише за широкої підтримки європейських громадян та зміни їхньої національної ідентичності, а не кулуарних дипломатичних домовленостей, які можуть стати об'єктом атак популістів [184].

Якщо вивчати наукову думку про євроінтеграцію та дезінтеграцію в Європі в окремих країнах ЄС, то потрібно, перш за все, вивчити публікації німецьких авторів, оскільки Німеччина є одним із лідерів ЄС. Серед німецьких мозкових центрів одним із найвпливовіших є фонд Конрада Аденауера, який публікує й аналітичні матеріали на тему європейської солідарності. Серед таких публікацій варто згадати статтю Олівера Морвінські та Якоба Кюлера, присвячену аналізу питання європейських цінностей та «способу життя», яке на думку авторів, має потенціал як

посилити солідарність країн-членів ЄС, так і посилити дезінтеграційні процеси у випадку неадекватного формулювання цього поняття [264].

Ще одна впливова німецька установа, фонд Фрідріха Еберта, також регулярно публікує аналітичні матеріали на тему «суверенної Європи» та проводить круглі столи з цієї проблематики, де обговорюються шляхи подолання дезінтеграційних тенденцій. Один із таких круглих столів, організованих фондом Фрідріха Еберта, за участю німецьких, польських та французьких політиків та експертів відбувся в жовтні 2019 року, і його опис підготував Дітмар Крамар. У повідомленні останнього відзначено, що учасники здебільшого визнають, що за останнє десятиліття Євросоюз перебував у стані перманентної кризи, і небезпечним чинником є те, що в лавах ЄС немає єдності. Крім того, суперечності між країнами-членами ЄС можуть тільки посилитися. Для подолання дезінтеграційних тенденцій у ЄС учасники зазначеного круглого столу назвали в якості важливих умов врахування та повагу міжкультурних відмінностей, а також подолання пасивності громадянського суспільства [244].

Актуальною темою в контексті питань євроінтеграції стало головування Німеччині в Раді Європейського Союзу в другій половині 2020 року. З цим головуванням провідної країни ЄС пов'язували надії на ослаблення дезінтеграційних процесів у ЄС. Німецька наукова спільнота відреагувала на перехід головування до Німеччини публікацією низки аналітичних матеріалів на цю тему, і серед них варто виділити опубліковану Німецькою спільнотою з зовнішньої політики статтю доктора Родеріка Паркса, у якій підсумовані результати німецького головування в Раді ЄС. Автор зазначає деякі проблемні моменти німецької європейської політики, зокрема, надання Берліном більшої уваги реагуванню на кризи ЄС замість сприяння побудові кращої Європи [274].

Враховуючи великий політичний вплив Франції у Європі, доцільно звернути увагу на публікації французьких науковців із проблем інтеграції та дезінтеграції в Європі. Одним із найавторитетніших французьких

аналітичних центрів у сфері світової політики є Французький інститут із зовнішніх та стратегічних справ (загальноживана франкомовна аббревіатура цього інституту – IRIS). Зазначимо, що з публікацій на тему євроінтеграції, виданих інститутом, більшість присвячена проблемам створення європейської системи оборони, і така сфокусованість на питаннях загальноєвропейської оборонної політики також відповідає і пріоритетним напрямом офіційної зовнішньої політики Франції, яка є найактивнішою в ЄС прихильницею проєктів створення європейської армії.

Серед публікацій Французького інституту з зовнішніх та стратегічних справ на тему євроінтеграції в безпекових питаннях варто виділити наукову працю Фредеріка Моро «Чи дійсно Європейський Союз не здатний захистити себе?» [252]. У статті автор визначає посилення євроскептичних настроїв у Європі через мігрантів, а також ослаблення європейської солідарності внаслідок пандемії коронавірусу, що може стимулювати дезінтеграційні процеси. Автор зауважує, що без європейської солідарності неможливо побудувати ефективну систему європейської безпеки та приходиться до висновку, що дезінтегрованість ЄС залишається досить сильною, через що Євросоюз поки не може самостійно захистити себе як геополітичного актора та своїх громадян [252].

Інша публікація Французького інституту з зовнішніх та стратегічних справ безпосередньо стосується проблеми європейської дезінтеграції та обговорює перспективи реіндустріалізації ЄС та цифровізації євровалюти в умовах посилення протиріч між країнами-членами Євросоюзу на тлі пандемії. Автор цієї публікації, французький економіст Ремі Бурже вказує, що останні економічні кризи мали особливо болючий ефект для ЄС, оскільки до цього відбулася деіндустріалізація його економіки, і тому необхідне відновлення промисловості в європейських країнах. Також запровадження цифрової євровалюти, на думку Р. Бурже, сприятиме ослабленню протиріч між країнами розвиненої півночі Європи й відсталішого в економічному

плані півдня Європи, що зі свого боку знизить дезінтеграційні тенденції в ЄС [182].

Вагомий вплив на формування теорії євроінтеграції та на практичні заходи щодо подолання дезінтеграції мали також роботи французьких політичних діячів та аналітиків Едуарда Балладюра та Жака Делора. Жак Делор, який був тоді головою Європейської Комісії, на початку 1990 року став одним з авторів так званої концепції концентричних кіл, яка була далі розвинута в трохи видозміненому вигляді в науковій праці французького прем'єр-міністра у 1993 – 1995 роках Е. Баладюра [175]. Концепція концентричних кіл передбачає поступове розповсюдження євроінтеграції з центру європейської спільноти, де держави найпідготовленіші до існування в рамках глибокої економічної та політичної інтеграції, до решти європейських країн, у тому числі нечленів Європейського співтовариства, які готувалися до вступу в нього [43].

Думка італійських науковців про євроінтеграційні процеси та дезінтеграцію в ЄС також має важливе значення в контексті цього дисертаційного дослідження, адже після виходу Великобританії з Європейського Союзу саме Італія увійшла до трійки країн із найбільшими економіками в ЄС, і тому політичний та економічний вплив Італії на європейські процеси після Брекзиту, імовірно, виросте. Водночас, італійська економіка не тільки є однією з найбільших у Євросоюзі, а також і однією із найпроблемніших, що посилює дезінтеграційні настрої в цій країні і створює додаткові причини для вивчення італійської історіографії про європейську дезінтеграцію.

Серед дослідницьких центрів Італії варто виділити Інститут міжнародних відносин (IAI в італомовній версії), який публікує аналітичні матеріали, в тому числі з проблем євроінтеграції та дезінтеграції у ЄС. Зокрема, доцільно зазначити одну з останніх публікацій цього інституту, присвячену перспективам досягнення Євросоюзом єдності в сфері оборони та безпеки. Автори цієї колективної публікації приходять до висновку, що

поглиблення європейської безпекової інтеграції ускладнюється у зв'язку з пандемією коронавірусу, а також негативним ефектом Брекзиту, недостатністю воєнних можливостей європейських країн і станом ядерних сил у Європі [294].

Актуальною в контексті цього дослідження є також праця іншої італійської авторки Олімпії Фонтани, яка на момент публікації свого дослідження працювала науковою співробітницею у Centro Studi sul Federalismo (Центр досліджень федералізму). Її стаття присвячена аналізу тенденцій розвитку італійського євроскептицизму на тлі коронавірусної пандемії [214]. Авторка зазначає, що в другій половині 2020 року позиції євроскептицизму в Італії були не надто сильними, оскільки більше половини італійців (56%) не підтримували вихід їхньої країни з ЄС. Проте, на думку дослідниці, такий показник не дає підстав для заспокоєння, оскільки багато італійців вважають допомогу Євросоюзу Італії під час пандемії неадекватною, і тому не виключено, що в Італії відбудеться зростання євроскептичних настроїв та дезінтеграційних тенденцій [214].

Корисною для дисертаційного дослідження науковою працею є стаття Ф. Ніколі з Гентського університету в Нідерландах, у якій автор аналізує теорію неофункціоналізму та її пояснення євроінтеграційних процесів у період кризи євро [268]. Зокрема, Ф. Ніколі розглядає так звану теорію нео-неофункціоналізму, яка поєднує в собі елементи ліберального інтерговерменталізму та неофункціоналізму й обґрунтовує розвиток інтеграції кризами, які, згідно з теорією, стають каталізаторами інтеграційних процесів. Автор вважає, що теорія нео-неофункціоналізму здатна також пояснити і невдачі євроінтеграції та процеси дезінтеграції, однак, при цьому визнає, що у своїй праці не приділяє достатньо уваги аналізу дезінтеграційних процесів, оскільки сфокусувався на розгляді інтеграції [268, с. 912 – 913].

Великобританія впродовж майже півстоліття була частиною об'єднаної Європи, і її вихід із Євросоюзу мав вагомий вплив на перебіг

дезінтеграційних процесів у ЄС та майбутнє євроінтеграції. Тому важливо розуміти позицію британських науковців не тільки щодо Брекзиту, а й щодо майбутнього Євросоюзу в постбрекзитний період.

У цьому контексті особливо цінною вбачається колективна аналітична доповідь «Майбутнє ЄС: нові перспективи» [255], яка була опублікована авторитетним незалежним інтернет-ресурсом «UK in a Changing Europe» (Об'єднане Королівство у Європі, що змінюється), де публікуються наукові праці, присвячені аналізу відносин між Великобританією та Євросоюзом, а також майбутніх перспектив розвитку євроінтеграції та дезінтеграційних процесів у ЄС. У зазначеній колективній роботі британські вчені та їхні колеги з країн-членів ЄС оцінюють перспективи подальшого розвитку євроінтеграції після виходу Великобританії з Євросоюзу й передбачають імовірно посилення позицій євроскептиків у деяких країнах ЄС, хоча водночас приходять до висновку, що навряд чи ще якась країна-член ЄС наслідує приклад Британії і спробує вийти з Євросоюзу.

Серед британських вчених варто також виділити публікацію П. Вінтора і Н. Уотта, яка аналізує причини зростання популярності правих євроскептиків у Великобританії [340].

Наслідки Брекзиту для Франції проаналізовані в роботі ще одного британського вченого Г. Райта [341], а наслідки виходу Великобританії з ЄС для Нідерландів у роботі П. Бергсена [179], і у такий спосіб, обидві ці роботи британських учених допомогли досягати поставлених у цьому дослідженні цілей.

Також варта уваги стаття британського аналітика М. Бета, присвячена вивченню перспектив виходу Нідерландів із ЄС (Некзиту) у контексті наслідків Брекзиту [180].

Вищезгаданий інтернет-ресурс «Об'єднане королівство у Європі, що змінюється» публікує й інші якісні аналітичні матеріали, які стосуються, головним чином, найактуальнішої для британців проблематики відносин між Великобританією та Євросоюзом у контексті Брекзиту. Серед таких

матеріалів згадаємо аналітичну колективну доповідь «Сім сценаріїв ендшпілю для Брекзиту – коротке керівництво» [298].

Також детальний аналіз наслідків «жорсткого Брекзиту» (тобто без підписання угоди з ЄС) міститься в іншій опублікованій на вказаному інтернет-ресурсі колективній доповіді «Що означатиме «без угоди»?» [336]. У цій доповіді відзначається, що найвірогіднішим варіантом Брекзиту стане остаточний вихід Великобританії без підписання угоди з Євросоюзом про подальше співробітництво між двома сторонами в постбрекзитний період. Імовірність такого варіанту тільки підсилюється у зв'язку з рішенням офіційного Лондону не продовжувати перехідний період між формальним і остаточним виходом Великобританії з ЄС із 31 грудня 2020 року до червня 2021 року. Втім, як вказують автори доповіді, «жорсткий Брекзит» у період, коли триває пандемія коронавірусу, може бути не таким складним для Великобританії, як в інший час. В умовах епідемічних обмежень, коли соціально-економічна ситуація й так залишається напруженою [65, с. 16], а зв'язки з континентальною Європою обмежені, негативний ефект від Брекзиту без угоди з ЄС буде не таким помітним [336].

Варто згадати ще одну публікацію британського вченого про перспективи відносин між ЄС та Великобританією «Угода, як у Канади?», написану професором Джонатаном Портесом [277]. У цій праці автор аналізує ймовірність досягнення між ЄС та Великобританією угоди про партнерство, яка була б подібною до тієї, яка діє між ЄС і Канадою, оскільки для британського керівництва саме така угода була б найбажанішою. Дж. Портес вважає, що навіть якщо Британії вдасться досягти такої угоди з ЄС, то вона радше нагадуватиме угоду між Канадою та США, а не між Канадою та Євросоюзом, оскільки ЄС є набагато більшим ринком, ніж Великобританія. Водночас Великобританія значно більше залежить економічно від Євросоюзу, ніж Канада. Тому у випадку досягнення домовленості між Лондоном та Брюсселем, яка буде зовні подібною до канадсько-європейської торговельної угоди, Великобританія насправді не

зможе бути рівноцінним партнером ЄС, подібно до того, як Канада не може бути рівноцінним торговим партнером США. Тому, на думку Дж. Портеса, негативним наслідком Брекзиту є те, що будь-яка угода Британії з ЄС у постбрекзитний період не буде чесною та рівноправною для Лондона, тож Великобританія приречена на те, щоб у відносинах із Євросоюзом не відчувати себе незалежнішою, ніж до виходу з ЄС.

Цікаво також проаналізувати погляди британських вчених на розвиток Євросоюзу без Великобританії. Так, наприклад, у праці Ананда Менона проаналізована реакція ЄС на пандемію коронавірусу і зроблено висновок, що політику ЄС в умовах епідемії й не можна назвати повністю провальною, однак спричинений коронавірусом хаос може стимулювати євроскептичні настрої та посилити дезінтеграційні тенденції в ЄС [254].

Протистояння «єврофілів» та євроскептиків у контексті ризику посилення дезінтеграційних тенденцій у європейських країнах розглядається і в статті Стюарт Турнбул-Дугарте із Саутгемптонського університету в Британії. У цій статті зауважується, що парламентські вибори в Німеччині у 2017 році, з одного боку, продемонстрували небезпечне посилення позицій радикально-націоналістичної партії «Альтернатива для Німеччини», однак, з іншого, засвідчили, що виборців здебільшого зберігають відданість єврооптимістично налаштованим партіям політичного мейнстріму й що загалом «єврофільські» настрої посилилися серед традиційних політичних партій та їхніх прихильників, що дає надію на подолання дезінтеграційних тенденцій у ЄС [327].

Американські політологи мали суттєвий вплив на формування теорій інтеграції, які зі свого боку вплинули на практичну реалізацію процесів євроінтеграції в другій половині ХХ століття.

Так, наприклад, Д. Мітрані став одним із засновників такої поширеної теорії інтеграції, як функціоналізм, яка зуміла пояснити, чому розвиток євроінтеграції продовжувався всупереч дезінтеграційним настроям усередині європейських країн, що не бажали розлучатися зі своїми національними

суверенітетами й не приймали ідеї єврофедералістів. Д. Мітрані вважав, що поява глобальної федеративної держави й не знадобиться, оскільки в процесі інтеграції поступово сформується єдине функціональне світове співтовариство, діяльність якого забезпечуватиме мережа деполітизованих наддержавних агенцій [259].

Інший американський політолог, Е. Хаас [226] розвинув положення Д. Мітрані, зокрема, удосконалив його концепцію «переливів» інтеграції та на її основі заснував теорію неофункціоналізму, яка обґрунтовувала глибшу політичну та економічну інтеграцію, ніж це уявляли собі функціоналісти.

Спробу доповнити теоретичні напрацювання в сфері інтеграції та дезінтеграції здійснили також у своїй спільній праці науковці із провідних американських університетів Альберто Алесіна, Енріко Спалаоре й Роман Васцарг, які використали математичні моделі для аналізу того, як успіхи економічної інтеграції можуть сприяти політичній дезінтеграції, у тому числі в національних державах-членах інтеграційних об'єднань у зв'язку з тим, що усунення торговельних бар'єрів може надати переваги окремим сепаратистським угрупованням у середині цих країн [166].

Серед американських науковців, які вивчають процеси дезінтеграції в ЄС, потрібно також згадати Ендрю Моравчика, який написав статтю для американського журналу «Foreign Affairs» під назвою «Жахливе майбутнє Європи». У цій статті автор називає запровадження євровалюти однією з найбільших помилок ЄС, наслідки якої навряд чи вдасться залагодити (США, на думку автора, здійснили подібну за масштабами і незворотністю помилку, коли вторглися в Ірак у 2003 році). Е. Моравчик зауважує, що запровадження євро замість економічного процвітання Євросоюзу і посилення позицій єврофедералізму мало прямо протилежний ефект. Тож він загалом скептично оцінює майбутнє євроінтеграції [261].

Ризики дезінтеграції ЄС через масовий наплив біженців та нелегальних мігрантів усередині 2010-х років у своїй статті аналізує інша американська дослідниця Джессіка Брандт із Німецького фонду Маршалла в Сполучених

Штатах Америки. Авторка приходить до висновку, що Євросоюз недостатньо оперативно і швидко займався розв'язанням проблеми біженців із Близького Сходу у 2015 – 2016 роках і що США мусять розглянути варіанти допомоги ЄС у врегулюванні міграційної кризи [183].

Зауважимо, що останнім часом американські автори здебільшого фокусують увагу не стільки на аналізі дезінтеграційних процесів у ЄС як таких, скільки на впливі євроінтеграції та протилежних їм дезінтеграційних тенденцій на майбутні відносини між США та Європою в рамках трансатлантичного партнерства. Так, наприклад, у жовтні 2020 року Німецький фонд Маршалла в США опублікував колективну доповідь про перспективи відносин між США та ЄС, участь у підготовці якої брали американські та європейські експерти, у тому числі афілійована в Центрі імені Вудро Вілсона у м. Вашингтон Кетрін Ештон, колишня Верховна представниця ЄС із закордонних справ та політики безпеки. Колективна доповідь Німецького фонду Маршалла розглядає шляхи покращення трансатлантичного співробітництва в різних сферах, від протидії економічним наслідкам пандемії до розробки спільної стратегії щодо Китаю [320].

Російські дослідники також приділяють багато уваги вивченню тематики європейської інтеграції та дезінтеграційних тенденцій у ЄС. Причому варто наголосити, що попри антизахідний курс Кремля багато російських вчених продовжують давати досить об'єктивний і виважений аналіз подій у Європі, а деякі російські вчені, навіть, проявляють певну симпатію до ЄС у своїх роботах.

Одним із найавторитетніших російських аналітичних центрів, які займаються проблематикою євроінтеграції, є Інститут Європи Російської академії наук (ІЄ РАН). Серед співробітників цього інституту варто виділити таких авторів наукових праць на тему європейської інтеграції та дезінтеграції, як О. Ю. Потьомкіна, Д. А. Данілов, В. Б. Белов та інші.

Наукові праці Дмитра Данілова, завідуючого Відділом європейської безпеки ІС РАН, присвячені здебільшого аналізу євроінтеграційних та протилежних їм дезінтеграційних процесів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) Євросоюзу. Зокрема, в одній зі своїх статей Д. А. Данілов аналізує східний вектор Глобальної стратегії ЄС 2016 року [36]. З цієї праці можна зрозуміти погляди представника провідної російської академічної установи на проблеми відносин між Росією та ЄС і на вплив Москви на політичні процеси в Євросоюзі. Наприклад, у цій статті російський дослідник очікувано критикує Глобальну стратегію ЄС за негативну характеристику дій Росії проти України, а також згадує проблему браку єдності в лавах Євросоюзу з багатьох позицій і визнає, що Росію традиційно підозрюють у намаганні грати на протиріччях між країнами-членами ЄС. Проте, автор поспішає запевнити, що метою Росії є не сприяння розколу Євросоюзу, а налагодження з ним рівноправного діалогу [36].

Інша представниця Інституту Європи РАН, Ольга Потьомкіна, яка очолює відділ досліджень європейської інтеграції в цьому інституті, у своїх чисельних працях загострює увагу на міграційних проблемах ЄС, які здатні стати каталізатором дезінтеграційних процесів у ЄС. Про це авторка прямо говорить у одній зі своїх праць, де зазначається, що спроби ЄС врегулювати проблеми біженців у середині 2010-х років відтіснили на другий план проекти Євросоюзу щодо подальшого поглиблення євроінтеграції [117].

Міграційні проблеми ЄС знаходять особливо широке відображення в російських джерелах, оскільки російські вчені намагаються використати досвід Євросоюзу для знаходження шляхів розв'язання проблем міграції у своїй власній країні, Росії. Так, наприклад, Лариса Самсонова, доцент із Кубанського державного університету в місті Краснодар, зазначає у своїй статті, що проблеми міграційної безпеки ЄС можуть вплинути й на національну безпеку Росії [131, с. 19].

Досвід функціонування Європейського Союзу вивчається й багатьма іншими російськими авторами для пошуку шляхів розвитку орієнтованої на

Росію євразійської інтеграції. Наприклад, доктор економічних наук Євген Винокуров, який очолює Центр інтеграційних досліджень Євразійського банку розвитку й тому з огляду на свої посадові обов'язки є одним із відповідальних за розробку стратегії євразійської інтеграції, в одній зі своїх праць [27] аналізує, які уроки для ЄАЕС можуть бути отримані на основі вивчення досвіду ЄС. Є. Винокуров, зокрема, робить висновок, що уроки євроінтеграції вчать не поспішати з запровадженням єдиної валюти на євразійському просторі, оскільки це може призвести до падіння довіри населення до інтеграційних проєктів, як це сталося в Євросоюзі внаслідок кризи єдиної євровалюти та всієї Євразії [27, с. 96].

Варто також зазначити праці європейців зі ще однієї авторитетної російської академічної установи, яка займається дослідженнями у сфері світової політики – Інституту міжнародної економіки та міжнародних відносин Російської академії наук (ИМЭМО РАН у російськомовній транскрипції). Зокрема, можна згадати наукову статтю Єфима Хесіна, присвячену аналізу розвитку економіки ЄС упродовж 2010-х років [154]. У цій статті російський економіст згадує негативні тенденції, з якими зіткнулася економіка Євросоюзу внаслідок фінансово-економічної кризи 2008 року і зауважує, що економічні проблеми ЄС зумовили песимістичні прогнози щодо його скорого розвалу. Однак, на думку дослідника, ці прогнози не справдилися, і негативні економічні тенденції не стали катастрофічним для ЄС, а, навпаки, Євросоюз вкотре продемонстрував свою здатність ефективно адаптуватися до кризових умов і долати їх [154, с. 73].

Ще однією цікавою працею, опублікованою у Віснику Томського університету, є стаття Анни Сербіної [134], у якій описуються проблеми європейської солідарності, які викликані політикою країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ). Зокрема, авторка вказує, що побоювання країн ЦСЄ втратити свій суверенітет унаслідок політики таких потужних акторів, як Росія, Франція та Німеччина викликає в центрально- та східноєвропейських країнах-членах ЄС сумніви щодо обрання правильного вектору зовнішньої

політики, а це зі свого боку не завжди позитивно відображається на європейській інтеграції [134, с. 199].

Таким чином, російські автори здебільшого критично ставляться до політики ЄС, висловлюючи головним чином невдоволення європейською політикою щодо України, але загалом аналіз російських дослідників проблем євроінтеграції та дезінтеграції у Євросоюзу є досить виваженим, і подекуди, навіть, можна зустріти позитивні оцінки ЄС російськими авторами.

Велика зацікавленість російських авторів у вивченні Європи зумовлена традиційно тісною взаємодією ЄС та Росії в різних сферах, що зумовлена географічною близькістю, економічними інтересами та міркуваннями безпеки, а також прагненням російських вчених застосувати досвід ЄС для пошуку шляхів розв'язання проблем самої Росії, зокрема, питань російської міграційної політики. Крім того, успіхи й невдачі євроінтеграції слугують для Росії орієнтиром під час розробці власної політики євразійської інтеграції на пострадянському просторі.

Розглядаючи російську історіографію проблеми євроінтеграції та дезінтеграції в ЄС, неможливо не згадати і пропагандистські публікації російських ЗМІ [81], які, звісно, не є науковими (хоча іноді цитують доволі авторитетних у Росії науковців), але відображають методи та цілі російської політики, спрямованої на заохочення дезінтеграційних тенденцій у ЄС. Так, наприклад, досить резонансною стала публікація на російському інтернет-ресурсі «ИА REGNUM», у якій процитовано професора університету Московського державного інституту міжнародних відносин (МГИМО у російській транскрипції) при МЗС Росії Сергія Хенкіна, який назвав демонстрації в Каталонії на підтримку незалежності цієї провінції від Іспанії початком громадянської війни [123]. Журналіст іншого російського інформаційного ресурсу Ілля Новіцький також намагався у своїх публікаціях драматизувати ситуацію в Каталонії, зазначаючи, що там по суті починається донбаський сценарій [102]. Такі провокаційні публікації російських ЗМІ були

явно спрямовані на заохочення дезінтеграційних процесів у ЄС, і в Іспанії зокрема, як у зазначеному випадку [286].

Тому в дисертаційному дослідженні з обережністю використовувалися праці російських авторів і до уваги бралися лише ті, які дійсно відповідали загальноприйнятим науковим стандартам та пропонували доволі об'єктивний аналіз із мінімальною кількістю пропагандистських закидів.

Європейська дезінтеграція є вкрай актуальною темою не тільки для науковців із країн-членів ЄС, а і для авторів з інших країн Європи, особливо тих, які прагнуть приєднатися до ЄС. Особливо корисними для цього дослідження виявилися праці українських авторів [42].

Зокрема, варто виділити колективну монографію українських авторів «Європейський Союз у сучасній системі міжнародних відносин», опубліковану Дніпропетровським національним університетом імені Олеся Гончара [135]. У цій колективній роботі, зокрема, відзначається, що рух у дезінтеграційному напрямі впродовж історії ЄС був не таким потужним, як євроінтеграційний вектор, проте були непоодинокі випадки, коли національний інтерес переважав над загальносоюзним, як, наприклад, сталося під час невдалої спроби ратифікувати європейську Конституцію у 2005 році [128, с. 89].

В іншій колективній монографії українських європеїстів «Філософія інтеграції» розглядаються філософські та теоретичні аспекти європейської інтеграції та дезінтеграції. Зокрема, у цій праці відзначено, що в ЄС врахували історичний досвід дезінтеграційних процесів у Євросоюзі та зуміли загалом нівелювати ці процеси в XXI столітті [151, с. 146]. Щоправда, потрібно враховувати, що ця колективна праця була опублікована у 2011 році, коли в ЄС ще не були надто сильними настрої євроскептицизму, оскільки тільки починалася затяжна криза, пов'язана з борговими проблемами південноєвропейських країн, а потім із міграційною кризою. Тим не менше, напрацювання авторів цієї монографії у сфері теорії дезінтеграції корисні тим, що було наочно показано корисність вивчення

прикладів історії для обґрунтування причин та наслідків дезінтеграційних процесів у ЄС.

Вагомий внесок у вітчизняні дослідження успіхів та проблем євроінтеграції здійснили також такі вчені, як В. Копійка [79], Є. Кіш [72], М. Коваль-Гончар [73], І. Кост [80].

Безпосередньо тематиці дисертаційного дослідження присвячена стаття Марії Дунай, яка приходить до висновку, що Євросоюзу поки не вдалося сформулювати єдину зовнішню політику, а також припускає, що попри загрози своєму існуванню, ЄС і далі розвиватиметься [48].

Гідне місце серед українських науковців займають представники одеської школи міжнародних відносин [44]. Серед одеських учених-міжнародників, які вивчають процеси євроінтеграції та пов'язані з нею явища, слід виділити Ольгу Брусиловську [17], Сергія Глебова [32], Ігоря Ковалю [75], Дениса Кузьміна [37], Ірину Максименко [93], Ольгу Романову [127], Володимира Дубовика [58]. Окремо варто вказати колективні монографії [57] з проблем міжнародних відносин, опубліковані науковцями кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Так, у колективній монографії «Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки» [101] багато уваги приділено вивченню історіографії успіхів та проблем реалізації процесів євроінтеграції. В іншій колективній монографії «Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»» [100] розглянуто, в тому числі, негативний вплив інформаційних воєн на дезінтеграційні процеси в ЄС [29, с. 77]. Аналіз впливу чинника стратегічної культури на процеси європейської [91], а також євроатлантичної інтеграції розглянуто в колективній монографії про українську стратегічну культуру та її вплив на відносини України з ключовими партнерами [31].

Особливо цінним у контексті дисертаційного дослідження є наукова праця Ірини Максименко, у якій аналізуються наукові підходи щодо процесів євроінтеграції та дезінтеграції в ЄС. Зокрема, І. Максименко виділяє три

великі групи дослідників євроінтеграції – європесимістів, єврооптимістів та єврореалістів [92, с. 97–98]. Як зазначила дослідниця, представники кожного з вищезгаданих трьох напрямів намагалися відповісти на питання про те, чи здатний Євросоюз відігравати важливу роль на міжнародній арені як глобальний гравець.

Ольга Брусиловська [17] у своїх працях здійснила ґрунтовний аналіз робіт дослідників, присвячених вивченню процесів євроінтеграції та провела порівняльний аналіз між підходами європейських, американських, російських та українських вчених. Зокрема, О. Брусиловська дослідила вплив розширення ЄС на схід на ефективність подальшого перебігу процесів євроінтеграції [16].

Серед джерел, опрацьованих під час роботи над дисертаційним дослідженням, потрібно виокремити також офіційні документи Європейського Союзу. Одним з основоположних документів ЄС, який стосується, в тому числі, й проблеми дезінтеграційних тенденцій у ЄС, є Глобальна стратегія Європейського Союзу (ГС/ЄС), прийнята у 2016 році [299]. Характерно, що передмова до цього документу, яка написана Верховним представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки Федерікою Могеріні, починається зі слів про те, що саме існування Європейського Союзу поставлене під питання [299, с. 3]. Таким чином, Глобальна стратегія ЄС з усією серйозністю визнає загрозу дезінтеграційних процесів у ЄС.

Серед головних загроз існуванню Євросоюзу Глобальна стратегія називає порушення європейської системи безпеки на сході, а також тероризм і насилля в Північній Африці та в самій Європі й демографічний вибух в Африці [299, с. 7]. ГС/ЄС перелічує заходи, які Євросоюз збирається вжити з метою зниження загроз існуванню об'єднання. Ці заходи включають збільшення здатності ЄС протистояти викликам його безпеці на Півдні і Сході, а також сприяння трансформації країн Африки і Східної Європи та Центральної Азії, що зробить їх менш небезпечними для ЄС [299].

Варто зауважити, що документ згадує Брекзит як новий виклик для ЄС, проте зазначає, що процес територіального розширення Європейського Союзу продовжиться, щоправда, за суворого й чіткого дотримання умов того, що країни-кандидати на вступ до Євросоюзу (західнобалканські країни) у разі вступу до ЄС зміцнять його здатність протистояти новим викликам [299, с. 7].

Для реалізації Глобальної стратегії ЄС у листопаді 2016 року для Ради Європейського Союзу Високим представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки було підготовлено інший важливий документ – План імплементації з безпеки та оборони [234]. У цьому документі загрози дезінтеграційних процесів у ЄС прямо не згадуються, однак пропонуються шляхи їх подолання за допомогою збільшення солідарності країн-членів ЄС, зокрема, їхньої солідарності у фінансовій сфері [234, с. 6]. Крім того, у документі згадується необхідність взаємної допомоги та солідарності між членами ЄС відповідно до статті 42.7 Договору про Європейський Союз (ДЄС або TEU в англійській версії) та статті 222 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС або TFEU).

Останні два згадані договори також є важливими документами Євросоюзу, які відображають заходи з подолання дезінтегрованості Європи, і тому вони також вивчалися під час роботи над дисертаційним дослідженням. Зазвичай використовується консолідована версія двох договорів [189], яка з'явилася після підписання Лісабонського пакту у 2007 році, і ця консолідована версія фактично замінила неприйнятну Конституцію ЄС [323], ратифікація якої була провалена у 2005 році.

Текст неприйнятої європейської Конституції також аналізувався в процесі роботи над дисертаційним дослідженням, адже порівняння положень неприйнятої конституції і прийнятої замість неї консолідованої версії Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу дає можливість отримати уявлення, наскільки сильно

дезінтеграційні тенденції змінили початкові плани поглибити політичну євроінтеграцію, яку виношували автори Конституції ЄС.

Варто сказати, що проєкт Конституції ЄС вже був схвалений лідерами країн-членів ЄС у Римі у 2004 році на засіданні Ради ЄС, і навіть традиційно євроскептично налаштована Великобританія підписала Договір про Конституцію ЄС. Однак, як відомо, ратифікація документу була провалена через результати референдумів у Франції та Нідерландах, після чого євроскептики почали вимагати припинити спроби прийняти європейську конституцію і відмовитися від планів поглиблення євроінтеграції.

Тим не менше, Лісабонський пакт [324], підписаний у 2007 році й ратифікований усіма країнами-членами ЄС до кінця 2009 року, відновив більшість положень проваленої Конституції, які були також зафіксовані у вищезгаданій консолідованій версії двох основних Договорів про ЄС. З запропонованих проєктом неприйнятої Конституції ідей залишається не до кінця реалізованим, наприклад, запровадження посади Міністра закордонних справ ЄС. Однак, як відомо, після підписання Лісабонського договору з'явилася посада Верховного представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки, яка, по суті, відповідає посаді міністра закордонних справ.

Нереалізованим положенням проєкту Конституції залишається пункт про те, що голову Єврокомісії мають обирати в Європарламенті з урахуванням результатів виборів до цієї структури. Після набуття чинності Лісабонського пакту у 2009 році голову Єврокомісії ще призначали після дипломатичних домовленостей між країнами-членами ЄС. Однак, уже у 2019 році, як уже згадувалося, було вперше випробувано систему «Шпітценкандидата», коли голову ЄК обирали з урахуванням результатів виборів до Європарламенту. Якщо в майбутньому вдасться запровадити транснаціональні виборчі списки до Європарламенту, що дасть можливість провести єдину загальноєвропейську передвиборчу кампанію без її дроблення на 27 національних компаній, то можна буде говорити, що практика піде ще далі, ніж це пропонували творці європейської конституції.

Ще одним нереалізованим положенням проєкту Конституції поки залишається пункт про відмову від ротаційного головування в Раді ЄС, який наразі й досі очолює в порядку черги одна із країн Європейського Союзу, яку змінює на посаді голови Ради ЄС інша країна, і так відбувається ротація голів через кожні півроку. Проєкт Конституції пропонував зробити Раду ЄС постійно діючим органом, який очолював би президент упродовж певного періоду часу. Таким чином, від ротації головування країн у Раді ЄС поки не відмовилися, але постійна посада президента Ради ЄС з'явилася, як того й хотіли автори неприйнятої конституції.

Втіленим у життя є таке положення проєкту Конституції, як прийняття рішень у Раді міністрів ЄС з більшості питань кваліфікованою більшістю і відмова від принципу одноголосно прийнятих рішень з усіх питань, як було раніше, що суттєво ускладнювало й уповільнювало діяльність Євросоюзу [312].

Отже, порівняльний аналіз прийнятих і провалених основних документів Європейського Союзу дозволяє зробити висновок, що неприйняття Конституції ЄС не означало цілковиту перемогу прихильників дезінтеграції Європи, оскільки навіть ті положення проєкту Конституції, які не діяли одразу після набуття чинності Лісабонського договору, з плином часу поступово втілюються в життя.

Таким чином, опрацьовані під час роботи над дисертаційним дослідженням інформаційні джерела дають уявлення про успіхи та невдачі європейської інтеграції, а також про передумови та причини, які сприяють розвитку дезінтеграційних процесів у ЄС.

Найповніше і ґрунтовніше проблематику цього дослідження відображають наукові праці співробітників загальноєвропейських та національних аналітичних центрів, які працюють на території країн Євросоюзу, і це зрозуміло, оскільки європейські автори найбільше зацікавлені у вивченні процесів на європейському континенті. Дослідники з країн ЄС вивчали у своїх працях ризики ослаблення європейської

солідарності та шляхи подолання цих ризиків. Досить корисним став огляд наукових праць авторів із країн-нечленів ЄС, що дає можливість отримати уявлення про погляди з-за меж ЄС на дезінтеграційні процеси в ЄС. Такий погляд ззовні, зокрема, присутній у працях американських, британських, російських та українських авторів. Американські науковці у своїх працях зосереджуються здебільшого на аналізі теорії євроінтеграції та участі європейських країн у трансатлантичному партнерстві. Британські автори вивчають наслідки Брекзиту і варіанти майбутнього співіснування з ЄС. Українських аналітиків найбільше цікавить налагодження відносин із ЄС та інтеграція України до Євросоюзу. Російських авторів цікавить вивчення євроінтеграційних та дезінтеграційних процесів у контексті запозичення досвіду для розвитку євразійської інтеграції.

Британські вчені ґрунтовно пояснили причини та наслідки виходу Великобританії з ЄС на розвиток дезінтеграційних процесів у Європі. Американські вчені здійснили вагомий вплив на розвиток теорій євроінтеграції, напрацювання яких використовувалися на практиці. Російські вчені також проявляють підвищений інтерес до вивчення проблем євроінтеграції та дезінтеграції в Європі, оскільки сподіваються застосувати цей досвід для розробки успішної моделі євразійської інтеграції, яку очолює Росія. Українські автори відзначилися ґрунтовними колективними працями, які відображали різні аспекти функціонування Європейського Союзу, в тому числі й розвиток дезінтеграційних тенденцій у ньому.

Висновки до розділу 1

Теоретичне обґрунтування процесів євроінтеграції знайшло відображення в різноманітних концепціях та напрямках наукової думки. Природно, що кожна з теорій євроінтеграції має свої недоліки, які використовуються євроскептиками для їхньої критики.

Особливе роздратування у євроскептиків викликає теорія єврофедералізму, яка передбачає створення на основі союзу європейських

країн нової федеративної держави. Проблемою єврофедералістів було те, що проголосивши мету, вони не вказали переконливі й обґрунтовані засоби її досягнення.

Неофункціоналісти спробували виправити цей недолік єврофедералізму й обґрунтували концепцію «переливів», яка поступово призводитиме до розповсюдження інтеграції з одних сфер на інші, що зрештою може завершитися формуванням єдиної федеративної держави на європейському континенті. Однак, на відміну від федералістів, неофункціоналісти не обмежують шлях до створення такої держави певними часовими рамками і вважають, що штучне прискорення інтеграції може їй зашкодити. Неофункціоналістів критикують ліберальні інтерговерменталісти, які вважають, що держави, а не наднаціональні європейські інституції й об'єктивні економічні процеси відіграють ключову роль в інтеграційних процесах у «політиці високого рівня», яка пов'язана з питаннями національної безпеки [335]. Функціоналізм також викликає критику, оскільки прибічники цієї теорії вважають, що внаслідок процесів інтеграції поступово сформується єдине світове співтовариство, функціонування якого підтримуватиметься мережею деполітизованих міжнародних агенцій. На практиці виявилось, що деполітизації наддержавних структур не завжди вдається досягати, і, крім того, виникла потреба в глибшій євроінтеграції, ніж це уявляли собі функціоналісти.

Теорії диференційованої інтеграції пропонують модель компромісу між єврооптимістами та євроскептиками, оскільки відповідно до цієї моделі до поглиблення євроінтеграційних процесів залучатимуться лише ті країни, які цього хочуть та готові до цього, а ті країни, які поки що скептично ставляться до подальшого розвитку євроінтеграції, можуть утриматися від участі у небажаних для них євроінтеграційних ініціативах і приєднатися до них пізніше. Однак, практична реалізація теорій диференційованої інтеграції все одно сприятиме дезінтеграції Європи, яка може виявитися розколотою на об'єднання з глибшим рівнем економічної та політичної інтеграції й на групу

чи просто окремі країни, які в силу різних причин не долучилися до інтегрованіших союзів європейських держав. Тим не менше, на нашу думку, на даний час кращим запропонованим варіантом подолання суперечностей всередині ЄС щодо подальшого розвитку євроінтеграції є модель, яка розроблена представниками теорії «Європи різних швидкостей».

У цьому дослідженні саме теорія «Європи різних швидкостей» прийнята у якості тої, яку на даний момент найреалістичніше застосувати на практиці для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів та подолання дезінтеграційних тенденцій у Євросоюзі. Зокрема, реалізація цієї теорії сприяла б ще більшому зміцненню співробітництва та підвищувала ефективність взаємодії між двома основними локомотивами євроінтеграції – Францією та Німеччиною, а також тими країнами-членами ЄС, які на даний момент уже готові підтримати прагнення лідерів щодо розвитку євроінтеграції та недопущення дезінтеграції.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з проблем та перспектив європейської інтеграції надав потрібну базу для дослідження дезінтеграційних процесів. Крім напрацювань вчених та дослідників із країн-членів ЄС для повнішого, більш різностороннього та об'єктивнішого аналізу обраної проблематики було вивчено наукові праці авторів країн, що не входять до складу ЄС, зокрема, британських, американських, російських та українських дослідників. У результаті дослідження було виявлено особливості наукової думки представників різних країн залежно від ступеню та напряму зацікавленості цих країн у розвитку чи занепаді євроінтеграції.

РОЗДІЛ 2.

ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

2.1. Соціально-економічні проблеми ЄС

Європейський Союз став одним із найуспішніших і найдивовижніших проєктів у світовій історії. Проте в процесі його формування поступово формувалися небажані явища, які в XXI столітті призвели до серйозних економічних, політичних та інших внутрішніх проблем, що загрожують самому існуванню ЄС [154, с. 73]. Серед соціально-економічних проблем Європейського Союзу виділимо наступні: - криза євровалюти та Єврозони; - зростання навантаження на бюджети через розширення ЄС; - дефіцит державних бюджетів; - боргова криза; - уповільнення економічного зростання; - порівняно високий рівень безробіття; - зменшення соціальних виплат на тлі економічних проблем і відповідне зростання протестних настроїв серед населення; - рецесія, викликана пандемією коронавірусу; - нерівномірний розвиток різних країн та регіонів Європейського Союзу [233, с. 767].

Саме останній із названих чинників може стати найпотужнішим каталізатором дезінтеграційних процесів у ЄС. Європейський Союз упродовж десятиліть звик жити в умовах кризових явищ і долати їх. Проте попри тривалу взаємну співпрацю між країнами-членами ЄС не справдилися очікування на те, що скоротиться відставання менш економічно розвинутих країн від розвинутіших [37]. Щоправда, у колишніх аутсайдерах західноєвропейської інтеграції, таких як Греція, Іспанія та Португалія, завдяки євроінтеграції рівень життя суттєво зріс на початку XXI століття. Однак, як виявилось, цей успіх ґрунтувався на небезпечній політиці збільшення державних боргів та дефіцитів державних бюджетів [288], і перше ж серйозне випробування фінансовою кризою 2008 року ці країни без допомоги ЄС не змогли витримати [155].

Через брак фінансової дисципліни до проблемних економік ЄС долучилася й Італія. Для характеристики групи європейських країн із великими боргами і слабкими фінансово-економічними показниками виникла зневажлива аббревіатура PIGS (або PIIGS, якщо відносити до цієї групи Італію) за першими літерами англomовних назв цих країн (Португалія, Ірландія, Італія, Греція та Іспанія) [211].

Під час кризових явищ у світовій економіці південноєвропейські країни потребували великих фінансових вливань з боку своїх північних багатших та економічно стабільніших партнерів, які зі зрозумілих причин виділяли кошти неохоче і виставляючи свої досить жорсткі умови. Зіткнувшись із цими умовами, що зобов'язували до незвично жорсткої економії, невдоволення почали проявляти також і південноєвропейські країни-реципієнти фінансової допомоги.

Отже, упродовж 2010-х років, умовно кажучи, сформувалися дві Європи всередині ЄС: одна давала фінансову допомогу й була вкрай незадоволена необхідністю платити за чужі рахунки, а друга одержувала цю допомогу й була вкрай незадоволена умовами її отримання. Є ще і третя Європа – це країни Центральної та Південно-Східної Європи, які приєдналися до Європейського Союзу вже в XXI столітті і які відстають від обох вищезгаданих Європ і не викликають у них захвату, оскільки за їхню адаптацію до ЄС також доводиться платити й північноєвропейським, і південноєвропейським країнам. Як наслідок, невдоволення країн ЄС одні одними підсилює сумніви серед їхнього населення в доцільності перебування разом всередині одного союзу, що також стимулює дезінтеграційні настрої [182].

Таким чином, всередині ЄС накопичилися чимало економічних проблем, які також доповнюються серйозними політичними розбіжностями і проблемними моментами управління Європейським Союзом. Нижче розпочнемо детальніше розбирати суть цих проблем, зробивши невеликий екскурс в історію.

Як відомо, початком економічної євроінтеграції ЄС вважають 1951 рік, коли було створене Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) [40]. У рамках цього об'єднання шість країн – основоположників майбутнього ЄС (Бельгія, Західна Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди та Франція) почали тісну співпрацю в провідних на той час галузях економіки – вугільній та металургійній промисловості. У 1957 р. ці ж самі шість країн підписали Римський договір та заснували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) – попередник нинішнього ЄС [41].

На початку розвитку цих євроінтеграційних процесів особливих проблем не виникало. Західні країни переживали економічний бум, і їхня економічна інтеграція тільки цьому сприяла [83].

Передумови для майбутніх економічних проблем зародилися під час підготовки до створення єдиної європейської валюти, яка розпочалася ще в 1960-х – 1970-х роках, унаслідок чого поряд із національними валютами в 1979 р. запровадили загальноєвропейську розрахункову одиницю ЕКЮ [52]. Запровадження євровалюти, безумовно, сприяло зміцненню євроінтеграційних процесів, покращенню умов для ведення бізнесу, зниженню небажаних валютних ризиків і економічному зростанню. Однак, водночас, були й певні ризики на шляху до введення євровалюти, і тому всередині ЄС сформувалися два підходи до цього питання.

Перший підхід називався «монетаристським», його обстоювали, головним чином, Франція та Бельгія. Франція усвідомлювала, що її грошова одиниця франк була не надто стабільною й міцною, і був ризик, що на тлі зміцнення німецької марки франк перетвориться в другосортну валюту. Тому Франція та підтримуючі її країни, що склали табір «монетаристів» у ЄС, ратувала за більш прискорене запровадження єдиної євровалюти, яка замінила б національні.

Опоненти першого підходу, яких називали «економістами» й до табору яких входили Німеччина та Нідерланди, підтримували повільніший перехід до єдиної євровалюти. Німеччині, на відміну від Франції, не було сенсу

поспішати з переходом на євро, оскільки німецька марка була досить сильною і стабільною валютою. Окрім того, німці вважали, і як пізніше виявилось, небезпідставно, що для переходу до єдиної євровалюти необхідний триваліший підготовчий період, в рамках якого необхідно зміцнити в країнах Європейського Союзу фінансову стабільність та знизити інфляцію [19].

У підсумку, як часто трапляється в ЄС, між «монетаристами» та «економістами» було досягнуто компроміс. Під час підписання Маастрихтської угоди в 1992 р. країни ЄС домовилися не відкладати більше запровадження євро і вводити його в обіг починаючи з 1999 року. Однак, до цього часу всі країни, які бажали долучитися до Єврозони, мусили суттєво покращити показники інфляції та дефіциту бюджету, дотримуючись критеріїв фінансової дисципліни [325].

Упродовж 1990-х років країни-кандидати на вступ до Єврозони дійсно покращили свої фінансові показники. На початку функціонування євровалюти вона була запроваджена лише в 11 країнах, які реально дотримувалися фінансової дисципліни. Лише у 2001 р. до Єврозони була прийнята Греція [222], яка за економічним та фінансовими показниками відставала від решти учасників Єврозони. Також неідеальною була й ситуація в Іспанії та Португалії. Як вбачається, ці країни були занадто рано прийняті в зону євро, і вони виявилися не готовими до запровадження євровалюти. Навіть така економічно потужна країна – член великої сімки, як Італія, також виявилася не зовсім готовою до нових, конкурентніших умов, у яких довелося жити в Єврозоні.

Проблема загострилася ще й тим, що згадані південноєвропейські країни проводили менш дисципліновану і відповідальну фінансову політику після того, як їх прийняли до Єврозони. Фінансової дисципліни ці країни більш-менш дотримувалися тоді, коли існував ризик, що їх не приймуть до зони євро. Але як тільки вони там, нарешті, опинилися, то вимоги та критерії ЄС виконувалися менш послідовно.

Варто зазначити, що у Маастрихтській угоді були чітко прописані норми фінансової та економічної стабільності, яких мусили дотримуватися країни-члени Єврозони. Так, у Маастрихті країни ЄС домовилися, що дефіцит їхніх державних бюджетів не повинен перевищувати 3% ВВП, а державний борг 60 % ВВП, встановлювалися також обмеження на максимально допустимий рівень інфляції [325].

Втім, південноєвропейські країни впродовж 2000-х років перестали дотримуватися цих критеріїв, і, як наслідок, у 2008 р., коли розпочалася світова фінансова криза, вони зіткнулися з відтоком капіталів, різкою нестачею коштів і загрозою економічного колапсу, що було особливо актуально для Греції [167]. Іспанія, Португалія та Італія також перебували в загрозовому становищі.

Виникнення такої несприятливої ситуації економісти пояснюють неоднорідністю економічного розвитку різних країн ЄС, і ця проблема поглиблюється відсутністю єдиного економічного уряду та міністерства фінансів, які керували б усім Євросоюзом [280].

Євро є єдиною європейською валютою, що також обумовлює існування єдиної процентної ставки в країнах Єврозони, однак у різних країнах така процентна ставка потрапляє в різні ситуації. Причиною цього є те, що кожна країна по-своєму проводить бюджетну та податкову політику [45, с. 65], а загальна регуляторна функція Європейського центрального банку залишається обмеженою діяльністю національних банків.

Крім того, навіть за умови, коли країна намагається виконувати правила фінансової дисципліни ЄС, запровадження євро в обіг усе одно може призвести до негативних економічних явищ, якщо країна не надто економічно розвинута, як це сталося зі Словенією. У 1990-х – 2000-х років ця країна була прикладом найуспішнішої посткомуністичної трансформації та євроінтеграції серед країн Центрально-Східної Європи [155]. Тому вже у 2007 році Словенія досягла необхідних параметрів для запровадження євро, яке тоді було введено в обіг на території цієї країни.

Спочатку, як і очікувалося, запровадження євро мало позитивний ефект і сприяло значному збільшенню доходів простих громадян Словенії та інтенсивнішому розвитку бізнесу. Однак на тлі суттєвого зростання зарплат (приблизно 15%) ефективність праці зросла лише на 4 %. Крім того, незабаром проявилися й інші негаразди, що засвідчили, що Словенія не була готовою і достатньо економічно потужною для зони євро [155]. Так, завдяки тимчасовому зростанню доходів словенських громадян різко збільшився імпорт в країну, а експорт, однак, мав тенденцію до зниження, оскільки словенська економіка стала менш конкурентоспроможною. Зростання зарплат словенців призвело до того, що інвесторам стало не вигідно вкладати гроші в словенську економіку, і вони почали переводити капітали до країн з меншими зарплатами, зокрема, тих країн ЄС, які ще не увійшли в зону євро і надалі користуватися національними валютами.

Отже, після тимчасового покращення введення євро обернулося для Словенії такими негараздами, як відтік іноземних інвестицій, уповільнення економічного зростання, збільшення імпорту та дефіциту зовнішньоторговельного балансу, а ці чинники в підсумку призводили до небезпечного зростання дефіциту держбюджету та державного боргу країни, що перевищили прописані в Маастрихтській угоді ліміти. Глобальна криза 2008 року тільки погіршила негативні тенденції в словенській економіці. До того ж, в умовах кризи Словенія знову ж таки опинилася в більш програшному становищі, ніж інші центральноєвропейські країни, які не увійшли в Єврозону (наприклад, Чехія та Польща). Якщо країни, які ще користувалися національними валютами, могли пом'якшити негативні наслідки кризи за рахунок девальвації своїх грошових одиниць, то Словенія, яка користувалася євро, до такого кроку вдатися не могла й мусила вдатися до урізання соціальних видатків, що збільшувало невдоволення населення і в перспективі могло посилити їхнє бажання до виходу з ЄС [155].

Дезінтеграційні настрої можуть посилитися і в тих країнах, які ще не приєдналися до Єврозони. Адже ці країни могли переконатися в негативних

наслідках запровадження євро, що зменшуватиме бажання цих країн до глибшої євроінтеграції й породжуватиме сумніви щодо її доцільності.

З подібними до словенських проблемами зіткнулися й давніші члени ЄС. Боргова криза Греції стала справжнім викликом для ЄС. Розмір державного боргу ЄС та дефіциту державного бюджету більш ніж у тричі перевищили регламентовані Маастрихтськими угодами ліміти і склали понад 180% ВВП (державний борг) [221] та 11 % (дефіцит бюджету). Країні загрожував дефолт і виключення з Єврозони, але такий сценарій загрожував вкрай негативними політичними та економічними наслідками для всього ЄС попри невелику частку грецької економіки в загальноєвропейській. Через тісну взаємопов'язаність економік Єврозони економічні негаразди Греції неминуче мали б вкрай негативні наслідки для інших європейських країн, у тому числі й тих, які економічно розвинутіші та мають набагато кращі, ніж Греція, фінансові показники [173].

До того ж, якби дефолт трапився в Греції, то могла би статися ланцюгова реакція дефолтів інших країн із високою заборгованістю (Іспанії, Португалії, Ірландії і, можливо, Італії). Єврозона могла б не пережити дефолти в цих країнах, через що євровалюта могла б припинити існування. Крім того, в небезпеці опинилися б великі банки Франції та Німеччини, яким здебільшого заборгувала Греція і які опинилися б на межі банкрутства, якби Греція оголосила дефолт [167].

Тому лідери ЄС вирішили надати Греції безпрецедентний пакет грошової допомоги й дуже дешевих кредитів, розмір яких склав майже 300 млрд євро (це в півтора рази більше від грецького ВВП) у період із 2010 до 2018 рр. Однак, умовою отримання цієї грошової допомоги була жорстка економія, що призвело до різкого скорочення соціальних видатків і потрапляння Греції до трійки найбідніших країн ЄС (одразу після традиційних аутсайдерів за цим показником – Болгарії та Румунії). У результаті різких скорочень пенсій та зарплат бюджетників і масового звільнення останніх у Греції розпочалися багатолюдні протести, а до влади в

2015 році прийшли ліві популісти, які обіцяли звільнити Грецію від «ярма» європейських кредиторів. У країні різко зросли євроскептичні настрої та збільшився ризик її виходу з ЄС. Втім, навіть лівим популістам довелося усвідомити, що в Греції немає альтернативи запропонованому Брюсселем жорсткому курсу економії, тож в результаті Греція залишається в ЄС та надалі користується його коштами [71].

Економічні проблеми Греції всерйоз підняли тему Грекзиту, тобто виходу Греції з Євросоюзу. Але, як вбачається, саме економічні чинники завадили реалізації Грекзиту попри популярність цієї ідеї в народних масах і навіть прихід до влади в Афінах радикальних популістів. Як уже зазначалося, Грекзит був вкрай економічно не вигідним для решти членів Єврозони. Проте і для самої Греції вихід із ЄС став би справжньою економічною катастрофою. Адже після виходу з ЄС зовнішній борг Греції нікуди б не дівся, а обслуговувати його було б значно дорожче: якщо ЄС виділив Греції кредит під надзвичайно низьку ставку (1%), то інші кредитори давали кредит під п'ять відсотків. Втім, у зв'язку з економічною слабкістю Греції вартість кредиту для неї у 2009 р. складала 9%, а у 2012 р. уже 40% [167]. Таким чином, у випадку виходу з ЄС Греції довелося б оголошувати дефолт, однак, з огляду на слабку конкурентоспроможність грецької економіки, вона відновлювалася б дуже непросто після цього та, ймовірно за все, Греція стала б вкрай нестабільною й бідною країною.

Отож, економічні негаразди в Греції, з одного боку, посилювали позиції євроскептиків усередині цієї країни та за її межами, проте, з іншого, усвідомлення суворих економічних реалій, у які країна могла б потрапити після виходу з Єврозони, стримує дезінтеграційні процеси попри антиєвропейську пропаганду популістів.

В аналогічній із Грецією ситуації побувала й Португалія, яка також на початку фінансової кризи у 2008 – 2009 років зіткнулася з загрозою дефолту й економічного колапсу і також була змушена вдатися до економічної допомоги з боку ЄС (у розмірі 80 млрд євро). Заради отримання цієї грошової

допомоги від ЄС Португалії, так само як і Греції, довелося жорстко економити [148]. Втім, у Португалії масштаб кризи виявився не настільки катастрофічним порівняно з Грецією, і вже з 2014 р. фінансова та економічна ситуація в цій країні більш-менш стабілізувалися, і, навіть, спостерігалось економічне зростання.

Однак, значно загрозовішими можуть стати економічні проблеми Іспанії, яка значно постраждала від фінансової кризи 2008 року. Її державний борг, навіть, у часи коронакризи не перевищує 110%, що суттєво менше від грецького боргу, але, однаково, це небезпечно великий показник. До того ж, для вирішення економічних проблем Іспанії явно не вистачить кількох десятків мільярдів євро вливань з боку ЄС, як у випадку з Португалією та Грецією, оскільки ВВП Іспанії суттєво більший від грецького та португальського, а це означає значно більший розмір державного боргу в абсолютному відношенні, який перевищує 1 трлн євро. Тому одними лиш європейськими пакетами фінансової допомоги іспанську економіку не врятувати, потрібна ще й фінансова дисципліна.

Зауважимо, що на даний момент Іспанія проводить більш-менш зважену фінансову політику і можна сподіватися, що грецький сценарій їй все-таки не загрожує. Проте економічна ситуація в країні залишається такою, що навряд чи вона сприятиме популяризації ідей євроінтеграції. В Іспанії високий рівень безробіття та низький рівень зарплат, багато мешканців змушені емігрувати до благополучніших країн ЄС та Великобританії. Причиною такої несприятливої ситуації на ринку праці є, в тому числі, й більша технологізація та автоматизація виробництва, внаслідок чого іспанські компанії та підприємства потребують значно менше робочої сили, ніж раніше [82].

Проблема великого державного боргу є також і в Ірландії. Але особливо загрозових масштабів ця проблема набуває в Італії, де державний борг досяг 135 % [237] (серед країн ЄС більше тільки в Греції), а в абсолютному значенні перевищив 2,5 трлн євро. В Італії, так само як і в

Іспанії, несприятлива соціально-економічна ситуація, і на цьому тлі євроскептичні настрої в країні винятково сильні.

Крім того, є ризик, що країни з високою заборгованістю (такі, як Греція, Іспанія, Італія) довго не витримають той порівняно врівноважений і спрямований на економію державних коштів курс, який вони проводять зараз, і знову, як і до кризи, скориставшись деяким економічним покращенням, розпочнуть нарощувати соціальні видатки і знижувати податки, що знову поставить їх на межу дефолту й економічного колапсу [154, с. 73]. Такий сценарій повністю виключати не можна, з огляду на те, що в південноєвропейських країнах досить сильні позиції популістів, які критикують політику економії ЄС і загрожують перестати виконувати вимоги фінансових інституцій ЄС після приходу до влади. Недалекоглядна політика популістів у майбутньому може знову поставити південноєвропейські країни перед необхідністю багатомільярдних вливань з боку стабільніших північноєвропейських країн, які вдруге можуть не захотіти надавати такі великі транші. Таким чином, є загроза, що в разі відмови країн ЄС із високим боргом виконувати правила фінансової дисципліни, станеться розпад Єврозони і посилення дезінтеграційних процесів у ЄС.

Зазначимо також, що хоча слідування правилам жорсткої фінансової дисципліни та економії сприяє скороченню боргів та дефіцитів держбюджетів країн Єврозони, водночас це призводить до різкого уповільнення темпів економічного зростання та падіння доходів населення. У результаті європейські країни з великими боргами стають біднішими, а населення в них більш схильне до євроскептичних настроїв.

Для запобігання негативним економічним наслідкам запровадження євро деякі аналітики рекомендують розділити Єврозону на дві ліги, подібно до того, як ділять чемпіонати у футболі. У першу лігу потрапили б економічно розвиненіші європейські країни, які давно готові до запровадження євро та виграють від його функціонування. До другої ліги

ввійшли б економічно відсталі країни Єврозони, яким функціонування євро шкодить і для яких можна було б запропонувати слабкішу валюту, екю, наприклад, що застосовувалася у 1980-х роках [9]. Також у якості варіанту розв'язання проблеми деякі аналітики пропонують запровадження поруч із євро так званих фіскальних валют для країн із високими боргами.

Ситуація ускладнюється законодавством ЄС, згідно з яким вихід із Єврозони автоматично означає вихід із ЄС [305]. Тому європейські країни мають також дещо адаптувати закони Євросоюзу, з тим, щоби вимушений тимчасовий вихід із Єврозони не призводив би до автоматичного виходу з ЄС.

Таким чином, Європейський Союз упродовж більшої частини своєї історії розвивався як дуже успішний економічний проєкт, який забезпечував соціальне благополуччя європейців. Однак, у 2010-х роках ЄС зіткнувся із серйозною фінансово-економічною кризою, яка поставила під сумнів саме існування об'єднання. Унаслідок проблеми надмірного зовнішнього боргу всерйоз постало питання про ймовірний вихід із ЄС Греції. Існували також побоювання того, що боргові проблеми південноєвропейських країн призведуть до краху єдиної євровалюти [262, с. 677], що зі свого боку призведе до розпаду Євросоюзу [167].

Уникнути економічного краху Європейському Союзу вдалося завдяки наданню фінансової допомоги південноєвропейським країнам, а також регулярному дотуванню країн Центрально-Східної Європи, які поки відстають в економічному плані від решти країн-членів ЄС [154, с. 73]. Однак, необхідність надання такої допомоги послаблює європейську солідарність, оскільки багатші країни Північної та Західної Європи неохоче витрачають свої кошти на підтримку бідніших партнерів, а останні так само незадоволені умовами надання фінансової допомоги.

Тим не менше, можна зробити висновок, що наявні протиріччя між багатшими та біднішими країнами наразі не такі гострі, щоби призвести до розпаду ЄС. Дії керівництва ЄС під час економічної кризи 2010-х років

дозволили запобігти реалізації найпесимістичніших очікувань розпаду ЄС, і є підстави вважати, що після випробування серйозною економічною кризою ЄС став сильнішим, ніж до цього.

2.2. Політико-бюрократичні чинники дезінтеграційних процесів

Європейська інтеграція на етапі свого зародження у 1950-х роках розвивалася як суто економічний проєкт, і це відобразалося в назві інституціонального попередника Євросоюзу – Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Тому в перші десятиліття існування ЄЕС політичні та бюрократичні проблеми всередині об'єднання особливо не обговорювалися.

Однак, уже в роки Холодної війни висувалися ідеї федералізації Європи [160], які набули особливої актуальності після підписання Маастрихтської угоди в 1992 р.

У цей же період на противагу послідовним прихильникам федералізації Європи, яких називали єврооптимістами або єврофедералістами, почали з'являтися течії євроскептиків, які або відхиляли євроінтеграцію взагалі (представники так званого «жорсткого євроскептицизму»), або ж підтримували її менший масштаб (прихильники «м'якого» євроскептицизму) [289, с. 8].

Прихильники єврофедералізму вважали, що процес єднання Європи повинен мати якусь кінцеву мету, і найлогічніше вважати такою метою перетворення її на федеративну державу [317]. Опоненти такого підходу вважали, що Європа має залишатися просто міждержавним союзом, в якому буде пріоритет національних суверенітетів над загальноєвропейським правом. Критиці з боку євроскептиків піддавалася й сама структура центральних інститутів Євросоюзу, які були занадто бюрократизованими і недостатньо демократичними, оскільки не обиралися народом напряму. З європейських інституцій лише Європарламент безпосередньо обирається народом, але він поки що не має такого ж політичного впливу, як Рада ЄС чи Єврокомісія. Керівництво Єврокомісії традиційно визначалося не

демократичним шляхом, а через кулуарні переговори між країнами-членами ЄС, тож у результаті прийнятих компромісів Єврокомісію часто очолювали ті люди, які європейців здебільшого не задовольняли. Певні кроки щодо зміни цієї ситуації були здійснено лише в 2019 році, коли голову Єврокомісії, яку в підсумку очолила представниця Німеччини Урсула фон де Ляєн, визначали з урахуванням результатів виборів до Європарламенту [328]. Втім, євроскептики однаково залишаються незадоволеними недостатньо прозорим механізмом формування ЄК.

Єврооптимісти визнавали недоліки функціонування центральних інституцій ЄС у Брюсселі, однак для їх виправлення вони пропонували ще радикальніше поглибити процеси політичної інтеграції. Їхні ідеї знайшли відображення в проєкті Конституції ЄС, який було підготовлено і представлено на обговорення лідерами ЄС у 2003 році [312].

У проєкті європейської конституції передбачалося запровадження нових посад президента та міністра закордонних справ Євросоюзу, якому надавалося право підписувати міжнародні договори від імені своїх членів. Також запроваджувалася практично необхідна норма про скасування права вето на прийняття рішень Радою ЄС однією країною, а натомість рішення мали прийматися простою більшістю членів Ради ЄС [203], що суттєво спрощувало і прискорювало їх прийняття та робило громіздку бюрократичну машину ЄС гнучкішою.

Запропонований проєкт Конституції очікувано викликав критику євроскептиків. Тим не менше, цей проєкт Євроконституції був підписаний главами урядів і держав усіх 25 тодішніх країн-членів ЄС у Римі в 2004 році [311]. Однак, уже наступного року було завдано потужного удару по позиціям єврооптимістів під час всенародних референдумів у Франції та Нідерландах, на яких було відхилено прийняття європейської Конституції [230, с. 309].

Тим не менше, навіть цей провал у ті часи не став каталізатором дезінтеграційних процесів. Прибічники євроінтеграції узгодили текст нового

договору про устрій ЄС – Лісабонський пакт [189], який був дуже схожим до відхиленого проєкту Конституції. Відрізняло його насамперед те, що тепер автори утримувалися від самої згадки про слово «конституція», яке породило таку гостру реакцію євроскептиків.

З іншого боку, як і планувалося ще в проєкті європейської Конституції, Лісабонським пактом, який набув чинності в 2009 році, все-таки була запроваджена посада президента Ради ЄС, а також Верховного представника ЄС із питань зовнішньої політики [324].

Опоненти глибокої євроінтеграції часто наголошують на тому, що в Брюсселі править здебільшого еліта, яка не обирається напряму, а роль Європарламенту в Страсбурзі поки не надто велика у прийнятті ключових рішень в ЄС. Для усунення цієї проблеми пропонувалося проводити прямі загальноєвропейські вибори президента ЄС або голови Єврокомісії, однак така ідея не знаходить загального схвалення в ЄС.

Тому євроскептики вважають, що найкращим виходом із ситуації було б зменшити політичний вплив наднаціональних інституцій у Брюсселі та повернути більше повноважень на національний рівень, оскільки населенню європейських країн легше контролювати свої національні уряди і парламенти, які вони обирають напряму, ніж далеку брюссельську бюрократію, яка здебільшого не має точного уявлення про конкретні проблеми багатьох окремо взятих європейських країн.

Також євроскептики критикують наднаціональні європейські інституції в Брюсселі через їхню неефективність і надмірну бюрократизацію, що призводить до занадто повільного прийняття рішень [92, с. 97]. Втім, єврофедералісти вказували, що причиною такої неефективності є якраз недостатньо глибокий рівень політичної інтеграції. Кризові події, спричені катастрофічним зростанням державного боргу Греції в 2010 році стимулювали дискусії про «фіскальний федералізм», тобто про необхідність делегування на наднаціональний, європейський рівень ще більше

повноважень державних суверенітетів, зокрема, у сфері податкової політики [76, с. 35].

Дезінтеграційні тенденції в Європі посилюються не тільки через соціально-економічні чинники чи через боротьбу за політичне лідерство в Євросоюзі. Останніми роками дедалі серйознішою стає проблема трактування поняття європейських цінностей, на яких має базуватися ЄС. Європейська Комісія в своїх програмних документах обстоює ліберальні цінності та прагне, щоб усі країни-члени ЄС ці цінності поважали. Комісар ЄС з питань рівності Хелена Даллі з тривогою зауважила у своєму інтерв'ю факт посилення гомофобських настроїв у Європі впродовж 2010-х років на тлі зростання популярності правих партій та необхідність розпочати новий раунд боротьби з утвердження прав сексуальних меншин у ЄС [332].

Натомість, у деяких європейських країнах, насамперед Польщі та Угорщині, унаслідок правління там правих політичних сил у другій половині 2010-х років дедалі більший акцент робиться на збереженні традиційних сімейних цінностей. Тому політика Польщі та Угорщини все частіше вступає в протиріччя з політикою Єврокомісії з підтримки ліберальної ідеології [257].

Неоднозначну реакцію у європейському суспільстві викликала також майже повна заборона абортів у Польщі в 2020 році. Ще більшу критику з боку Єврокомісії викликає політика польської влади щодо ЛГБТ-спільноти, оскільки деякі польські регіони оголошуються вільними від ЛГБТ. Єврокомісія називає Польщу однією з найгомофобніших країн ЄС, вказує на те, що гомофобна риторика була присутня, навіть, під час президентських виборів у Польщі 2020 року, в тому числі і в переможця цих виборів Анджея Дуди. Тому Єврокомісія вимагає від польського уряду припинити утискання прав людей тієї частини польського суспільства, яка відносить себе до нетрадиційної сексуальної орієнтації [209].

Зі свого боку, польські політики заявляють, що ніхто в Польщі не переслідує представників ЛГБТ-спільноти, однак поляки виступають проти

пропаганди й агресивного нав'язування ідеології ЛГБТ молоді та за гарантування прав тих людей, які підтримують традиційні сімейні цінності.

Аналогічний конфлікт щодо цінностей виник і в Угорщині, яка погрозувала заблокувати прийняття європейськими інституціями рішення про фінансове покарання тих країн-членів ЄС, які порушують права ЛГБТ [332].

Таким чином, різне розуміння цінностей з боку Європейської Комісії та окремих європейських держав теж порушують європейську солідарність. Також зауважимо, що як Польща, так і Угорщина зацікавлені в збереженні свого членства в ЄС, оскільки регулярно одержують від нього велику фінансову допомогу. Населення Польщі та Угорщини здебільшого підтримують євроінтеграцію, адже завдяки членству їхніх країн у ЄС багато поляків та угорців користуються привабливою для них можливістю жити і працювати в багатших європейських країнах [306, с. 20]. Тим не менше, дезінтеграційні процеси в цих країнах можуть бути запущені з ініціативи самої Єврокомісії.

У 2018 році Європарламент розпочав щодо Угорщини та Польщі процедуру відповідно до статті 7 Договору про Європейський Союз [208], яка стосується порушення країною-членом ЄС прав людини та верховенства права. Угорщині, так само як і Польщі, інкримінують порушення прав людини, зокрема, представників ЛГБТ-спільноти, обмеження свободи преси та порушення інших демократичних свобод [257].

Єврокомісія розглядає можливість припинення фінансування Польщі через порушення прав ЛГБТ-спільноти в цій країні [284]. Як Польщі, так і Угорщині загрожує призупинення права голосу в Раді ЄС. Втім, це не означатиме виключення їх зі складу Євросоюзу, оскільки в статті 7 Договору про Європейський Союз сказано, що країни, до яких застосовується ця стаття, навіть після застосування до них санкцій залишаються зв'язаними договорами Євросоюзу. Втім, сам факт розгляду цієї справи, яку заслуховували в Європарламенті на початку 2020 року [209], свідчить про

брак єдності в лавах Європейського Союзу і можливі ризики його дезінтеграції.

Кризові явища 2010-х років тільки посилили вплив євроскептиків у європейській політиці та зменшили ймовірність нових федералістських проєктів. У національні парламенти держав ЄС та в Європарламент дедалі частіше проходять партії євроскептиків, у тому числі доволі радикальних.

Варто нагадати, що опонентів євроінтеграції умовно ділять на прихильників «м'якого» євроскептицизму, які критикуючи політику ЄС та його організацію, тим не менше, обстоювали його збереження, та «жорсткіших» євроскептиків, які закликають до виходу своїх країн зі складу ЄС або до такого «реформування» Євросоюзу, що унеможливило б його існування. З середини 2010-х років саме «жорсткі» євроскептики набирали дедалі більшу популярність [308, с. 1194]. Політичні сили євроскептиків у Європі, як правило, представлені ліворадикалами або їхніми антагоністами з ультраправих партій. Щоправда, євроскептикам поки не вдалося суттєво зміцнити свої позиції у Європарламенті, де після виборів 2014 та 2019 років їм вдалося завойовувати менше третини місць [178, с. 1069]. До того ж, той факт, що євроскептики представлені двома крайніми крилами політичного спектру (ліворадикалами та ультраправими) свідчить про те, що їм не вдається згуртуватися в єдину злагоджену силу.

Однак, недооцінювати загрозу з боку євроскептиків усе-таки не варто. Євроскептики на чолі з прем'єр-міністром Віктором Орбаном в Угорщині поступово руйнують досягнення євроінтеграції в цій країні, розвиваючи дружні відносини з Росією, згортаючи демократизацію суспільного життя та йдучи на загострення відносин з Брюсселем [209]. Також дещо віддалилася від проєвропейської політики і Польща, яка, як уже згадувалося, теж має досить непрості відносини з центральними інститутами ЄС у Брюсселі [244]. У Словаччині євро скептики, навіть, почали збирати підписи громадян, які необхідні (а це 350 тисяч) для організації референдуму про вихід країни з ЄС [30]. Партії євроскептиків досить сильні й у Чехії. Уже були згадані

евроскептичні настрої керівництва Чеської Республіки, яка до останнього зтягувала зі схваленням Лісабонського пакту. Щоправда, зараз уряди Чехії та Словаччини проводять проєвропейську політику, а в рамках Вишеградської четвірки (у яку входять Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина) намагаються дистанціюватися від одіозного угорського прем'єр-міністра Віктора Орбана [255].

У країнах Центрально-Східної Європи, які приєдналися до ЄС найпізніше та невдовзі після цього зазнали економічної кризи разом з усім ЄС, проєвропейські настрої серед еліт не надто сильні, хоча населення загалом схвалює євроінтеграцію і можливість безперешкодно працевлаштовуватися в багатших країнах Європи. Як уже згадувалося, країни ЦСЄ на прикладі того, як одні з них увійшли в зону євро, а інші ні, могли переконатися, що запровадження євровалюти шкодить їхнім недостатньо розвинутим для цього економікам [155]. Тому така ситуація неминуче породжує в країнах ЦСЄ сумніви щодо доцільності подальшого поглиблення економічної та політичної інтеграції.

Серед еліт Чехії, Словаччини та інших невеликих країн Центрально-Східної Європи зростає стривоженість з приводу дебатів у ЄС щодо необхідності скорочення фінансової допомоги країнам, які порівняно нещодавно приєдналися до ЄС. Чехія та Словаччина, навіть, погрожували заблокувати прийняття бюджету ЄС на 2021 – 2027 роки, якщо там не буде передбачено виділення значної фінансової допомоги країнам ЦСЄ [133, с. 111].

Між іншим, після Брекзиту ця грошова допомога неминуче скоротиться, адже Великобританія була одним із найбільших так званих чистих донорів ЄС, і без її участі головний європейський кошторис зменшиться [307]. Водночас країни так званої «економічної четвірки» ЄС, куди входять Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція (іноді цю групу називають «економічною п'ятіркою», додаючи до неї також Німеччину) і далі наполягають на ще більшому скороченні європейського бюджету,

зменшивши обсяги фінансової допомоги біднішим країнам ЄС. Зокрема, Австрія заявляла, що кошти ЄС потрібно витратити економніше, а вклад «чистих» донорів зменшити [1]. Подібні заяви посилюють тривогу в країнах ЦСЄ, які є головними реципієнтами допомоги.

Водночас, у країнах ЦСЄ скептично ставляться до закликів проявляти європейську солідарність під час боргової кризи південноєвропейських країн [11]. Наприклад, Словаччина взагалі відмовилася надати свою частку загальноєвропейської фінансової допомоги Греції, хоча європейські чиновники критикували її за брак європейської солідарності [297]. Також країни ЦСЄ не бажають приймати біженців з Близького Сходу відповідно до встановлених для них квоти [141]. Ці чинники можуть посилити тенденції євроскептицизму в країнах ЦСЄ, хоча, як вбачається, поки ці країни отримуватимуть значну фінансову допомогу з боку ЄС, то про їхній вихід з об'єднання не йтиме мова.

Інші, розвинутіші країни ЄС, такі як Данія, Швеція і свого часу Великобританія, відмовилися від запровадження євровалюти, що знову ж таки стало ознакою присутності в них євроскептичних настроїв. Ще одним ударом по позиціям єврооптимістів можна назвати відмову норвежців від вступу до ЄС під час голосування на референдумі. Приклади Норвегії та Швейцарії євроскептики також наводять як зразки того, що можна досягти високого рівня соціального благополуччя та стабільного економічного розвитку і без вступу до ЄС. Втім, як вбачається, таке твердження не зовсім вірне, адже попри те, що Норвегія та Швейцарія формально не входять до ЄС, вони співпрацюють з ним в рамках Шенгенської зони і в такий спосіб також активно залучені в процеси євроінтеграції. Ці країни тісно пов'язані економічно з ЄС, а успіхи загальноєвропейської економіки благотворно відобразилися й на їхніх економіках.

Однак, євроскептики часто прагнуть применшити позитивні наслідки євроінтеграції. Навіть у найблагополучнішій країні ЄС, Німеччині, євроскептики найрадикальнішої спрямованості суттєво зміцнили свої позиції,

хоча ще до 2010-х років партії євроскептиків у Німеччині не могли пройти до парламенту. Тим не менше, у 2013 році ультраправі німецькі політики заснували партію «Альтернатива для Німеччини» [327]. Спочатку ця партія задумувалася як помірно консервативна, однак згодом помірковані інтелігенти відкололися від неї, і партія почала дедалі більше схилитися до шовіністичних і націоналістичних лозунгів та взаємодіяти з радикально-націоналістичною Націонал-демократичною партією (НДП), яку називають фашизоїдною та яку вже намагалися заборонити через її схильність до неонацизму. «Альтернатива для Німеччини» швидко згуртувала довкола себе правих виборців, використовуючи їхнім невдоволення політикою надання притулку біженцям з Близького Сходу, а також щедрою фінансовою підтримкою, яку німецький уряд надавав нещодавно прийнятим до ЄС східноєвропейським країнам, а згодом і південноєвропейським державам, що потерпали від боргової кризи [244].

Тому партія «Альтернатива для Німеччини» ставить під сумнів доцільність євроінтеграції, критикує політику санкцій проти Росії та користується найбільшою популярністю в землях Східної Німеччини, яка порівняно нещодавно мала комуністичне минуле. У місцевих регіональних парламентах деяких східнонімецьких земель партія здобувала до 30% місць, а на загальнонаціональному рівні вона отримувала 17 % голосів [327]. Це досить високі показники для Німеччини, однак решта політичних партій зайняли рішучу позицію щодо «Альтернативи для Німеччини» і зобов'язалися ні за яких умов не формувати коаліцію з цією радикальною партією ні в місцевих (ландтагах), ні в федеральному парламенті (Бундестазі). Тож, зазначена партія незмінно залишається в опозиції в Німеччині. Тим не менше, партія також представлена в Європарламенті, та у випадку подальшого зростання її рейтингу вона може стати серйозною силою на національному рівні та суттєво зміцнити позиції ультраправих євроскептиків у Європейському парламенті. Втім, поки є підстави вважати,

що у найближчому майбутньому німецькі євроскептики не зміцнять свої позиції настільки, щоб підштовхнути Німеччину до виходу з ЄС [244].

Однак, євроскептичні настрої в деяких інших європейських країнах були і є не настільки сильні, аби виникли підстави для побоювання виходу цих країн із ЄС. Ще задовго до Брекзиту вже існувала ймовірність Грекзиту – виходу Греції з ЄС. Останніми роками зросла потенційна ймовірність Італекзиту (виходу Італії). Вірогідність Фрекзиту (виходу Франції), Некзиту (виходу Нідерландів) чи Спакзиту (виходу Іспанії) вбачається меншою, але породжує занепокоєння сама поява відповідних термінів і активізація в більшості європейських країн партій євроскептиків, які часто проходять до національних парламентів, а іноді, навіть, утворюють там урядові коаліції. Вихід Великобританії надихнув партії євроскептиків у різних європейських країнах, які повірили в те, що вихід зі складу ЄС можливий, і тепер намагаються переконати в необхідності покинути об'єднану Європу і пересічних громадян [308, с. 1194].

Серед країн із найпотужнішими позиціями євроскептицизму можна виділити насамперед Грецію. Як уже зазначалося, грецька економіка виявилася не готовою до функціонування в умовах існування єдиної євровалюти, і тому вона не витримала першого ж серйозного випробування – фінансово-економічною кризою 2008 – 2009 років.

У 2010-х роках грецька криза тільки поглиблювалася, зовнішній борг країни швидко зростав, і Греція опинилася в переддефолтному стані. Тому варіант Грекзиту, тобто виходу Греції з Єврозони та Євросоюзу, повністю не виключався [173]. У підсумку лідери ЄС вирішили, що Грекзит стане в економічному та політичному плані великою катастрофою для всієї Європи, і тому більшість країн ЄС надали Афінам фінансову допомогу з метою врятувати Грецію від дефолту і зберегти її членство в Євросоюзі [167].

Однак, така допомога дісталася Греції дорогою ціною, і в обмін на отримані мільярди євро Греції довелося різко скоротити видатки на соціальну сферу, що призвело до масового невдоволення політикою ЄС [56].

Таким чином, попри збереження членства в ЄС Греція зіткнулася з різким зростанням тенденцій євроскептицизму, а тому актуальність Грекзиту впродовж 2010-х років тільки зростала.

Втім, навіть популістський уряд радикальних євроскептиків, сформований грецькою партією «СІРІЗА» у 2015 році, зрештою усвідомив, що збереження членства Греції в ЄС – це набагато менше зло, ніж Грекзит [34], і тому країна й далі залишається в Євросоюзі та користується фінансовою підтримкою з боку Брюсселю.

Однак, початок процесу Брекзиту в 2017 році посилив побоювання грецької еліти, що Грекзит знову стане актуальним. На думку багатьох грецьких політиків та експертів, Євросоюз, який відносно благополучно пережив прецедент виходу однієї країни з об'єднання, може вирішити, що вихід Греції – це також не так уже і страшно. Тому Брюссель почне пошуки зручної нагоди, щоб звільнити ЄС від обтяжливого і неприємного баласту у вигляді Греції з її величезними та невирішеними соціально-економічними проблемами [28, с. 70].

Іншою європейською країною, яка може в перспективі стати потенційним кандидатом на вихід з ЄС, є Італія. Доволі відомий представник італійських «жорстких» євроскептиків сенатор Джанлуїджі Парагоне не приховує, що приклад відомого британського опонента євроінтеграції та лідера партії «Брекзит» Нейджела Фараджа надихнув його створити близьку за ідеологією партію «Італекзит» [70]. Показово, що буквально через кілька днів після створення партії «Італекзит» наприкінці липня 2020 року соціологи зафіксували, що за неї вже були готові проголосувати приблизно 5% виборців, тобто партія має всі шанси потрапити до італійського парламенту [260]. Для партії-новачка це дуже видатний результат, і є підстави очікувати, що в подальшому її рейтинг зростатиме.

Якщо партія «Італекзит» потрапить до парламенту, то вона підсилить там позиції євроскептиків, які і без того вже мають досить міцні позиції. У 2018 році на виборах до італійського парламенту перемогли опоненти

євроінтеграції, які утворили урядову коаліцію (ліворадикальна партія «Рух 5 зірок» та ультраправа «Ліга Півночі», яка тепер називається просто «Ліга»). Італійські євроскептики при владі не намагалися реалізувати найнебажаніший варіант Італекзиту, але тим не менше, їхнє перебування в уряді похитнуло європейську солідарність. Так, упродовж 2018 – 2019 років Італія сварилася з європейськими наднаціональними інституціями в Брюсселі через мігрантів та бюджетну політику (Єврокомісія остерігалася, що нова податкова політика італійських популістів може призвести й без того обтяжену великими зовнішніми боргами італійську економіку до переддефолтового стану, що обернеться набагато масштабнішою кризою для всієї Єврозони, ніж боргова проблема Греції) [39]. Крім того, відкрито підтримуючи французьку радикальну антиєвропейськи налаштовану опозицію, італійський уряд євроскептиків на початку 2019 року спровокував дипломатичний скандал із Францією й суттєво зіпсував франко-італійські відносини[47], що у свою чергу послабить загальноєвропейську солідарність.

Восени 2019 року ситуація в Італії дещо стабілізувалась. Одна із популістських партій коаліції «Рух 5 зірок» перейшла на поміркованіші позиції, хоч це й коштувало партії втрати великої кількості прихильників [238]. У вересні 2019 року лідер «Руху 5 зірок» Луїджі ді Майо разом зі своєю партією вступив у нову коаліцію з проєвропейською Демократичною партією. В Італії у вересні 2019 року був сформований уряд на чолі з проєвропейськи налаштованим безпартійним політиком Джузеппе Конте, після чого відносини між Римом та Брюсселем поліпшилися [2].

Колишній партнер «Руху 5 зірок» по урядовій коаліції партія «Ліга» на чолі з Маттео Сальвіні після невдалої спроби ініціювати дострокові парламентські вибори восени 2019 року пішла в опозицію, де вона продовжує антиєвропейську пропаганду. Сам Маттео Сальвіні називає себе не євроскептиком, а єврореалістом і заявляє, що в його наміри входить не руйнування Євросоюзу, а реформування його зсередини [94]. У 2019 році під час виборів до Європарламенту, які принесли партії «Ліга» переконливу

перемогу в Італії, М. Сальвіні, навіть, мав амбіції стати головою Єврокомісії, однак його партнери з євроскептичних партій інших європейських країн не зуміли набрати достатньо голосів і посісти необхідну кількість місць у Європарламенті, що висунути його на цю високу посаду [130].

Втім, з огляду на провокаційні висловлювання та антиєвропейські практичні дії Маттео Сальвіні, коли він був віце-прем'єр-міністром та міністром внутрішніх справ італійського уряду протягом 2018 – 2019 років, можна очікувати, що якщо він стане єврокомісаром, то його спроби «реформувати» Євросоюз неминуче обернуться катастрофічними наслідками для європейської солідарності.

Проте, хоч М. Сальвіні й не зумів очолити Єврокомісію, однак у нього зберігаються непогані шанси створити й очолити однопартійний уряд в Італії, якщо там проведуть дострокові парламентські вибори. М. Сальвіні попри певні злети і падіння і надалі залишається найпопулярнішим політиком Італії, рейтинг якого перевищує 30 % [169], а іноді наближається до 40% [96]. Згідно з італійським законодавством, партія, яка набирає на парламентських виборах 40% і більше голосів виборців, має право самостійно формувати уряд без необхідності створювати коаліцію [190].

У випадку, якщо М. Сальвіні очолить однопартійний уряд, він отримає велику свободу дій і не матиме оглядатися на проєвропейськи налаштовані партії, тож у італійських євроскептиків з'явиться шанс безперешкодно повести Італію до Італекзиту. Щоправда, раніше сам М. Сальвіні виступав проти такого сценарію, але після початку пандемії коронавірусу навесні 2020 року у своїх заявах він уже не виключав вихід Італії з ЄС [177]. Непередбачуваний розвиток коронавірусної кризи посилює невдоволення італійського населення політикою Євросоюзу [109] і створює передумови для зростання популярності та радикалізації партій євроскептиків.

З іншого боку, попри спричинену коронавірусом турбулентність, є підстави очікувати, що проєвропейська коаліція в Італії зуміє втримати владу до чергових парламентських виборів у 2023 році. Навіть якщо єврооптимісти

втраять владу в Італії, то їхні опоненти навряд чи наважаться ініціювати вихід Італії з ЄС, оскільки це неминуче обернеться важкими економічними наслідками для країни. Крім того, Італія на відміну від Великобританії, використовує євровалюту, а це означає, що ймовірний Італекзит матиме ще важчі наслідки для італійської фінансової системи, ніж Брекзит для британської.

Проте, якщо італійські євроскептики таки прийдуть до влади, то вони, ймовірно, намагатимуться розхитувати європейську солідарність, приблизно так, як вони це робили під час свого перебування при владі у 2018 – 2019 роках. Через те, існування потужних євроскептичних партій в Італії ставить під питання успішне майбутнє євроінтеграції.

Нідерланди також продемонстрували високий рівень євроскептицизму ще у 2005 році під час голосування на всенародному референдумі щодо проєкту європейської конституції, який нідерландці не підтримали [69, с. 206]. У Нідерландах є партії, які поставили собі за мету вихід країни з ЄС (Некзит) [104, с. 62]. Керівництво країни такі плани офіційно не підтримує, але традиційно виступає проти занадто глибокої політичної інтеграції та підтримує збереження національного суверенітету. Обстоюючи таку позицію Нідерланди спиралися на підтримку Великобританії. Тому після Брекзиту Нідерланди залишилися без важливого партнера, який поділяв нідерландські позиції щодо посилення економічної й уповільнення політичної євроінтеграції [179, с. 22].

Втім, близькість позицій Великобританії та Нідерландів зовсім не означає, що офіційний Амстердам вирішить наслідувати приклад Лондона і взяти курс на Брекзит. Вірогідніше навпаки, негативний досвід Брекзиту переконав нідерландські еліти в безперспективності дезінтеграційних процесів. Населення Нідерландів підтримує збереження членства країни в ЄС, оскільки усвідомлює, що Нідерланди – це занадто маленька та економічно залежна від торгівлі в рамках ЄС країна, аби йти у «вільне плавання» [271].

Таким чином, попри активізацію спекуляцій ЗМІ та політиками на тему Некзиту [180], Нідерланди після Брекзиту послідовніше підтримують євроінтеграцію, хоча зі своїми застереженнями. Невдоволення офіційного Амстердаму викликає не лише намагання Брюсселю посилити вплив наднаціональних євроструктур завдяки урізанню національних суверенітетів. Негативну реакцію нідерландського керівництва також викликають плани щодо подальшого територіального розширення ЄС. Тому Нідерланди виступають за відстрочку вступу західнобалканських країн до Євросоюзу [343]. Також Нідерланди ледь не заблокували ратифікацію Євросоюзом угоди про асоціацію з Україною у 2016 році, коли Амстердам організував всенародний референдум з цього питання й отримав негативну оцінку нідерландських виборців євроінтеграційних прагнень Києва. Щоправда, під тиском партнерів з ЄС Нідерланди все-таки ратифікували угоду про асоціацію з Україною в парламенті.

З небажанням Нідерландів підтримувати приєднання нових членів до ЄС пов'язана й негативна позиція нідерландського керівництва щодо надання масштабної фінансової допомоги країнам Центрально-Східної Європи, які порівняно нещодавно приєдналися до ЄС. Також офіційний Амстердам виступає проти підтримки проблемних економік країн Південної Європи. Як уже зазначалося, разом з Австрією, Данією та Швецією Нідерланди формують в рамках ЄС так звану «економну четвірку», яка не підтримує виділення значної фінансової допомоги проблемним країнам ЄС і активно обстоює дотримання суворої фінансової дисципліни всіма членами Євросоюзу, зокрема, щодо зменшення державних боргів та бюджетних дефіцитів [73].

Невдоволення необхідністю підтримувати недисципліновані у фінансовому плані південноєвропейські країни, а також проблемою напливу біженців з Північної Африки та Близького Сходу підживлює євроскептичні настрої в Нідерландах, проте перспективи Некзиту наразі дуже малоімовірні.

Окремо можна зазначити не зовсім сприятливу для розвитку єврооптимістичних настроїв ситуацію у Франції. Франція в тандемі з Німеччиною формує локомотив європейської інтеграції й особливо активно підтримує поглиблення політичної інтеграції та створення армії ЄС [341, с. 14]. Тим не менше, загрозу виходу з ЄС навіть цієї держави повністю виключати не можна, оскільки в країні дуже сильні позиції євроскептиків, найпотужніша партія яких – це «Національний фронт» (нещодавно перейменований у «Національне об'єднання») на чолі з Марін ле Пен. Лідерка «Національного об'єднання» активно виступає проти євроінтеграції, хоча поки що заявляє, що Фрекзит не є метою діяльності її партії [300].

На президентських виборах 2017 року Марін ле Пен зуміла пробитися до другого туру, що викликало занепокоєння в інших державах щодо європейського майбутнього Франції. Хоча в другому турі президентських виборів 2017 року переконливу перемогу над представницею французьких євроскептиків здобув єврооптиміст Емануель Макрон [206], тим не менше, партія «Національне об'єднання» зуміла реваншуватися на виборах до Європарламенту в 2019 році, на яких вона здобула перемогу у Франції. Щоправда, єврооптимістична партія президента Е. Макрона «Вперед, Франціє!» на цих виборах відстала від політичної сили Марін ле Пен лише на один відсоток [176].

Тим не менше, є підстави для занепокоєння через результати президентських виборів у 2022 році, на яких французькі євроскептики мають шанс здобути мандат народної довіри на реалізацію Фрекзиту. До того ж, навіть такий переконаний євро оптиміст, як президент Емануель Макрон, не виключає ймовірність Фрекзиту у випадку провалу спроб реформувати ЄС [90].

Так званий протестний рух «жовтих жилетів» у Франції, масове невдоволення французів економічними проблемами та напливом мігрантів підсилюють позиції євроскептиків у країні, хоча сьогодні вбачається, що

найближчим часом французькому керівництву все-таки вдасться утримати ситуацію під контролем і уникнути небажаного сценарію Фрекзиту [244].

Передумови для посилення євроскептичних настроїв є і в Іспанії. Економічна криза 2008 – 2009 років негативним чином відобразилася на економіці Іспанії. Іспанія потерпає від великого дефіциту державного бюджету, зовнішніх боргів, високого рівня безробіття, відносно низького рівня життя та повільного економічного зростання [188]. Така несприятлива ситуація посилює рівень євроскептичних настроїв. Водночас, багато громадян Іспанії завдяки членству країни в ЄС мають змогу жити і працювати в багатших країнах Євросоюзу і тому не зацікавлені в Спакзиті (виході Іспанії з ЄС).

Побоювання щодо Спакзиту вирости, коли в іспанський парламент потрапила євроскептична ліворадикальна партія «Подемос» [276]. Ця партія, навіть, вступила в урядову коаліцію. Втім, «Подемос» пішла тим же шляхом, що й популістські партії в деяких інших країнах ЄС, таких як «СІРІЗА» в Греції чи «Рух 5 зірок» в Італії. Усі ці партії об'єднує те, що прийшовши до влади, вони відступили від своїх колишніх радикальних лозунгів і перестали шкодити євроінтеграції. Іспанська партія «Подемос» увійшла в коаліцію та не чинить перешкод проєвропейському курсу іспанського прем'єр-міністра Педро Санчеса [186].

Тим не менше, зважаючи на те, що Іспанія і далі залишається досить проблемною в економічному плані країною, а коронавірусна криза тільки загострила її соціально-економічні негаразди, повністю виключати загрозу посилення настроїв євроскептицизму та Спакзиту не можна.

Партії євроскептиків досить сильні й у Фінляндії. Ця країна досить позитивно ставиться до євроінтеграції, а фінське населення здебільшого підтримує членство країни в ЄС. Тим не менше, однією з найпопулярніших партій у Фінляндії є євроскептична права Партія фінів, рейтинг якої продовжує зростати, що може призвести до її перемоги на наступних парламентських виборах [235, с. 28].

Таким чином, у багатьох країнах ЄС відмічається посилення скептичного ставлення до євроінтеграції. Єврооптимісти, шукаючи шляхи подолання цієї проблеми, пропонують різні ідеї. Одна з таких ідей, що набула популярності в політичних колах, має назву «Європи різних швидкостей» та передбачає, що окремі країни всередині ЄС, які відчувають себе більш готовими до поглиблення економічної та політичної інтеграції, ніж інші, можуть укласти між собою невеликі союзи [121], не оглядаючись на позицію тих країн, які поки що виступають проти єврофедералістських проєктів. Передбачається, що спочатку інтегрується економічно найрозвинутіше «ядро» ЄС, а потім до нього поступово та добровільно приєднуюватимуться інші члени Євросоюзу, які дозріють для цього [149].

Вбачається, що ідея «Європи різних швидкостей» має на меті виправити ті перекося, які виникли внаслідок дещо поспішного формування Єврозони, а потім занадто швидкого територіального розширення ЄС у 2004 і 2007 роках, коли в Єврозоні та ЄС опинилися країни, які за економічними показниками та політичним розвитком суттєво відстають від розвинутих країн ЄС, що провокує кризи, подібні до переддефолтового стану Греції.

Однак, слабкіші країни ЄС виступають проти реалізації ідеї «Європи різних швидкостей», оскільки остерігаються, що це призведе до ще більшого поглиблення розриву між найбагатшими та найбіднішими країнами ЄС [86]. Експерти також побоюються, що фрагментація Євросоюзу на невеликі угруповання держав залежно від того, яку «швидкість» євроінтеграції вони зможуть набрати, призведе до посилення дезінтеграційних процесів у Європі [78, с. 147]. Тож, у майбутньому зростатиме вірогідність «екзитів» тих країн, які розчаруються в «Європі різних швидкостей». Втім, як вбачається, навіть у «Європі різних швидкостей» навряд чи справа дійде до виходу країн зі складу ЄС, адже населення бідніших країн, які вірогідніше ставатимуть ще біднішими, прагнутиме скористатися правами громадян ЄС, щоб емігрувати до багатших європейських країн. Крім того, така модель розвитку

євроінтеграції не відрізає шлях до поглиблення інтеграції країн, які на певному етапі виявились до цього не готовими.

Наявність ризиків дезінтеграційних процесів визнається й на рівні керівництва ЄС. Так, у передмові до Глобальної стратегії ЄС керівниця європейської дипломатії Федеріка Могеріні визнала, що саме існування Європейського Союзу поставлене під питання [299]. Один із провідних європейських лідерів французький президент Емануель Макрон також визнавав небезпеку дезінтеграційних процесів, заявляючи, що їхнім наслідком в перспективі буде, навіть, вихід Франції з ЄС, якщо не відбудуться ніякі реформи Євросоюзу [90].

Спробою запобігти розвитку дезінтеграційних процесів є й запланована конференція «Майбутнє Європи». На конференції європейські лідери планують разом із представниками експертної спільноти та громадськості обговорити фундаментальні проблемні моменти євроінтеграції та стратегію подолання дезінтеграційних процесів у ЄС. Конференція «Майбутнє Європи» мала б розпочатися в другій половині 2020 року під час головування Німеччини в Раді ЄС, яка є однією з найпослідовніших прихильниць євроінтеграції, а завершитися під час головування іншої прибічниці глибокої інтеграції, а саме Франції у 2022 році. Ідея організації такої конференції належить французькому президенту Емануелю Макрону, який виступив із відповідною пропозицією ще у 2019 році [90]. Конференція має на меті розробити план виходу ЄС із затяжної економічної та політичної кризи, у якій він опинився. Зокрема, планується обговорити ідею складання транснаціональних виборчих списків до Європарламенту. Також розглядатимуться варіанти посилення демократичності європейських інституцій для того, щоб у євроскептиків не залишилося підстав для критики «диктату брюссельської бюрократії» [275].

Втім, через епідемію коронавірусу початок конференції поки відкладається. Однак, уже можна вказати на негативний момент: у пресу просочилися відомості, що європейські лідери сперечалися щодо того, хто

має головувати на цій конференції. Багато європейських країн виступають проти того, аби конференцію очолив прихильник єврофедералізму, який просуватиме та популяризуватиме ідей поглиблення євроінтеграції.

Таким чином, у Євросоюзі досить сильні позиції євроскептиків, які зацікавлені в розвитку дезінтеграційних процесів у Європі. Епідемія коронавірусу призвела до появи невизначеності, яка потенційно створюватиме додаткові передумови для дезінтеграції ЄС. Хоча Євросоюз після набуття чинності Лісабонського пакту в 2009 році став ефективнішим у плані управління об'єднанням, тим не менше, він усе ще залишається досить громіздкою бюрократичною організацією, якій через розбіжності країн-членів не завжди вдається оперативно приймати рішення в складних ситуаціях, які вимагають невідкладних дій. Наприклад, на початку пандемії коронавірусу навесні 2020 року Єврокомісія не змогла відразу прийняти план надання допомоги країнам, що найбільше постраждали від епідемії, і через це посилювалося невдоволення політикою керівництва ЄС у Європі [215].

Однак, визначимо, що загалом як під час коронавірусної кризи, так і в умовах інших економічних чи політичних потрясінь упродовж 2010-х років, Євросоюз неодноразово демонстрував свою здатність вижити і пристосуватися до кризових явищ, що дає підстави вважати, що наразі перспективи дезінтеграції ЄС виглядають досить малоімовірними [121]. Якщо оцінювати дезінтеграційні явища у Європі за п'ятибальною шкалою, де оцінка «5» відобразить остаточний розпад ЄС, а «0» практично повну відсутність дезінтеграційних тенденцій, то можна сказати, що ЄС зараз перебуває приблизно у ранжирі між оцінками «2» та «3». Тобто це означає, що в Європі існують економічні та політичні проблеми, які в перспективі можуть призвести до ослаблення єдності ЄС, однак досі об'єднання демонструвало свою здатність якщо не повністю вирішувати ці проблеми, то принаймні адаптуватися до них. Тому наразі мова йде ймовірніше про ослаблення європейської солідарності, ніж про загрозу розпаду ЄС. Вплив дезінтеграційних тенденцій на ЄС проявляється не в тому, що вони роблять

реальною перспективу краху ЄС [51], а в тому, що вони гальмують чи уповільнюють процеси поглиблення політичної інтеграції. Для того, щоб уникнути цього «гальмування», європейські лідери розробляють стратегії розвитку Європи на «різних швидкостях», що має на меті залучити до глибшої інтеграції лише ті країни ЄС, які хочуть та готові до цього. З іншого боку, існує загроза, що реалізація цієї стратегії призведе до фрагментації Європи та подальшого зростання протиріч між багатшими й біднішими країнами ЄС, хоча, як вбачається, до повного розпаду ЄС навряд чи дійде.

Тим не менше, попри те, що європейським лідерам вдалося запобігти реалізації найкатастрофічніших сценаріїв розпаду ЄС, усе ще залишаються передумови для наростання дезінтеграційних процесів у ЄС. Вищою точкою розвитку цих процесів на даний момент став вихід Великобританії з ЄС, і тому аналізу Брекзиту присвячений окремий, наступний підрозділ.

2.3. Кейс Брекзиту як причинно-наслідковий елемент дезінтеграції

У червні 2016 року у Великобританії пройшов історичний референдум, за підсумками якого трохи більше половини британців проголосували за вихід їхньої країни з ЄС [13]. Ця подія продемонструвала різке посилення дезінтеграційних настроїв у одній із країн ЄС, і вивчення причин та наслідків Брекзит допомагає краще усвідомити суть та перспективи розвитку дезінтеграційних процесів у тих країнах ЄС, які залишилися в Євросоюзі.

Водночас доцільно зазначити, що Великобританія завжди займала специфічну позицію щодо євроінтеграції та відрілялася від решти країн ЄС. Саме географічне положення Великобританії на острові, трохи осторонь від європейського континенту сприяє формуванню особливої позиції країни щодо процесів, які відбуваються в континентальній частині Європи. Щоправда, один з найвідоміших британських політиків, Уїнстон Черчілль, є видатною особистістю серед ідейних натхненників європейської інтеграції. Під час своєї відомої промови в Цюриху 1946 року колишній британський прем'єр-міністр проголосив ідею створення Сполучених Штатів Європи,

основою для яких мав стати союз між Францією та Німеччиною, що знизило б ризики початку нової війни в Європі [160]. Втім, У. Черчилль не бачив Великобританію в складі цих Сполучених Штатів Європи [159].

На початку розвитку євроінтеграційних процесів у 1950-х роках, коли шість європейських країн уклали угоди спочатку про Європейське об'єднання вугілля і сталі, а потім Європейське економічне співтовариство, Великобританія не бажала брати участь у цих ініціативах. Оскільки в перші післявоєнні роки значна частина Британської колоніальної імперії все ще існувала, загальний об'єм товарообміну Великобританії з колоніями перевищував обсяги її торгівлі з європейським континентом [160].

Згодом, Британська імперія була демонтована [201], товарообіг Британії з її колишніми колоніями, що перетворилися на незалежні держави, почав знижуватися, і країна опинилася перед загрозою політичної ізоляції та падіння економічних показників. Тому в Лондоні вирішили підтримати ідею створення альтернативної ЄЕС організації, в якій лідерство Великобританії було б беззаперечним. Так, у 1960 році виникло нове економічне об'єднання під назвою Європейська Асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) [210], яке, однак, не змогло витримати конкуренцію з ЄЕС, через що члени ЄАВТ, у тому числі і Британія, згодом вступили до Європейського економічного співтовариства. Доказом успішності ЄЕС та пізніше ЄС став той факт, що ЄАВТ фактично була майже повністю поглинута Європейськими економічними співтовариствами, що стало прикладом так званої «інтеграції інтеграцій» [88].

Певні труднощі у відносинах між Лондоном та структурами ЄЕС у Брюсселі намітилися ще до вступу Великобританії до цієї організації. Так, Великобританія двічі безуспішно подавала заявку на членство в ЄЕС у 1960-х роках. Однак, заявка Лондона була двічі відхилена через принципову позицію французького президента Шарля де Голля, який побоювався, що в складі ЄЕС Великобританія стане «троянським конем» США [158, с. 76].

Лише в 1973 році, уже після відставки президента де Голля, Великобританія, нарешті, стала членом співтовариства [87, с. 127]. Таке зволікання зі схваленням приєднання до ЄЕС могло залишити в підсвідомості британської еліти [144] та населення підозріле ставлення до Європейського співтовариства [112] і згодом стати додатковим чинником, який сприяв посиленню євроскептичних настроїв.

Після набуття членства в ЄЕС і згодом у ЄС Британія традиційно відстоювала політику розширення Європейського Союзу на схід та підтримувала приєднання до ЄС не тільки східноєвропейських країн, але й Туреччини [53, с. 267]. Щоправда, таку позицію офіційного Лондона можна пояснити бажанням нівелювати «вертикальне» посилення інтеграції її «горизонтальним» поширенням.

Уповільнити процеси євроінтеграції Великобританія традиційно намагалася також через заперечення ініціатив щодо створення європейської армії та системи спільної зовнішньої політики і безпеки ЄС [12].

Економічна криза 2008 року започаткувала відхід Великобританії від поміркованого євроскептицизму до жорсткішого напрямку цієї течії суспільно-політичної думки. Збільшення кількості мігрантів і біженців з країн Північної Африки та Близького Сходу після початку так званої Арабської весни ще більше посилює дезінтеграційні настрої в Об'єднаному Королівстві. Щоправда, у самій Великобританії відсоток біженців із Близького Сходу набагато менший, ніж у інших європейських країнах, оскільки Великобританія не входить до Шенгенської зони. Однак спостерігаючи за міграційною кризою на європейському континенті, британці побоювалися, що ця криза зачепить і їхню країну, якщо вона залишатиметься в ЄС [227]. Водночас, уже реальною проблемою для Британії стало питання мігрантів з країн ЄС або так званих мобільних громадян Євросоюзу, які мали право проживати і працювати в країні, поки вона була членом Євросоюзу. У британців сформувався стійкий негативний образ польського сантехніка – вихідця з Польщі, який готовий жити і

працювати у Великобританії на непрестижній роботі за порівняно невелику зарплату, побутова та політична культура якого суттєво відрізняється від традиційної британської. За кілька років після вступу Польщі до ЄС у 2004 році польська діаспора у Великобританії зросла до 900 тисяч і стала другою за чисельністю після індійської. Загальна кількість мігрантів з країн «Нової Європи», тобто тих центрально- та східноєвропейських держав, які були прийняті в ЄС у 2004 та 2007 роках, складає у Великобританії 1,4 млн [326].

Британські євроскептики вказують також на те, що ЄС перетворився останнім часом на організацію, яка перебуває в стагнації і цим стримує її розвиток Великобританії. Євроскептики зауважували, що останніми роками Великобританія створювала більше робочих місць, ніж решта країн-членів ЄС, і що країна розвивалася б ще швидше, якби вона не була обмежена рамками та нормами цієї організації, у якої темпи економічного зростання одні з найповільніших у світі.

Також євроскептики висловлювали невдоволення через необхідність дотувати південноєвропейські країни, які потрапили в боргову кризу [289].

Недостатня демократичність наднаціональних інститутів ЄС у Брюсселі називалася євроскептиками з Британії (так само як і опонентів євроінтеграції з інших країн) у якості ще одного аргументу на користь Брекзиту. З наднаціональних європейських інституцій лише Європарламент обирається всенародно всіма громадянами Євросоюзу. Однак, попри зусилля керівництва ЄС, Європарламент поки не став таким же впливовим органом, як Європейська Комісія (ЄК) чи Рада ЄС, які не обираються напряму [282].

На хвилі зростання євроскептичних настроїв росла популярність британських партій, які активно боролися за Брекзит [22]. Найвідомішою такою партією стала UKIP або ПНОК – Партія незалежності Об'єднаного Королівства. Ця партія, хоч і не зуміла провести багато своїх представників до британського парламенту через специфіку британської мажоритарної системи, проте отримувала великий відсоток голосів виборців на виборах до Європарламенту у 2009 та 2014 роках, які проходили за пропорційною

системою. Під тиском ПНОК британська Консервативна партія у Європейському парламенті перейшла з правоцентристського до правого крила, а у 2015 році вимагала перегляду умов членства Великобританії в ЄС [85]. У 2013 році лідер консерваторів прем'єр-міністр Девід Кемерон під тиском чисельних євроскептиків у своїй партії та за її межами, пообіцяв у разі перемоги на парламентських виборах 2015 року провести референдум щодо членства в Євросоюзі [84], який у підсумку відбувся у 2016 році.

Громадська думка щодо членства Великобританії в ЄС коливалася то в один, то в інший бік, і зрештою рішення про вихід країни зі складу ЄС британські виборці прийняли лише невеликою більшістю (51% проти 49%) [3, с. 98].

Російська пропаганда також зіграла певну роль у виході Британії з ЄС, оскільки пізніше британські політики заявляли, що Росія використовувала її медійний простір для агітації на користь Брекзиту і стимулювання виходу Британії з ЄС.

Д. Кемерон та його прибічники під час агітації проти Брекзиту не заперечували того, що в ЄС багато недоліків, і така неоднозначна поведінка зміцнювала позиції євроскептиків. Головним аргументом Д. Кемерона на користь збереження членства країни в ЄС було те, що якщо Британія залишатиметься в ЄС, то вона зберігатиме можливості впливати на рішення європейських структур та добиватиметься привілейованого членства Великобританії в Євросоюзі; якщо ж країна вийде з ЄС, то вона втратить право голосу в цій організації і з економічних причин Британії доведеться підкорятися тим правилам ведення торгівлі, які встановлює ЄС, як це роблять, наприклад, Норвегія чи Швейцарія. Цим країнам попри відсутність членського статусу в ЄС довелося вступити в Шенгенську зону (а Норвегії ще й у європейську економічну зону) і діяти там за правилами, які встановлює Євросоюз і на формування яких Берн та Осло не можуть вплинути. Тому Д. Кемерон переконував, що якщо Британія вийде з ЄС, то вона подібно до Норвегії, Швейцарії чи Ліхтенштейна перетвориться на

“rule-taker”, тобто країну, яка лише підкоряється правилам ЄС. Якщо ж Британія залишиться в ЄС, то вона, за словами Д. Кемерона, зберігала б і зміцнювала статус “rule-maker”, тобто країни, яка сама активно впливає на формування чи реформування правил ЄС у вигідному для себе напрямку [278].

Зауважимо, що перспектива проведення референдуму з Брекзиту посилила позиції Девіда Кемерона на переговорах із ЄС щодо надання особливого статусу Великобританії в об’єднанні. ЄС був готовий піти на поступки Великобританії, і якби на референдумі було б підтримано збереження членства країни в ЄС, то Лондон насправді міг посісти особливе й досить привілейоване місце в рамках євроінтеграційного об’єднання.

Важливим чинником перемоги євроскептиків стало й те, що прихильники збереження членства Великобританії у ЄС апелювали здебільшого до негативних сторін виходу країни з об’єднання й намагалися насамперед залякати виборців катастрофічними наслідками Брекзиту. Тому агітацію опонентів Брекзиту часто характеризували як «проект страху» (“project fear”) [330]. На відміну євроскептики говорили про позитивні чинники зміцнення британської економіки та політичного статусу після Брекзиту [15].

Втім, не лише недостатньо ефективна агітація проти Брекзиту з боку обох провідних британських партій сприяла голосуванню виборців на користь виходу Великобританії з ЄС. Як Консервативна, так і Лейбористська партії самі спричинили дедалі більше розчарування британських громадян, тож ті, хто голосував на референдумі за Брекзит, голосували також проти традиційних еліт, які, на думку багатьох виборців, перестали адекватно розуміти їхні потреби. До того ж, специфіка британської мажоритарної виборчої системи традиційно сприяє тому, що лише дві партії – Консервативна та Лейбористська – займають переважну кількість місць у парламенті. Натомість, у британському суспільстві сформувався попит на третю силу, оскільки обидві провідні партії часто сприймаються

британськими виборцями як правлячий клас, «істеблішмент», який давно перестав розуміти потреби населення [168]. Голосування за партії радикальних євроскептиків та за Брекзит могло бути формою протесту британських виборців проти цього «істеблішменту».

Таке розчарування електорату традиційними елітами було притаманне не лише Великобританії. Кандидат від Республіканської партії Дональд Трамп на президентських виборах у США 2016 року теж фактично кинув виклик традиційним елітам як Демократичної, так і Республіканської партій, і це стало однією із причин його перемоги [198, с. 9]. Також результати голосування на референдумі у Великобританії відобразили характерні для всієї Європи тенденції до зростання націоналістичних настроїв у суспільстві та розчарування глобалізацією і структурами, які її уособлюють, у тому числі і ЄС.

Прем'єр-міністр Девід Кемерон після оголошення результатів референдуму подав у відставку [304]. Нова керівниця уряду Тереза Мей узяла курс на реалізацію Брекзиту [15].

Для Європейського Союзу Брекзит мав у край негативні політичні наслідки, адже було завдано великого удару по репутації та іміджу об'єднання. Упродовж десятиліть ЄС позиціонував себе як загальноєвропейський союз, як престижний клуб, до якого прагнуть долучитися всі європейські країни. Натомість виявилось, що є країна, яка бажає вийти з цього омріяного об'єднання, а це означає, що воно далеко не таке успішне, як себе позиціонує.

Тому першочерговим завданням Євросоюзу стало мінімізувати репутаційні та іміджеві втрати, яких об'єднання зазнало внаслідок Брекзиту. Також мова йшла про те, щоб не допустити так званого ефекту доміно, тобто ситуації, коли після появи в край небажаного прецеденту, інші країни-члени ЄС також замисляться над можливістю виходу зі складу Євросоюзу [248]. Після оголошення результатів британського референдуму щодо членства в ЄС виникли побоювання, що процес Брекзиту посилюватиме позиції

евроскептиків у всій Європі та стимулюватиме дезінтеграційні процеси, які нейтралізують євроінтеграцію.

Щоб зменшити негативний ефект Брекзиту, на переговорах із Великобританією щодо її виходу ЄС вирішив зайняти жорстку та принципову позицію [161]. Лідери ЄС хотіли, аби Великобританія зазнала негативних наслідків свого виходу з об'єднання, з тим щоб інші його члени, так само як і потенційні кандидати на вступ до нього, мали можливість наочно переконатися, що виходити з Євросоюзу – це катастрофічна помилка. «Покарати» Британію за її необачний вихід з ЄС можна було насамперед за допомогою економічних інструментів.

Британське керівництво розуміло, що переговори з ЄС щодо Брекзиту будуть непростими. Тому Тереза Мей не поспішала ініціювати процес Брекзиту. Офіційна заявка на вихід Великобританії з ЄС була надіслана у Брюссель лише наприкінці березня 2017 року, тобто лише через 9 місяців після оголошення результатів референдуму.

Уже на стартовому етапі процедури виходу з ЄС у Британії виникли труднощі, які також сприяли затягуванню оформленню її заявки. За рішенням Верховного суду Великобританії Тереза Мей мала одержати дозвіл британського парламенту, перш ніж надсилати заявку на вихід країни з ЄС [26]. Після непростого голосування в обох палатах британського парламенту «зелене світло» на Брекзит все-таки було отримано [14], і у 2017 році розпочалися затяжні переговори ЄС та Великобританії щодо виходу останньої.

Отже, 29 березня 2017 року Брюссель отримав від Лондона заявку на вихід Великобританії з Європейського Союзу [89] відповідно статті 50 Лісабонського пакту, яка регламентувала вихід країн-членів з ЄС [189]. Усвідомивши, що Британія не буде переглядати своє рішення про Брекзит і рішуче налаштована на вихід з ЄС, європейські лідери запропонували Лондону тісну економічну співпрацю між ЄС та Великобританією на умовах збереження всіх чотирьох свобод, якими користуються країни-члени ЄС, а

саме: свободи переміщення капіталів, послуг, товарів та робочої сили. Тобто, Великобританії фактично запропонували якраз той варіант, якого більше всього остерігався колишній британський прем'єр-міністр Девід Кемерон, а саме Об'єднане Королівство отримало пропозицію стати "rule-taker" [290], країною, яка змушена грати за всіма правилами ЄС, однак при цьому втрачає в ньому членство, право голосу і можливість впливати на формування чи видозміну його правил.

З економічної точки зору такий варіант Брекзиту мав би найменш негативні наслідки як для ЄС, так і для Великобританії. Однак, у політичному плані від такого варіанту виграв би лише Євросоюз, а для Лондону це стало б принизливою поразкою, адже втрачався б сенс виходу країни з об'єднання. Однією з головних причин Брекзиту було бажання зменшити потік мігрантів з бідніших країн-членів ЄС до Британії. Однак, керівництво Євросоюзу давало чітко зрозуміти, що Лондон не має перешкоджати свободі переміщення людей і дозволити вільно жити та працювати на своїй території так званим мобільним громадянам ЄС, якщо Об'єднане Королівство бажає зберегти вільну торгівлю з ЄС послугами, капіталами та товарами і в такий спосіб мінімізувати негативні економічні наслідки Брекзиту [55].

Отже, ЄС поставив уряд Терези Мей перед жорстким вибором із двох варіантів: збереження міграції з континентальної Європи в Британію всупереч передвиборчим обіцянкам консерваторів зменшити масштаб цієї міграції або втрата Британією можливості вільно торгувати з об'єднаною Європою, що неминуче призведе до тяжких наслідків для економіки країни та добробуту її населення [15].

Обидва варіанти виглядали вкрай небажаними для Великобританії, і тому британський парламент перешкоджав реалізації обох сценаріїв. Уряд Терези Мей вирішив спочатку добитись юридичного оформлення Брекзиту, після чого Британія сподівалася під час перехідного періоду спробувати домовитися про вигідніші для Об'єданого Королівства умови співіснування

з ЄС в постбрекзитний період. У 2017 році Тереза Мей також не виключала й варіант «жорсткого Брекситу», тобто виходу з ЄС без підписання угоди про подальшу економічну взаємодію з євроінтеграційним об'єднанням. Такий варіант передбачав торгівлю між Британією та ЄС у постбрекзитний період на принципах Світової організації торгівлі (СОТ) [161].

Аби почати реалізувати Брекзит, Тереза Мей потребувала більшої підтримки у парламенті. Тому вона ініціювала дострокові вибори до парламенту, маючи на меті привести туди послідовних прихильників Брекситу. За результатами виборів 8 червня 2017 року Консервативна партія здобула перше місце, однак отримала менше мандатів, ніж вона сподівалася, тому не змогла сформувати монобільшість [107]. Через це отримання парламентської підтримки урядових ініціатив щодо реалізації «жорсткого» Брекситу виявилось приблизно таким же проблематичним, як і до виборів.

Зменшення рейтингу Консервативної партії було пов'язано зі зростаючим невдоволенням британських виборців процесом Брекситу, що значно затягнувся. Через це країна опинилася в стані невизначеності, а це мало негативні наслідки для британського бізнесу. Затягування й ускладнення, з якими зіткнулася Британія в процесі виходу з ЄС, сприяли реалізації цілей Євросоюзу, які полягали в ослабленні дезінтеграційних процесів після Брекситу. І справді, країни, що залишилися в ЄС, на прикладі Британії переконувалися, що вихід з об'єднання занадто проблематичний, щоб його всерйоз розглядати.

Уряд Терези Мей також усвідомив негативні наслідки виходу країни з ЄС, і тому на засіданні в Чеккерсі 6 липня 2018 року було обрано «м'якший» варіант Брекситу [120], який передбачав збереження зони вільної торгівлі між Британією та ЄС для товарів, розробки спрощеного митного порядку, підпорядкування Великобританії законодавству ЄС у тих сферах, де це необхідно для функціонування зони вільної торгівлі, скасування вільного переміщення людей, але збереження прав громадян Великобританії та ЄС на безперешкодне проживання, навчання та працевлаштування на території

одне одного [220]. Досягти остаточної домовленості з ЄС з цих питань британський уряд планував до кінця перехідного періоду, який спливає наприкінці 2021 року, однак може продовжитися за згодою обох сторін.

Прихильники «жорсткого» євроскептицизму в Британії розкритикували цей урядовий план реалізації «м'якого» Брекзиту, а міністр закордонних справ Борис Джонсон, який трохи згодом замінив Терезу Мей на посаді прем'єр-міністра, навіть подав у відставку після засідання в Чеккерсі на знак протесту проти прийнятої там програми виходу країни з Євросоюзу. «Жорстких» євроскептиків не влаштовувало, зокрема, те, що запропонований в Чеккерсі план дозволяв лише обмежено скоротити потік міграції мобільних громадян ЄС у Британію. Також багатьох обурювало те, що за умови «м'якого» Брекзиту Британія була б змушена і далі підкорятися більшій частині європейських законів та юрисдикції Європейського Суду.

Однак найбільше дебатів викликала проблема кордону Великобританії з Ірландією в постбрекзитний період. Як відомо, північно-східна частина острова Ірландія, де розташована провінція Ольстер, належить Великобританії, однак упродовж десятиліть у британській Північній Ірландії діє потужний сепаратистський рух. На сьогодні тенденції сепаратизму в Ольстері вдалося фактично звести нанівець, а це стало можливим у тому числі завдяки відкриттю кордону між Ольстером та Ірландією. Вихід Великобританії з ЄС означатиме закриття кордону між двома Ірландіями [106].

Проти такого варіанту рішуче виступають лідери ЄС, і британське керівництво також усвідомлює, що закриття кордонів може сприяти поновленню сепаратистських тенденцій у Північній Ірландії. З іншого боку, перенесення митного кордону між ЄС та Великобританією в Ірландське море також небажане для Об'єднаного Королівства, хоча за таким варіантом не доведеться закривати кордон між Ірландією та Ольстером. Однак, у такому випадку ослабне контроль Лондона над Ольстером, що також сприятиме відцентровим тенденціям у цьому регіоні.

Для вирішення цієї проблеми план уряду Терези Мей передбачав так званий механізм «бекстопу», тобто страховки на той випадок, якщо до кінця перехідного періоду Британія не зможе укласти з ЄС угоду про співіснування в постбрекзитний період, яка в тому числі регламентувала б і питання ірландського кордону. У випадку найжорсткішого варіанту «Брекзиту без угоди» уряд Терези Мей передбачав, що Північна Ірландія тимчасово залишатиметься під юрисдикцією частини європейських законів доти, поки Британія та ЄС не укладуть спеціальну угоду про статус ірландського кордону[161]. Таким чином, за будь-яких сценаріїв ірландський кордон залишався би відкритим, однак у разі запуску механізму «бекстопу» контроль Лондона над Ольстером знову ж таки був би суттєво ослабленим на невизначений період, оскільки ніхто не міг гарантувати, що в майбутньому ЄС та Британія зможуть швидко досягти угоди про ірландський кордон. Тому багато британських політиків відкидали варіант «бекстопу», оскільки остерігалися, що його реалізація призведе до втрати Британією Північної Ірландії [120].

Головно через ірландську проблему британський парламент кілька разів упродовж першої половини 2019 року відкидав різні варіанти Брекзиту, які пропонував йому уряд [15].

Останній так і не зміг дістати схвалення парламенту щодо різних варіантів Брекзиту, причому Терезою Мей пропонувалися як «м'який», так і «жорсткий» варіанти Брекзиту, а також його відтермінування та навіть проведення повторного всенародного референдуму про вихід Великобританії з ЄС. Усі ці ініціативи були заблоковані британським парламентом, і через це вихід Британії з ЄС довелося декілька разів відкладати. Черговим дедлайном мав стати травень 2019 року, оскільки обидві сторони були зацікавлені офіційно оформити Брекзит до виборів у Європарламент. Тим не менше, до цього часу Британії та Євросоюзу так і не вдалося узгодити своє «розлучення», і тому склалася парадоксальна ситуація: країна, яка збиралася виходити з Євросоюзу, тим не менше, була змушена взяти участь у виборах

до його парламенту [24]. Після того, як Брекзит, нарешті, був офіційно оформлений, британські партії покинули Європарламент, пропрацювавши там після виборів менше року.

Зрештою, Терезі Мей у липні 2019 року довелося оголосити про свою відставку[143], оскільки через Брекзит, що занадто затягнувся, політична ситуація в країні зайшла в глухий кут.

Вихід із цього глухого кута спробував знайти новий лідер Консервативної партії та новий британський прем'єр-міністр Борис Джонсон, який пообіцяв вивести країну з ЄС до 31 жовтня 2019 року. Однак, встигнути оформити Брекзит до цього дедлайну, так само як і до попередніх раніше встановлених дедлайнів, Британії не вдалося. Як і Терезі Мей, Борисові Джонсону також бракувало підтримки парламенту, і тому він ініціював нові дострокові парламентські вибори, які відбулися в грудні 2019 року.

Цього разу Консервативна партія на чолі зі своїм новим лідером Борисом Джонсоном отримала переконливу перемогу і здобула достатню кількість місць у парламенті для того, щоб реалізувати курс уряду на вихід країни з ЄС. Лише 31 січня 2020 року Великобританія офіційно вийшла з ЄС [23], а 31 грудня 2020 року завершився перехідний період, до закінчення якого країна жила за законодавством ЄС. Британія отримала можливість використати перехідний період для досягнення прийнятної для країни угоди з ЄС, яка регламентуватиме відносини між Об'єднаним Королівством та Євросоюзом у подальшому.

За офіційний вихід із ЄС Великобританія заплатила досить високу ціну. Уряду Бориса Джонсона довелося погодитися на перенесення митного кордону між ЄС та Великобританією в Ірландське море [38]. Тож, між обома Ірландіями залишився відкритий кордон, однак британська частина Ірландії і далі підкорятиметься законодавству ЄС, проте на решті території Об'єднаного Королівства європейське законодавство втратить чинність. Торгівлю між британською та ірландською частинами королівства після завершення перехідного періоду регламентуватиме система складних

процедур. Загалом зрозуміло, що існує ризик, що Ольстер фактично залишатиметься ніби частиною іншої держави, що призведе до ослаблення контролю Лондону над цим регіоном і, можливо, до посилення відцентрових тенденцій у Північній Ірландії [339, с. 1009].

Між тим, на кінець перехідного періоду склалася ситуація, у якій підписання угоди між ЄС та Великобританією виглядало досить малоймовірним. ЄС наполягав на своїй принциповій позиції, за якою якщо Великобританія хоче і далі брати участь у вільному ринку ЄС, то вона має гарантувати, в тому числі, право громадян ЄС вільно жити і працювати на своїй території. Британське керівництво довгий час не погоджувалося на такі умови. Очевидним є небажання лідерів ЄС, щоб Британія несправедливо мала конкурентні переваги над членами ЄС у рамках європейського вільного ринку, якщо Об'єднане Королівство збереже право вільно торгувати з континентальною Європою товарами, послугами та капіталом, проте перешкоджатиме вільному переміщенню мобільних громадян ЄС на британську територію [299]. Згода з боку ЄС на такий вигідний для Великобританії варіант співіснування в постбрекзитний період здатна створити небезпечний прецедент, тож інші країни-члени ЄС можуть також захотіти вийти з ЄС, щоб потрапити в привілейоване положення подібно до Британії. Єдина поступка, на яку міг би піти ЄС – це продовження перехідного періоду для Великобританії, що означатиме, що вона підкорятиметься законодавству ЄС, але вже не матиме права голосу в цій організації.

Зрештою, після тривалих напружених переговорів, в останні дні перехідного періоду, 30 грудня 2020 року була укладена Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС і Великою Британією [110]. Ця угода, укладена між Європейським Союзом, Європейським товариством з атомної енергії та Великою Британією, тимчасово застосовується з 1 січня 2021 року та відображає досягнення певного компромісу з основних питань подальшої побудови відносин між ЄС і Великобританією. Результати прийняття цієї

угоди та її здатність чітко регулювати відносини та задовольняти інтереси сторін будуть зрозумілі з часом, але станом на сьогодні ситуація дозволяє припустити, що на ЄС та Великобританію очікує ще довгий шлях до стабілізації відносин та усунення суперечностей у пошуках компромісів.

Варто зазначити, що певну роль у Брекзиті зіграла Росія. Хоча, з одного боку, у Британії немає таких потужних проросійських настроїв, як у багатьох інших європейських країнах, а, з іншого, російська пропаганда небезспішно підігрівала євроскептичні настрої британців [299].

Можна також зауважити, що попри песимістичні прогнози, Брекзит не призвів до проведення референдумів про вихід із ЄС у інших країнах-членах ЄС. Вище уже згадувалося, що євроскептики намагалися зібрати необхідну для проведення такого референдуму кількість підписів у Словаччині, однак їм не вдалося зібрати потрібні для цього 350 тисяч підписів [30]. В інших європейських країнах подібні референдуми теж проведені не були. Щоправда, можна згадати ще референдум у Греції 2015 року, однак він був проведений ще до початку Брекзиту, і на нього не виносилося питання про вихід з ЄС, а лише питання про те, чи потрібно Греції приймати умови кредиторів для надання фінансової допомоги. Втім, якби Греція ці умови не прийняла, то це могло б означати для неї дефолт і вихід із зони євро, що так само автоматично означало б і вихід з ЄС. Хоча греки і проголосували за такий радикальний варіант, грецький уряд у підсумку просто проігнорував результати референдуму, й усупереч його рішенням Греція прийняла всі умови кредиторів та залишилася в зоні євро, а, отже, і в ЄС [29]. Таким чином, проведений у Греції в 2015 році референдум не йде ні в яке порівняння з британським референдумом 2016 року [172].

Отже, Брекзит, з одного боку, надихнув партії євроскептиків у континентальній Європі до активнішої антиєвропейської пропаганди, але, з іншого, негативні політичні та економічні наслідки Брекзиту можуть послабити дезінтеграційні процеси в Європі, оскільки на прикладі Великобританії країни-члени Євросоюзу мають можливість переконатися,

наскільки проблемним може бути вихід з ЄС. Таким чином, Брекзит мав короткостроковий стимулюючий ефект на дезінтеграційні процеси, а у віддаленішій перспективі негативний досвід виходу Британії зі складу ЄС імовірно стримуватиме дезінтеграційні процеси, ніж прискорюватиме їх. Тому можна зробити висновок, що побоювання «ефекту доміно» після Брекзиту не справдилися, і тому Брекзит всупереч прогнозам песимістів, не став критичним чинником для дезінтеграції Європи. Брекзит лише дещо похитнув стабільність ЄС, однак, і з цим черговим викликом ЄС упорався й не припинив свого існування [121].

Вбачається, що Брекзит став можливим завдяки внутрішньобританській специфіці, і тому вихід Великобританії з ЄС можна розглядати як окремий випадок, мало пов'язаний із загальноєвропейськими дезінтеграційними процесами. Водночас, серед чисельних причин Брекзиту варто зазначити важливість тих дезінтеграційних чинників, які стимулюють дезінтеграційні процеси й у континентальній Європі. Так, соціально-економічні проблеми ЄС, невдоволення брюссельською бюрократією та ситуацією з мігрантами багато в чому сприяли виходу Великобританії з ЄС, і згадані процеси стимулюють дезінтеграційні тенденції і в інших країнах Євросоюзу, хоч і на даний час не призводять до їхнього виходу з об'єднання.

Висновки до розділу 2

Соціально-економічні проблеми ЄС суттєво загострилися внаслідок кризи 2008 – 2009 років і стали каталізатором дезінтеграційних процесів у ЄС. Криза показала, що в рамках євроінтеграційного об'єднання його членам доводиться ділити не тільки спільну вигоду, але і спільні ризики. Боргова криза Греції та інших південноєвропейських країн негативним чином відобразилася на добробуті не лише цих країн, але і їхніх благополучніших північноєвропейських партнерів. Необхідність надання фінансової допомоги південноєвропейським країнам обернулася для останніх посиленням економії та скороченням соціальних видатків, що зі свого боку призвело до зростання

евроскептичних настроїв. Критика євроінтеграції наростала й у благополучніших країнах ЄС, які змушені були рятувати бідніші країни об'єднання від економічного колапсу.

Крім соціально-економічних проблем, невдоволення євроінтеграцією стимулюють недоліки наднаціонального управління Євросоюзом із Брюсселю, яке, на думку євро скептиків, є недостатньо демократичним та надмірно забюрократизованим. Різні трактування поняття європейських цінностей з боку Єврокомісії та окремих європейських країн (насамперед, Польщі та Угорщини) також послаблює євроінтеграційну солідарність.

Попри непросту історію становлення, Євросоюз досяг досить високого рівня економічної та політичної інтегрованості, і прихильники єврофедералізму вірять, що процес євроінтеграції буде продовжуватися і надалі, поки ЄС не перетвориться на федеративну державу. Однак, багато країн-членів ЄС не бажають розлучатися з національним суверенітетом і остерігаються, що від глибшої інтеграції найбільше виграють найпотужніші країни ЄС – Німеччина та Франція. Після виходу Великобританії з ЄС лідерські позиції цих двох країн у ЄС тільки зміцняться, і це викликає занепокоєння менших країн-членів ЄС. Втім, вбачається, що як єврофедералісти, так і євроскептики, не є абсолютно праві, оскільки на відміну від очікувань єврофедералістів, наразі не відбувається федералізація Євросоюзу, і, водночас, всупереч побоюванням євроскептиків, не відбувається також і подальшого урізання національних суверенітетів. Лише частину своїх повноважень країни-члени ЄС передали на наднаціональний рівень, причому зробили вони це на добровільній основі.

Розробка ідеї «Європи різних швидкостей» дає підстави очікувати, що в процес глибшої політичної та економічної євроінтеграції будуть втягнуті насамперед ті країни, які в цьому зацікавлені, тобто Франція, Німеччина та кілька інших найрозвинутіших держав ЄС. Інші країни ЄС, які поки не бажають поступатися національними суверенітетами на користь наднаціональних інституцій та критично ставляться до поглиблення

євроінтеграції, мають можливість не долучатися до відповідних процесів. Однак, слабкіші та менші країни ЄС так само критично ставляться до ідеї «Європи різних швидкостей» через побоювання, що її реалізація призведе до ще більшої фрагментації європейського простору, поглиблення економічної нерівності між найбіднішими та найбагатшими країнами ЄС і поділу Європи на розвинуте «ядро» та відсталу «периферію».

Брекзит став апогеєм дезінтеграційних процесів у Британії та надихнув партії євроскептиків до активізації діяльності в інших країнах ЄС. Якщо раніше євроскептики обережно критикували об'єднану Європу, то після Брекситу вони частіше та відкритіше закликають до виходу своїх країн з ЄС. Втім, Брекзит як такий не сприяв розвитку дезінтеграційних процесів у ЄС, оскільки на негативному прикладі Великобританії решта країн ЄС мали можливість переконатися в тому, що вихід з об'єднання є занадто тривалий і проблемний, аби його всерйоз розглядати. Тому наразі перспективи Грекситу, Фрекситу, Некситу, Спакситу, Італекситу тощо виглядають дуже малоімовірними. З іншого боку, варто враховувати, що партії євроскептиків у багатьох країнах ЄС є досить потужними, деякі з них мають шанси прийти до влади, як у Італії, Франції та Фінляндії. З огляду на негативний досвід Брекситу, євроскептики навряд чи прагнуть виходу своїх країн зі складу ЄС, вони ймовірно створюватимуть перешкоди на шляху до глибшої євроінтеграції та руйнуватимуть європейську солідарність, блокуючи спільні ініціативи ЄС та погіршуючи відносини з наднаціональними євроструктурами в Брюсселі та іншими країнами-членами Євросоюзу.

Отже, розглянуті внутрішні чинники дезінтеграційних процесів, на нашу думку, є ключовими та актуальними, проте можна визнати, що ЄС за роки свого існування показав здатність вистояти попри негативний вплив соціально-економічних та політико-бюрократичних проблем, а також такий прецедент, як Брекзит. Це дозволяє зробити висновок про те, що ймовірно зазначені чинники не призведуть у найближчій перспективі до дезінтеграції ЄС, хоча і здатні стимулювати дезінтеграційні процеси.

РОЗДІЛ 3.

ВПЛИВ ЧИННИКІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЄС

3.1. Міграційні процеси як чинники дезінтеграції

Проблема міграції в розвинуті європейські країни з країн-нечленів ЄС стала важливим чинником, який зумовлює невдоволення корінного населення багатьох країн Євросоюзу і впливає на їхню зовнішню та внутрішню політику. Країни-члени ЄС часто сперечаються на європейських самітах з приводу питань міграції, і брак єдиної позиції ЄС щодо цієї проблематики здатний підірвати європейську солідарність і навіть стимулювати процеси дезінтеграції. Уже розглянутий приклад Брекзиту доводить, що саме побоювання напливу мігрантів стало однією із головних причин виходу Британії з ЄС. У тих країнах, які залишилися в Європейському Союзі, праві популістські партії, які агітують за вихід їхніх країн з ЄС, також здобувають популярність завдяки невдоволенню виборців потоками мігрантів [308, с. 1194].

Під міграцією розуміють переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання, що викликане етнічними, політичними, економічними, географічними чи іншими причинами [150, с. 160]. Умовно в проблемі міграції можна виділити дві складові – трудова міграція та потік біженців.

Проблематика трудової міграції стала для Європи актуальною ще після завершення Другої світової війни, а питання біженців набуло критичної важливості для ЄС у 2010-х роках, після того, як на Близькому Сході та в Північній Африці розпочалася так звана Арабська весна, унаслідок якої в регіоні були розв'язані затяжні і криваві громадянські війни Сирії та Лівії. Також громадянська війна розпочалася і в Ємені, вкрай напруженою залишається безпекова ситуація в Іраку та Лівані. Тому, для того щоби врятуватися від жахів війни, мільйони громадян цих країн були змушені покинути свої домівки та шукати притулку в інших країнах, у тому числі європейських [316].

Проблема біженців загострюється тим, що разом із ними до Європи також часто намагаються потрапити й нелегальні трудові мігранти. Тому перед Євросоюзом стоїть складне завдання чітко відділити бажаних поїхати на заробітки в Європу від тих, хто реально потребує допомоги і притулку після пережитого воєнного лихоліття.

Крім того, іноді під біженців маскуються й терористи [171]. Зростаюча кількість терактів у Європі, ініційованих вихідцями з Близького Сходу, посилює у Європі расистські та шовіністичні настрої, а це зі свого боку призводить до зростання популярності, а іноді навіть приходу до влади правих популістських політичних сил, які починають жорстко вимагати від наднаціональних європейських інституцій різко обмежити доступ до Європи мігрантів, у тому числі біженців [270]. Натомість, зіткнувшись з позицією Єврокомісії, яка наполягає на гуманнішому підході до біженців і вимагає від країн-членів ЄС фінансово підтримувати постраждалих від війни мігрантів [322, с. 311], деякі країни ЄС всерйоз починають замислюватися над виходом з євроінтеграційного об'єднання.

Отже, загальна проблема міграції в Європу породжує три похідні проблеми, які стимулюють дезінтеграційні тенденції у ЄС:

- 1) конкуренція між трудовими мігрантами та громадянами ЄС на ринку праці європейських країн;
- 2) фінансовий та організаційний тягар влаштування біженців на території європейських країн;
- 3) зростання терористичної загрози.

У підрозділі розглянемо ці проблеми, а також те, як заходи, щодо подолання цих проблем відображаються на дезінтеграційних процесах у Європі.

Отож, аналіз питання міграції у Європу варто розпочати з розгляду проблеми трудової міграції, яка, як уже зазначалося, стала актуальною для Європи ще після закінчення Другої світової війни. Зіткнувшись із величезними людським втратами під час війни, європейські країни

здебульшого відчували необхідність у притоку свіжої робочої сили з-за кордону [108, с. 93].

Згодом, через кілька десятиліть після завершення Другої світової війни, виникла інша демографічна проблема в більшості країн ЄС. Ця проблема полягала в старінні населення, оскільки рівень народжуваності в майже всіх європейських країнах став стрімко падати, причому тривалість життя зростала через покращення рівня життя. У результаті виявилось, що у Європі зросла кількість людей похилого віку, які потребували пенсійного забезпечення, але не відбулося аналогічного зростання кількості молодих людей, які могли б замінити на робочих місцях пенсіонерів та взяти на свої плечі тягар їхнього фінансового забезпечення [249, р. 5].

Ще однією причиною нестачі робочих рук у Європі стала також невідповідність кількості підготовлених фахівців певної професії реальному попиту на них на ринку праці. Ця проблема одночасно ставала і причиною безробіття, оскільки часто могла виникнути ситуація, коли деякі країни мали занадто багато юристів, але водночас відчували гострий брак фахівців із промислового виробництва і т. п. [108, с. 93].

Детальніший розгляд попиту на робочу силу в окремих частинах Європи показує, що, наприклад, країни Південної Європи традиційно потребують більше сезонних робітників та працівників сільського господарства. У Німеччині та особливо Данії є великий попит на медичних працівників, фахівців у галузі освіти, спеціалістів житлово-комунального комплексу тощо. Франція потребує багато висококваліфікованих фахівців у галузі промислового виробництва [108, с. 94].

Розв'язувати проблеми демографії та нестачі фахівців певного профілю у Європі допомагала міграція. У результаті напливів трудових мігрантів, останні вже складають досить великий відсоток населення багатьох європейських країн. Наприклад, в Іспанії мігранти становлять уже понад 10% населення [207]. Також понад 10% населення мігранти складають і в Німеччині, де кількість мігрантів перевищила 9 мільйонів [174], а якщо

враховувати тих, хто народився в Німеччині, але має іммігрантські корені, то кількість людей іноземного походження в Німеччині становить майже 19 мільйонів (це приблизно чверть населення) [181], і значна частина цих людей походять із країн поза межами Європейського Союзу. Орієнтовно 6,5 мільйонів мігрантів проживають у Франції, що становить майже 10% населення [314].

Зазначимо, що драматичності проблемі трудової міграції додає той факт, що мігранти здебільшого прибувають з-за меж ЄС, а це означає, що їхня культура суттєво відрізняється від європейської. Серед мігрантів особливо багато представників ісламського віросповідання, прихильники якого часто не бажають приймати європейські цінності [152, с. 108]. Культурні та міжетнічні відмінності часто стають причиною міжособистісних конфліктів між корінними жителями Європи та мігрантами і сприяють зростанню невдоволення європейськими громадянами проблемою міграції.

Вбачається, що напруження довкола міграційної проблеми в Європі було б трохи меншим, якби суттєво більшою була б внутрішньосоюзна міграція. Така міграція всередині Євросоюзу має місце, коли так звані мобільні громадяни ЄС, користуючись однією з чотирьох свобод європейського вільного ринку (а саме, свободою безперешкодного переміщення трудової сили) переїжджають на роботу в інші країни ЄС. Оскільки громадяни різних країн ЄС за своєю культурою значно ближчі один до одного, ніж до вихідців з інших континентів, то внутрішньосоюзна міграція призводила б до меншої кількості конфліктів на ґрунті міжкультурних та міжетнічних відмінностей.

Однак, до початку XXI століття європейські громадяни переважно демонстрували певну інертність і небажання емігрувати в іншу європейську країну, навіть, заради заповнення кращої вакансії й отримання більшої зарплатні, ніж у рідній державі. Кількість так званих мобільних громадян ЄС становила в 1999 році приблизно 0,2% [108, с. 93].

Ситуація змінилася після масштабного розширення ЄС у 2004 році, коли громадяни країн ЦСЄ, скориставшись вступом своїх країн до Євросоюзу, масово виїжджали для працевлаштування та постійного проживання в багатші країни ЄС. Однак, знову ж таки, у цьому випадку в розвинутих країнах ЄС також формувалися негативні стереотипи щодо новоприбулих вихідців з «Нової Європи», постсоціалістична ментальність якої суттєво відрізняється від культури та традицій «Старої Європи». Наприклад, у Великобританії багато корінних мешканців, більшість з яких згодом проголосували за Брекзит, поділяють негативний образ польського сантехніка, тобто людини з іншими способом життя та культурою.

Таким чином, проблема нестачі робочих місць у розвинутих країнах ЄС найчастіше вирішується не завдяки вихідцям зі схожих за політичними, економічними та культурними особливостями інших багатих європейських країн, а завдяки представникам принципово відмінної ментальності, культури та релігії, і цей чинник міжкультурних відмінностей загострює проблему міграції та стимулює дезінтеграційні процеси [122, с. 185].

Навіть у випадку зниження міграційних потоків з третіх країн проблема міжкультурних та міжетнічних відмінностей у Європі навряд чи знизиться через несприятливі для корінного населення демографічні тенденції [187, с. 625]. У той час, як народжуваність серед корінних європейців надалі залишається на вкрай низькому рівні, сім'ї мігрантів, як правило, багатодітні, що змінює співвідношення між кількістю представників неєвропейських культур та корінними європейцями не на користь останніх. Тому в майбутньому імовірно є суттєва трансформація європейської культури та європейської ідентичності, а також системи європейських цінностей [136, с. 3].

Перші хвилі потоків трудової міграції до Європи мали місце у 1950-х – 1960-х роках, коли особливо багато мігрантів прийняли Франція, Великобританія, Німеччина, Австрія, Данія [108, с. 93].

Однак, в 1974 році Європа та інші регіони світу постраждали від фінансово-економічної кризи, яка розпочалася внаслідок різкого підняття цін на нафту арабськими країнами-експортерами «чорного золота» після завершення чергової арабо-ізраїльської війни 1973 року. Внаслідок спаду виробництва у європейських країнах знизилася й потреба в робочій силі та зросла кількість безробітних. Тому кількість мігрантів, які прибували до Європи після 1974 року, не перевищувала 240 тис осіб щорічно [108, с. 93]. Велику частину новоприбулих становили ті, хто долучався до програми возз'єднання сімей.

Тим не менше, попри деякий спад міграційної хвилі кількість мігрантів у Європі не знижувалася, оскільки тим мігрантам, хто прибув раніше, ще в часи економічного післявоєнного буму, часто вдавалося укорінитися в Європі та навіть отримати європейське громадянство, а також перевезти на постійне проживання у європейських країнах членів своїх сімей. Уже згадувана більша народжуваність серед мігрантів також сприяла стійкому зростанню кількості представників неєвропейської культури у Європі [108, с. 93].

У 1990-х роках розпочалася нова хвиля міграції у Європу, причому новоприбулі переважно були нелегальними мігрантами, оскільки Європейський Союз у цей час не мав чіткої й добре розвинутої політики легальної міграції. Проте через низку причин вихідці з третіх країн шукали притулку у ЄС. Трансформація колишніх соціалістичних та комуністичних країн спричинили суттєве погіршення соціально-економічної ситуації в них, що стимулювало бажання їхніх громадян шукати кращого життя у Євросоюзі. На Близькому Сході спостерігалось погіршення безпекової ситуації після війни в Перській затоці в 1991 році, що знову ж таки стимулювало мешканців цього регіону шукати притулку у Європі. Афганістан, який впродовж десятиліть потерпає від внутрішньої нестабільності та збройних конфліктів, також є традиційним джерелом нелегальної міграції в Європейський Союз.

Для подолання нових міграційних викликів 1990-х років ЄС спочатку намагався проводити політику «нульової міграції», тобто таку міграційну політику, яка була спрямована на перешкоджання потокам легальних трудових мігрантів у Європу [108, с. 94].

Варто уточнити, що міграційна політика ЄС є сукупністю законодавчих актів та директив, які базуються на принципах партнерства країн-членів та інститутів ЄС та враховує економічну та міграційну ситуацію в країнах ЄС [146, с. 107]. Одним із документів, який визначав напрями європейської міграційної політики в другій половині 1990-х років, стало рішення Ради ЄС від 1994 року, згідно з яким європейські країни повинні відмовляти в праві на працевлаштування на своїй території для громадян третіх країн [193].

Однак, уже з початку 2000-х років підходи ЄС до міграційної політики змінювалися. Керівництво європейських країн усвідомило, що обмеження легальної трудової міграції стримує темпи їхнього економічного зростання. Тому з початку 2000-х років ЄС почав заохочувати легальну трудову імміграцію, особливо висококваліфікованих кадрів [108, с. 94].

У 2010-х роках ЄС зіткнувся з новим аспектом міграційного питання – проблемою біженців. Згідно з Конвенцією ООН, біженець – це особа, яка «через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідування за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань знаходиться поза межами країни своєї громадянської приналежності й не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства й перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [77].

Загострення збройних конфліктів у Лівії, Сирії, Іраку, Ємені та Афганістані призвели до того, що велика кількість мирних громадян цих країн були змушені покинути рідні домівки в пошуках притулку від війни. Особливо багато біженців було з Сирії. На початку громадянської війни в цій

країні біженці були здебільшого внутрішньо переміщеними особами, тобто вони покидали найнестабільніші регіони країни й переїжджали у порівняно спокійніші райони Сирії. Згодом, із загостренням воєнно-політичної обстановки, сирійські біженці були змушені шукати притулку в сусідніх із Сирією країнах, насамперед, у Йорданії та Туреччині. Але оскільки ці дві країни не могли забезпечити нормальні умови існування мільйонам біженців, то останні все частіше просили притулку в Європі.

У 2013 році майже 300 тисяч осіб надіслали заяви до ЄС із проханням надати їм статус біженців у європейських країнах. У 2015 році кількість таких заяв уже перевищила 1,2 мільйона [8]. 2015 рік став апогеєм міграційної кризи в ЄС, коли євроінтеграційне об'єднання зіткнулося з безпрецедентним гуманітарним викликом на своїх кордонах.

Керуючись демократичними принципами, європейськими цінностями та міжнародним правом, ЄС не міг відмовляти в статусі біженця тим вихідцям із Північної Африки та Близького Сходу, які цей статус реально потребували, оскільки це означало б порушення Конвенції ООН про біженців від 1951 року. Тому Єврокомісія почала вживати заходів щодо облаштування біженців на території ЄС [105]. Щоправда, деякі країни ЄС із такою політикою не погодилися.

Проблема міграції викликає суттєві розбіжності між країнами-членами ЄС і може сприяти їхній дезінтеграції. Наприклад, Німеччина та Швеція добровільно приймають винятково багато мігрантів, у той час як Австрія та Угорщина прагнуть обмежити їхню кількість [118, с. 108]. А найбільше міграційне навантаження несуть країни Південної Європи – Греція, Італія й меншою мірою Іспанія, які незадоволені тим, що решта країн ЄС не проявляють європейську солідарність і не бажають допомогти вирішити їм питання біженців, яке є загальноєвропейською проблемою, а не лише проблемою прикордонних країн ЄС. Брак європейської солідарності через біженців та суперечки між європейськими країнами з цього питання на тлі зростаючого невдоволення простого населення мігрантами – усі ці чинники

можуть спонукати дезінтеграційні процеси в Європі й навіть змусити деякі країни-члени ЄС замислитися над виходом із євроінтеграційного об'єднання заради зменшення напливу мігрантів.

Обговорення проблеми мігрантів у ЄС ускладнюється через необхідність вирішити такі непрості питання, пов'язані з прийманням біженців:

1) як оперативно відсортувати серед мігрантів тих осіб, які дійсно потребують статусу біженців і допомоги після пережитого воєнного конфлікту від звичайних нелегальних трудових мігрантів, які використовують потоки біженців, для того щоби поїхати в Європу на заробітки;

2) що робити з тими особами, які були визнані такими, що не потребують статусу біженця, оскільки прибули з порівняно безпечних країн, де відсутні збройні конфлікти. Проблема депортації нелегальних трудових мігрантів загострюється тим, що у ЄС часто немає угод про реадмісію з тими країнами, вихідці яких становлять велику частку мігрантів. До того ж, навіть у випадку успішного оформлення процедури депортації потрібно знайти кошти на доставку мігрантів додому, і ці кошти доводиться виділяти зі своїх державних бюджетів тим європейським країнам, в які прибуває нелегальний мігрант;

3) як справедливо розподілити тягар облаштування тих, хто заслуговує статусу біженця, серед усіх країн ЄС [116, с. 29].

Останнє питання викликає особливо гарячі дискусії серед країн-членів ЄС, і ці дебати можуть у підсумку стимулювати дезінтеграційні тенденції у Європі. Проблема полягає в тому, що через географічне положення поблизу регіону Близького Сходу та Північної Африки найбільше від напливу біженців з цього регіону потерпають Греція, Італія та Іспанія. Угорщина також використовувалася біженцями як один зі шляхів проникнення до Європейського Союзу. Тому ці приграничні країни ЄС були змушені брати на себе основний тягар реєстрації та первинного облаштування біженців з

усіма витікаючими фінансовими видатками. Інші країни, які географічно віддаленіші від південних кордонів Європейського Союзу, особливо такі як Польща, Чехія, Словаччина, країни Прибалтики, активну участь у облаштуванні біженців з об'єктивних причин не беруть [118, с. 100].

Аби вирішити проблему нерівномірного розподілу біженців, керівництво ЄС вирішило перерозподіляти частину тих біженців, які прибули до південноєвропейських країн, до інших країн Євросоюзу, які мали б узяти на себе відповідальність за підтримку та облаштування біженців. У Єврокомісії розрахували квоти, що визначали кількість біженців, яких мала приймати кожна країна ЄС. Розмір цих квот розраховувався з урахуванням площі кожної окремо взятої країни-члена Євросоюзу, кількості її населення та деяких інших чинників [105].

Але тут виникла інша проблема. Виявилось, що серед тих країн, які розташовані далеко від південних країн ЄС, найбільший тягар облаштування біженців дістався Німеччині та Швеції, які приймали суттєво більшу кількість біженців, ніж інші європейські країни і відповідно витрачали й більшу кількість фінансів на їхнє облаштування. А такі члени Євросоюзу, як країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) чи країни Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія) рішуче відмовлялися від активної участі в облаштуванні біженців у рамках прописаних для них Єврокомісією квот [116, с. 28].

Замість розміщення біженців на своїй території країни Вишеградської групи, наприклад, пропонують керівництву ЄС допомогу у вигляді надання перекладачів, консультантів та адміністративних послуг для облаштування біженців на території інших європейських країн. У такий спосіб країни, які не бажають приймати біженців на своїй території, намагаються проявити європейську солідарність у процесі розв'язання проблеми біженців, або, як це часто називають, «гнучку солідарність». Однак, ті країни, які несуть основний тягар утримання біженців, вважають, що прояв «гнучкої

солідарності» з боку країн Вишеградської групи чи Прибалтики є недостатнім [105].

Деякий час досить жорстку політику щодо міграції займала й Італія. У 2018 році в Італії до влади прийшла коаліція популістських партій «Ліга» та «Рух 5 зірок». Лідер правої партії «Ліга» Маттео Сальвіні, який у 2018 – 2019 роках займав посади віце-прем'єр-міністра та міністра внутрішніх справ, здобув велику популярність багато в чому завдяки саме своїй антимігрантській риторичі та політиці на керівних посадах. Через політику Сальвіні Італія відмовлялася приймати до своїх портів кораблі з мігрантами, у тому числі тих, які були врятовані на морі. До приходу до влади Маттео Сальвіні, особливо усередині 2010-х років, Італія традиційно приймала значну кількість мігрантів з Північної Африки, зокрема, біженців з Лівії. Однак, упродовж 2018 – 2019 років кількість новоприбулих мігрантів в Італії знизилася. Водночас, упродовж цього періоду через відмову Італії співпрацювати з іншими європейськими країнами щодо облаштування біженців, її відносини з керівництвом ЄС та його окремими країнами-членами погіршилися [215].

Після того, як Маттео Сальвіні пішов у відставку у вересні 2019 року, політика Італії щодо мігрантів пом'якшилася, і країна почала співпрацювати з іншим членами ЄС щодо вирішення питання біженців. Так, наприклад, у вересні 2019 року Італія разом із Німеччиною, Мальтою та Францією приєдналася до Мальтійської угоди щодо облаштування біженців [240].

Позиція країн-прихильниць надання притулку біженців із плином часу поступово змінювалася в напрямку обмеження міграційних потоків. Наприклад, Німеччина спочатку підтримувала позицію Єврокомісії про необхідність дотримання політики «відкритих дверей» для біженців. Однак, німецькому керівництву довелося враховувати негативні настрої в німецькому суспільстві, які викликані зростанням кількості біженців на території Німеччини. Тому уряд Німеччини був змушений обдумувати заходи, які могли б призвести до зменшення кількості мігрантів [244].

Повністю заборонити прибуття біженців, як це пропонувала радикально-націоналістична партія «Альтернатива для Німеччини» та інші праві популістські сили, Німеччина не могла [327]. Тож німецьке керівництво почало висувати ідеї щодо необхідності влаштування біженців поза межами ЄС або на безлюдних островах у Середземному морі.

Суперечки між європейськими країнами щодо проблеми біженців виникали в тому числі через недосконалість та застарілість законодавства ЄС щодо біженців. На початку міграційної кризи в першій половині 2010-х років питання біженців у Євросоюзі регулювалися таким прийнятим ще в 1990 році документом, як Дублінський регламент [283]. Згідно з цим документом, відповідальність за облаштування біженців має нести лише та країна-член ЄС, яка стала першою країною євроінтеграційного об'єднання, кордон якої перетнув кандидат на отримання статусу біженця.

Дублінський регламент не відповідав новим реаліям і не пристосований до екстремальних ситуацій, з якими зіткнулася європейська міграційна політика в середині 2010-х роках. Цей документ укрив не вигідний Греції та Італії, які через своє географічне положення найчастіше стають першими країнами ЄС, до яких потрапляють біженці. Тому Греція та Італія прагнуть реформувати Дублінський регламент, однак цьому перешкоджають інші країни ЄС, які не бажають брати активну участь в розміщенні біженців на своїй території [283].

У 2013 році з ініціативи Греції були внесені певні зміни в Дублінський регламент [97, с. 84], однак ця угода так само залишала основний тягар відповідальності за біженців на тій країні, яка була першою з країн ЄС, кордон якої перетинали кандидати на отримання статусу біженця. У подальшому Європейська Комісія здійснювала спроби реформувати Дублінський регламент, однак ці спроби були безуспішними через брак єдиної позиції європейських країн щодо альтернативи сучасному варіанту Дублінського регламенту. Дійшло, навіть, до того, що Румунія, яка була головою Ради ЄС у першому півріччі 2019 року, взагалі відмовилася

включати обговорення реформування Дублінського регламенту до порядку денного свого головування, оскільки румунське керівництво не вірило, що це обговорення принесе позитивні результати [119, с. 70].

Таким чином, складалася ситуація, коли в кризовій ситуації з міграцією Дублінський регламент просто не спрацьовував. На піку міграційної кризи у 2015 році Греція, наприклад, просто фізично не могла виконувати щодо великої кількості новоприбулих біженців усі свої зобов'язання згідно з Дублінським регламентом та Конвенцією ООН щодо біженців. Тому велика кількість біженців просто не була зареєстрована в Греції й отримала можливість йти далі з території Греції до інших країн ЄС та шукати притулку там [165].

Зіткнувшись з великим напливом біженців, керівництво ЄС усвідомило необхідність зміцнити зовнішні кордони ЄС. Зокрема, була збільшена кількість службовців європейської прикордонної служби Frontex. Це було необхідно в тому числі для того, щоб уникати випадків незареєстрованого проходження мігрантів через кордон ЄС, а також для їхнього порятунку на морі в разі необхідності. Як відомо, багато мігрантів з Близького Сходу та Північної Африки обирали морський шлях для того, щоб дістатися до берегів Італії чи Греції, причому часто добиралися вони на маленьких човнах, які не витримували погіршення погоди, внаслідок чого їхні пасажирів ризикували затонути. Вчасне виявлення таких пасажирів кораблями берегової охорони, а також катерами волонтерів з неурядових організацій допомагало зберегти багато життів [271].

Проблема міграції в ЄС ускладнюється також тим, що переважна більшість людей, які претендують на статус біженця в ЄС і які дісталися до його території, на довгий час так і залишаються на території європейських країн, яким доводиться витрачати кошти на їхнє утримання. Навіть у тому випадку, коли під біженців маскуються нелегальні трудові мігранти, вирішити їхню долю рідко вдається швидко, і впродовж місяців, а іноді, навіть, років, усі ті вихідці з неєвропейських країн, хто реально потребує

допомоги і хто лише вдає, що її потребує, перебувають на забезпеченні бюджету Євросоюзу в таборах біженців та інших мігрантів до з'ясування їхньої особистості та прийняття рішення, чи відповідають вони статусу біженця, чи ні [8].

Втім, навіть після прийняття негативного рішення щодо надання статусу біженця лише приблизно 1 % від загальної кількості мігрантів, які прибувають у Євросоюзі, депортуються назад на батьківщину, а багато нелегалів, яким відмовляють у наданні статусу біженця, тим не менше, залишаються на території ЄС [108, с. 92]. Така ситуація пов'язана, як уже зазначалося, з труднощами депортації, оскільки Європейський Союз часто не має угоди про реадмісію з країнами походження мігрантів, і, крім того, відправка нелегалів додому здійснюється за кошт європейських країн, оскільки в мігрантів зазвичай грошей не залишається. Таким чином, незалежно від того, чи відправляються мігранти додому чи залишаються на території Євросоюзу, європейські країни в будь-якому разі несуть великі фінансові видатки [105].

З тією великою кількістю мігрантів, які залишаються на території ЄС, виникає проблема їхньої адаптації до проживання у Євросоюзі та інтеграції їх у європейське суспільство. Біженці переважно мають низький рівень освіти й не можуть знайти гідну роботу в Євросоюзі. Крім того, значна їх частина не знає навіть англійської мови, не кажучи вже про мову країни-члена ЄС, у якій вони перебувають, тож виникає проблема з їх влаштуванням хоч на мало оплачувані вакансії для низько кваліфікованих працівників. Тому чимало біженців, замість того, щоб працювати, просто живуть на виплати, які важким фінансовим тягарем лягають на бюджет Європейського Союзу та його країн-членів [8].

Тим не менше, попри проблеми з адаптацією та культурною інтеграцією, багатьом біженцям і навіть нелегальним мігрантам згодом без особливих труднощів вдається отримати європейське громадянство. А після цього в них у рамках європейських програм возз'єднання сім'ї з'являється

можливість ще і привезти до ЄС своїх родичів, які залишилися в неблагополучних країнах [217].

Отже, криза біженців поступово призводить до того, що в Європі зростає кількість малоосвічених представників неєвропейських культур, які попри отриману допомогу від ЄС відчують, що вони однаково живуть набагато гірше порівняно з корінними європейцями. Відмінності в соціальному статусі підсилюються міжкультурними та міжетнічними розбіжностями, що знову ж таки сприяє загостренню конфліктів у європейському суспільстві й перешкоджає культурній інтеграції представників неєвропейських культур.

Оскільки, як уже зазначалося, демографічні тенденції не на користь корінних європейців, то виникає ризик, що через декілька десятиліть суттєво зміниться етнічний склад та ідентичність багатьох європейських країн, особливо тих, які сьогодні приймають найбільше біженців (Німеччина та Швеція). Багато європейців побоюються, що оскільки Європа майбутнього буде іншою, то їхні діти та онуки житимуть гірше, ніж теперішнє покоління. Є також побоювання, що сучасна Європа під впливом мігрантів перестане існувати в нинішньому вигляді й матиме іншу ідентичність та цінності [243].

Заходи щодо уникнення таких сценаріїв можуть посилити дезінтеграційні процеси у Європі. Уже в середині 2010-х років під впливом міграційної кризи в кризовому стані опинилася Шенгенська зона, один із головних символів успішності європейської інтеграції. Зіткнувшись із ситуацією, коли Греція, не маючи змоги самостійно впоратися з масовим напливом біженців, просто пропускала їх на території інших європейських країн, багато членів ЄС тимчасово вводили прикордонний контроль на кордонах з іншими країнами-членами ЄС [217].

Таким чином, міграційна криза поставила під удар один з основних чотирьох принципів вільного ринку у Європі – свободу пересування людей. Вимушені заходи з обмеження свободи пересування всередині ЄС і тимчасового відновлення прикордонного контролю між членами

євроінтеграційного об'єднання спричинило розмови про можливий крах Шенгенської зони [163], за яким імовірно та неминуче мав би настати і крах усього ЄС [145]. Отже, міграційна криза може мати пряме відношення до дезінтеграційних процесів у Євросоюзі.

Загостренню міграційної кризи усередині 2010-х років сприяла й політика самого Європейського Союзу, який спочатку заявляв про свою готовність проводити політику «відкритих дверей» і надавати допомогу постраждалим від війни біженцям. Це спонукало багатьох біженців до ризиків, пов'язаних із мандрівкою до Європи, адже умови утримання біженців у ЄС були набагато кращими, ніж у сусідніх із Сирією країнах [8].

Втім, зіткнувшись з масштабною міграційною кризою, ЄС змушений був переглянути свою політику «відкритих дверей» [54, с. 36]. З одного боку, Європейська Комісія не хотіла порушувати свої обіцянки допомогти біженцям відповідно до Конвенції ООН про біженців. Але з іншого, доводилося враховувати принципову позицію окремих країн-членів ЄС, які не бажали утримувати за свій кошт біженців.

Щоб координувати дії ЄС з розв'язання міграційної проблеми, у 2015 році було розроблено документ під назвою Європейський порядок денний щодо міграції [165]. До прийняття цього документу Євросоюз спонукала зростаюча кількість випадків загибелі мігрантів у Середземному морі [116, с. 29]. Метою документу було відреагувати на негайні виклики, спровоковані напливом біженців, а також розробити міграційну політику ЄС у віддаленішій перспективі (на період 2015 – 2020 років) [267]. Перелічені в документі коротко-, середньо- та довгострокові заходи спрямовані на виконання наступних цілей:

1. Протидія нелегальній міграції, а також боротьба із розростанням мереж контрабандистів, які доставляли мігрантів у Європу на небезпечних для плавання у відкритому морі човнах і піддавали їх ризику загибелі.

2. Охорона кордонів і порятунком тих, хто потерпає від лиха в морі, розширення повноважень європейської прикордонної служби «Фронтекс».

3. Реформа діючої політики надання притулку біженцям.
4. Удосконалення політики інтеграції легальних мігрантів [116, с. 30–31].

Як уже зазначалося, однією із найважливіших цілей міграційної політики Євросоюзу була згадана у Європейському порядку денному щодо міграції необхідність реформування системи надання притулку та перегляду застарілого Дублінського регламенту [284]. Однак, цю мету ЄС довгий час не вдавалося реалізувати. Таким чином, прийняття та реалізація Європейського порядку денного щодо міграції не сприяли суттєвому зниженню напруженості довкола міграційної кризи в Європі протягом другої половини 2010-х років.

Частковим виходом зі скрутної ситуації, що склалася довкола біженців, стала угода між ЄС та Туреччиною, досягнута в березні 2016 року [212]. Згідно з цією угодою, Туреччина погодилася утримувати велику частину мігрантів, які штурмували греко-турецький кордон, на турецькій території [224, с. 991]. Мова йшла насамперед про нелегальних трудових мігрантів, які не відповідали критеріям статусу біженців і тому не мали підстав для отримання притулку на території європейських країн. Як уже зазначалося, через відсутність угод про реадмісію та фінансову затратність ЄС не міг собі дозволити повертати всіх нелегальних трудових мігрантів на їхню батьківщину. Дешевше і простіше було направляти їх до Туреччини, яка погодилася з цим в обмін на отримання грошової виплати з боку ЄС за кожного облаштованого на турецькій території нелегального мігранта з Європи. Крім того, ЄС зобов'язувався забирати з турецької території та утримувати на території своїх країн-членів тих осіб, які дійсно відповідали критеріям біженців і були зареєстровані турецькою владою.

Туреччина одержала від ЄС 3 мільярди євро для утримання висланих з Європи нелегальних трудових мігрантів. Крім того, ЄС звільняв Туреччину від тягаря утримання вразливішої категорії мігрантів – біженців, які після

пережитих ними жахів війни потребували більше фінансової допомоги, ніж трудові мігранти з порівняно спокійних і безпечних країн [213].

Що стосується ЄС, то угода не звільнила його повністю від тягаря утримання мігрантів, але принаймні дозволила його дещо зменшити. На турецькій території були розселені понад три мільйони мігрантів, які в іншому випадку могли б штурмувати європейські кордони і спровокувати там гуманітарну катастрофу. Натомість, угода з Туреччиною дала можливість Євросоюзу відсортувати від реальних біженців тих осіб, які хотіли набути статусу біженця для працевлаштування у Європі [213]. Таким чином, угода з Туреччиною дозволила Євросоюзу зосередити більше зусиль на виконанні своїх зобов'язань за Конвенцією ООН про біженців і зменшити перенасиченість європейських країн нелегальними мігрантами, які не заслуговували на отримання статусу біженця.

Можна визнати, що реалізація угоди між Туреччиною та ЄС дійсно призвела до зменшення міграційного потоку у Європу. Якщо впродовж 2015 року з турецьких берегів до Європи потрапили 860 тисяч мігрантів, то за першу половину 2019 року ця цифра склала лише 11 тисяч [164].

Втім, Туреччина однаково не виглядала ідеальним партнером Євросоюзу. ЄС часто критикував турецький уряд за утискання демократичних свобод, у відповідь на що Туреччина погрожувала зірвати угоду про біженців.

Зі свого боку ЄС через принципову позицію недружньо налаштованих до Анкари країн-членів ЄС, Греції та Кіпру, не міг виконати обіцянки щодо наближення перспектив членства Туреччини у ЄС. Втім, вбачається, що й сама Туреччина втрачає інтерес у такому членстві та розглядає себе близькосхідною країною, ніж європейською. Країни ЄС також навряд чи погодяться зі вступом Туреччини до ЄС, оскільки як член Союзу вона через велику кількість населення отримає потужне представництво у Європарламенті та інших наднаціональних європейських інституціях. Таким чином, якби Туреччина стала членом ЄС, то вона завдяки великій кількості

населення отримала б майже стільки ж місць у Європарламенті, скільки Німеччина, що перевищило б кількість мандатів євродепутатів від усіх інших країн ЄС. З таким суттєвим політичним впливом Туреччини в ЄС навряд чи змирилися б країни-члени ЄС, особливо Греція та Кіпр, які традиційно мають дуже напружені відносини з Турецькою Республікою. Тому перспективи членства Туреччини в ЄС наразі виглядають дуже малоймовірними, і зважаючи на те, що перспективою євроінтеграції Анкару вже навряд чи можна привабити, Євросоюзу було непросто переконати турецьке керівництво приймати на своїй території нелегалів з Європи [213].

Втім, і без членства в ЄС Туреччина має загрозово великий вплив на політичні процеси у Європі, особливо в її найпотужнішій країні Німеччині, де за різними даними проживає від 3 до 5 мільйонів турків [219]. Турецька діаспора в Німеччині добре організована, не асимілюється німцями і відображає інтереси турецького керівництва, представники якого часто відвідують зібрання діаспори в Німеччині.

Головною ж причиною розчарування Туреччини через її угоду з ЄС щодо мігрантів є економічні мотиви. Як виявилось, підписана з ЄС угода про біженців була не надто фінансово вигідною, як спочатку сподівалося турецьке керівництво [213]. Адже кількість сирійських мігрантів у Туреччині зросла до 3,6 мільйонів, і турецьке населення почало виявляти зростаюче невдоволення мігрантами, які почали конкурувати з корінними турками на ринку праці і водночас споживали багато бюджетних коштів, які виділялися на їхнє утримання. Тому Туреччина почала вимагати від ЄС збільшення фінансової допомоги на утримання сирійських біженців та нелегальних мігрантів.

Ситуація загострилася наприкінці зими 2020 року. 28 лютого 2020 року Туреччина стала погрожувати тим, що відкриє свої кордони для біженців і не перешкоджатиме їхньому вільному проходу в Європу. У такий спосіб турецький президент Реджеп Таїп Ердоган намагався домогтися від Європи не лише збільшення фінансової допомоги на утримання біженців. Турецьке

керівництво також бажало заручитися політичною підтримкою ЄС у сирійському конфлікті, в якому протурецькі сили почали програвати військам сирійського президента Башара Асада, яких підтримували Росія та Іран [164].

У підсумку, на заваді новим міграційним потокам у Європу стала пандемія коронавірусу та запроваджений у березні 2020 року локдаун у Європі. Однак, і під час епідемії проблема біженців та нелегальних мігрантів у Європі не зникла, хоча їхня кількість суттєво знизилася порівняно з 2015 роком [216].

Тим не менше, попри коронавірусну пандемію мігранти надалі намагаються проникнути на територію ЄС. Лише упродовж квітня 2020 року спостерігалось зменшення потоку мігрантів у Європу через пандемію [6], однак уже, починаючи з травня 2020 року, кількість мігрантів, які прибували до ЄС, знову зростає [25].

Особливо багато мігрантів упродовж 2020 року було на Канарських островах, які належать Іспанії. На Канарські острови також доставляють мігрантів, які були врятовані в морі. Умови утримання мігрантів на цих островах не надто добрі, однак і впродовж листопада 2020 року сотні мігрантів щоденно прибували на Канарські острови [153].

Через коронавірусну інфекцію не була подовжена Мальтійська угода щодо міграції, яка була спрямована на регулювання потоків біженців до Європи [240]. Мальтійська декларація була затверджена Німеччиною, Францією, Мальтою та Італією в присутності офіційних представників Фінляндії, яка в той час головувала в Раді ЄС, 23 вересня 2019 року. Угода була спрямована на те, щоб розвантажити Італію та Мальту від потоків мігрантів з Північної Африки, оскільки Франція та Німеччина зобов'язалися розміщувати частину врятованих у Середземному морі біженців, доставлених до Мальти та Італії, відповідно на французькій та німецькій територіях [185].

Варто підкреслити, що Мальтійська угода стосувалася не всіх мігрантів, які прибували до Італії та Мальти, а лише тих із них, хто був

врятований на морі. Тобто Франція та Німеччина зобов'язалися влаштувати на своїй території лише частину мігрантів, які намагалися потрапити до Південної Європи. А щодо тих мігрантів, які успішно дісталися до території Італії, Мальти та інших європейських країн, розповсюджувалася дія застарілої Дублінської угоди, відповідно до якої за облаштування кандидатів на отримання притулку і статусу біженця відповідає насамперед та країна, яка стала першою серед членів ЄС, кордон якої прохачі притулку перетнули [284].

Тим не менше, навіть попри такий обмежений характер Мальтійської угоди країни-члени ЄС здебільшого відмовилися долучитися до неї [287]. Тому не справилися також сподівання німецького міністра внутрішніх справ Горста Зеєгофера про те, що кількість учасників Мальтійської угоди розшириться з 4 до 12 [185]. Окрім чотирьох країн-підписантів Мальтійської угоди лише Ірландія, Люксембург та Португалія погодилися підтримати цю ініціативу [267].

Ситуація з Мальтійською угодою відображає загальний стан справ у ЄС, пов'язаний з браком європейської солідарності серед країн-членів ЄС, що призвело до появи згаданих у попередньому розділі ідей «Європи різних швидкостей». Мальтійська угода будувалася за принципом, який був подібним до того, на якому базуються плани побудови «Європи різних швидкостей», адже угода також передбачає, що участь у ній добровільна й лише для тих країн, які готові до неї приєднатися, тоді як інші країни-члени ЄС можуть вільно долучитися до ініціативи пізніше. Вбачається, що такий добровільний підхід до співпраці між країнами ЄС у різних сферах може в майбутньому посприяти фрагментації Європи та розвитку дезінтеграційних процесів [215].

Позитивним моментом Мальтійської угоди стало приєднання до неї Італії, яка зобов'язалася приймати всіх врятованих у морі мігрантів до своїх портів і утримувати їх, поки інші країни ЄС не заберуть частину врятованих на свою територію. Вбачається, що Мальтійська угода відповідала інтересам

Італії, оскільки дозволяє трохи розвантажити міграційне навантаження на цю країну. Однак, ще незадовго до її підписання, коли посаду міністра внутрішніх справ в італійському уряді займав радикальний політик Маттео Сальвіні, Італія відмовлялася від прийому навіть врятованих у морі біженців. Таким чином, після того, як Сальвіні пішов у відставку, Італія здійснила деякий поворот у своїй міграційній політиці щодо прояву солідарності з іншими країнами-членами ЄС у питаннях розв'язання проблеми біженців [96].

Втім, у 2020 році Мальтійська угода втратила чинність, і керівним документом у питаннях, пов'язаних з прийманням біженців для ЄС знову став недосконалий і застарілий Дублінський регламент.

Тим не менше, у Євросоюзі розробили документ під назвою «Новий пакт про міграцію та надання притулку» [258], який має замінити Дублінський регламент. Цей документ було підготовлено Європейською Комісією 23 вересня 2020 року. Документ не став настільки радикальним, як сподівалися правозахисники й активісти, які захищають права мігрантів, оскільки не передбачає обов'язкового розподілу квот на розміщення мігрантів серед усіх країн-членів ЄС [213]. Натомість, документ пропонує тим країнам-членам ЄС, які не бажають розміщувати біженців на своїй території, оплачувати зі своїх державних бюджетів відправку додому нелегальних трудових мігрантів, які після перевірки на кордоні визнаються такими, що не мають права отримати статус біженця. У такий спосіб пропонується знизити міграційне навантаження на Грецію та Італію, на територію яких потрапляє більшість біженців, а також нелегальних мігрантів, які намагаються вдавати, ніби вони теж біженці.

Втім, навіть такий пом'якшений варіант прояву європейської солідарності щодо спільного розв'язання проблеми мігрантів не влаштовує деякі європейські країни. Австрія, а також усі країни Вишеградської четвірки (Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія) уже розкритикували проєкт документу і виступають проти обов'язкової участі в депортації трудових

мігрантів [213]. Країни Вишеградської групи продовжують демонструвати готовність проявити лише «гнучку солідарність» у проблемі мігрантів, тобто надавати не надто дорогу для їхніх держбюджетів допомогу у вигляді надсилання перекладачів та адміністративних послуг.

Правозахисників також не влаштовує запропонований Єврокомісією «Новий пакт про міграцію та надання притулку», оскільки їх обурює запропонована документом примусова депортація нелегальних мігрантів, які не отримали статусу біженця [213]. Втім, документ сфокусований на збільшенні захисту європейських кордонів [242] і на наданні притулку лише тим особам, які його дійсно потребують. Таким чином, можна сказати, що запропонований Єврокомісією план майбутньої міграційної політики більше відповідає часто критикованій концепції «Фортеця Європа», [216] яка передбачає зміцнення кордонів ЄС та обмеження міграційних потоків до Європи.

Під час розробки «Нового пакту про міграцію і притулок» Європейському Союзу довелося також враховувати позицію ООН. У питаннях щодо врегулювання проблеми біженців ООН та, зокрема, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) традиційно тисне на ЄС. Наприклад, у квітні 2020 року представник ООН вкотре закликав ЄС активніше розв'язувати проблему біженців, які зазнали аварії в Середземному морі [126].

У цьому контексті варто зауважити, що у квітні 2020 року військово-морські кораблі країн Євросоюзу розпочали операцію «Iginis» у Середземному морі, яка була спрямована на виконання ембарго ООН щодо поставок зброї до Лівії. Водночас, щоб не заохочувати мігрантів до спроб дістатися морем до Європи, військово-морські кораблі ЄС намагаються уникати традиційних морських шляхів, якими користуються мігранти. Як наслідок, кораблі ЄС часто перебувають далеко від місць аварій човнів біженців і тому не мають можливості рятувати тих мігрантів, що потерпають на морі, як того вимагає від них міжнародне право. Тому така практика свідомого уникнення

кораблями Євросоюзу традиційних морських шляхів мігрантів у Європу викликала невдоволення з боку ООН, яка закликала ЄС активніше докладати зусиль для порятунку біженців на морі [126].

Необхідність розв'язання проблеми порятунку мігрантів, що потерпають на морі, стала одним із каталізаторів прискорення роботи над вищезгаданим «Новим пактом про міграцію та притулок» від 23 вересня 2020 року. Хоча, як уже зазначалося, цей прийнятий Єврокомісією документ не викликає особливого захвату серед багатьох правозахисників, тим не менше, документ дістав схвальну оцінку з боку ООН [105].

Втім, реалізація «Нового пакту про міграцію і притулок» 2020 року може бути поставлена під питання через вищезгадану неготовність усіх країн-членів ЄС виконувати цей новий план міграційної політики Європейського Союзу. Тому не виключено, що реалізація нової міграційної політики ЄС зведеться до трохи оновленого варіанту застарілого Дублінського регламенту [213]. А це означає, що, як і раніше, основний тягар влаштування біженців та інших мігрантів нестимуть на собі країни, що розташовані на південних рубежах Євросоюзу (насамперед, Греція та Італія), у той час як деякі інші країни ЄС (такі як Німеччина, Швеція й меншою мірою Франція) надаватимуть їм обмежену допомогу, а решта країн-членів ЄС майже взагалі не братимуть участь у розв'язанні проблеми міграції у Європу.

Як вбачається, такий несправедливий розподіл тягаря відповідальності за вирішення міграційної проблеми у Євросоюзі може посилити дезінтеграційні настрої, особливо в тих країнах, які несуть на собі основне міграційне навантаження. Населення європейських країн здебільшого проявляє невдоволення зростаючою кількістю мігрантів та політикою ЄС щодо їхнього гостинного приймання та облаштування [21], і тому набирають популярність радикальні політичні партії, які закликають дистанціюватися від міграційної політики Брюсселя та взагалі розглянути можливість виходу країн з ЄС, аби зменшити наплив нелегальних мігрантів [99, с. 107].

Як вбачається, для ослаблення дезінтеграційного впливу міграції, Євросоюзу доведеться все-таки зміцнювати свої кордони й обмежувати кількість нелегальних мігрантів та надавати притулок лише тим, хто дійсно заслуговує статусу біженця. Щоб ослабити міграційне навантаження на країни Південної Європи Євросоюзу також доведеться домовлятися з третіми країнами, які допомогли б розмістити значну кількість нелегальних мігрантів на своїй території, як це вже робить Туреччина. Можливо, ЄС має спробувати досягти подібної угоди про влаштування нелегальних мігрантів поза межами ЄС з країнами Північної Африки.

Крім того, Євросоюз має розробити досконаліше законодавство щодо легальної міграції. Те, що через старіння корінного населення, Європейський Союз у майбутньому потребуватиме більше мігрантів, це факт, але країни ЄС зацікавлені лише у кваліфікованих мігрантах, які знають мову принаймні однієї країни-члена ЄС [10]. Тому країни Євросоюзу мають розробити чіткіші критерії того, які саме якості мусить мати трудовий мігрант для влаштування на роботу в Європі, і це може знизити мотивацію для натовпів неосвічених і некваліфікованих нелегалів штурмувати європейські кордони.

Таким чином, міграція стала важливим елементом зовнішнього середовища ЄС, який впливає на дезінтеграційні процеси в Європі. Також маємо зазначити, що міграція як така не є причиною розвитку дезінтеграційних процесів, оскільки мігранти з інших країн уже тривалий час прибувають до Європи, що не заважало успішному розвитку процесів євроінтеграції. Тому до дезінтеграційних процесів може призвести не міграція як така, а реакція керівництва ЄС та окремих його членів на це явище. У 2010-х роках різні європейські країни по-різному реагували на міграційні виклики, і наднаціональним європейським інституціям часто не вдавалося згуртувати країни-члени ЄС для спільного розв'язання проблеми масового притоку біженців і нелегальних мігрантів. Брак єдиної позиції в Євросоюзі щодо проблеми мігрантів створювала передумови для

дезінтеграційних процесів у ЄС або принаймні ослаблення європейської солідарності.

Тим не менше, можна зробити висновок, що загалом ЄС зумів адаптуватися до існування в умовах міграційної кризи, а до кінця 2010-х років гострота цієї кризи спала, хоча проблема мігрантів і біженців повністю не зникла. Вбачається, що брак єдиної позиції всередині Євросоюзу зберігатиметься в найближчому майбутньому і надалі ослаблятиме європейську солідарність, хоча й не настільки критично, щоб можна було говорити про імовірний розпад ЄС через невирішеність міграційного питання.

3.2. Російський чинник у дезінтеграційних процесах

Відносини між безпосередньо Російською Федерацією та Європейським Союзом розпочалися на початку 1990-х років, коли обговорювалися варіанти російської євроінтеграції. Щоправда, мова не йшла про вступ Росії до ЄС [7, с. 134], лише обговорювалися майбутні проекти створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Євросоюзом та РФ.

Росія традиційно досить скептично ставиться до розширення Євросоюзу на схід, хоча, на відміну від ситуації з розширенням НАТО, Москва ніколи офіційно не виступала проти збільшення кількості членів ЄС.

Росія тісно пов'язана з ЄС через торгівлю, водночас спостерігається дуже сильний дисбаланс на користь Євросоюзу. Більше половини російського експорту та імпорту пов'язані з країнами ЄС, у той час як російський ринок становить лише невелику частку в зовнішньоторговельних операціях Європейського Союзу. Також зберігається дисбаланс і серед імпортованої та експортованої продукції. Якщо Росія експортує до ЄС здебільшого сировину, то ЄС постачає до Росії високотехнологічні товари та послуги. Втім, через західні санкції проти Росії обсяг високотехнологічного імпорту до Росії з ЄС різко скоротився, хоча водночас зберегається залежність Європи від поставок російського газу.

Двосторонні відносини між ЄС та Росією після закінчення Холодної війни базувалися на підписаній сторонами в червні 1994 року Угоді про партнерство та співпрацю (УПС). Ця угода називається типовою, оскільки практично ідентичний їй текст мали угоди Євросоюзу з усіма іншими країнами СНД (крім Таджикистану, з яким домовленість про підписання угоди про партнерство і співпрацю не була досягнута) [137]. Тим не менше, підписання цієї типової угоди між РФ та ЄС мало значний позитивний вплив на розвиток відносин між сторонами у 1990-х – 2000-х роках. Привертає увагу, що підписана між Росією та ЄС угода допускала створення в майбутньому зони вільної торгівлі за участю обох сторін [138].

Цікаво, що від ідеї створення ЗВТ між РФ та ЄС не відмовилися й на початку XXI століття. У 2001 році тодішній голова Єврокомісії Романо Проді висловив ідею створення загальноєвропейського економічного простору, яка передбачала в тому числі створення зони вільної торгівлі між Росією та ЄС. Однак, практична реалізація цієї ідеї відкладалася через те, що РФ зволікала зі вступом до СОТ, членство у якій Росія набула лише у 2011 році [35].

Тим не менше, ще на початку XXI століття Росія позитивно ставилася до ідеї тіснішої співпраці з ЄС, а президент Володимир Путін у своєму інтерв'ю в березні 2000 року назвав Росію європейською країною, заявив про необхідність тіснішого співробітництва з ЄС у всіх сферах і навіть не виключив імовірність початку процесу євроінтеграції Росії до Євросоюзу, хоча говорити про членство в об'єднанні Путін вважав передчасним [68]. Аналогічно, прийнята в 1999 році Стратегія розвитку відносин РФ та ЄС на середньострокову перспективу (2000 – 2010 роки) також зазначала, що про перспективи членства РФ говорити передчасно і що євроінтеграція країн СНД не повинна шкодити інтересам Росії [142].

У 2011 році, коли Росія, нарешті, вступила до СОТ і була знята важлива формальна перепона на шляху до створення ЗВТ між РФ та ЄС, Москва вже реалізовувала свій власний інтеграційний проєкт – створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Цей альтернативний ЄС проєкт знову відклав

перспективи євроінтеграції Росії на невизначений термін [35, с. 275]. А початок російської агресії проти України у 2014 році завдав ще потужнішого удару по популярній на початку XXI століття концепції єдиної Європи від Лісабона до Владивостока.

Ще до початку агресії проти України Росія, попри доволі непогані на той час відносини з ЄС, уже підтримувала дезінтеграційні процеси в середині Європи. У своїй Мюнхенській промові у 2008 році російський президент Володимир Путін обвинуватив, у тому числі, ЄС у спробах розвалити Росію. Крім того, ще до 2014 року Росія підтримувала правих євроскептично налаштованих політиків у європейських країнах та намагалася загравати з популістами і націоналістами в ЄС.

Початок російської агресії проти України у 2014 році вкрай негативним чином відобразився на відносинах між Росією та ЄС. Росія обвинуватила західні країни, у тому числі європейські, у розпалюванні збройного конфлікту на сході України. Водночас, Латвія, Литва та Естонія першими в ЄС порушили питання щодо застосування жорстких санкцій проти Росії через політику останньої відносно України. Однак, навіть після анексії Криму і початку війни на Донбасі більшість країн ЄС все ще сумнівалися в необхідності радикально псувати відносини з Росією. Лише збиття над Донбасом нідерландського літака з європейськими громадянами остаточно погіршило відносини між Москвою та Брюсселем і змусило країни-члени ЄС застосувати політику дипломатичного тиску та економічних санкцій щодо Росії.

З деякими країнами-членами Євросоюзу Росія підтримує хороші відносини навіть після початку своєї агресії проти України у 2014 році. Водночас, у Росії напружені відносини з наднаціональними європейськими інституціями в Брюсселі та Страсбурзі, такими як Європейська Комісія та Європарламент, які активно підтримують санкції проти Росії й тиснуть на країни-члени Євросоюзу, щоб змусити їх дотримуватися антиросійських санкцій.

Тому Росія зацікавлена в дезінтеграції Євросоюзу, оскільки окремо взяті європейські країни, які позбавлені тиску наднаціональних євроінституцій з Брюсселю, можуть бути більш схильними до підтримання кращих відносин із Росією. Через це російська пропаганда активно підтримує критику Євросоюзу, а європейські партії євроскептиків, причому як праві, так і ліві, часто тісно співпрацюють з Кремлем.

Брекзит як один із проявів дезінтеграційних процесів у ЄС був позитивно сприйнятий у Росії. Великобританія відкрито заявляла, що Росія використовувала її медійний простір для агітації на користь Брекситу і стимулювання виходу Британії з ЄС. Однак, оскільки Британія вже вийшла з ЄС, а обставини Брекситу вже були розглянуті в іншому підрозділі, далі увага буде надана російському впливу на дезінтеграційні процеси в тих країнах, які залишаються членами ЄС.

Для стимулювання дезінтеграційних процесів у ЄС російська антиєвропейська пропаганда працює майже в кожній країні-члені ЄС. Тому в цьому підрозділі по черзі аналізуватиметься, який вплив на дезінтеграційні процеси в окремих країнах ЄС та їхніх невеликих групах має російська політика.

Спочатку розглянуто відносини лідерів ЄС (Німеччини та Франції) з Росією в контексті європейських дезінтеграційних процесів. Далі проаналізовано російські зусилля стимулювати дезінтеграційні процеси в менших за розмірами, але також розвинутих країнах Західної та Північної Європи. Акцент зроблено, насамперед, на аналізі Австрії, Фінляндії та Нідерландах, де через географічні чинники або з інших причин вплив російського чинника на політику особливо помітний. Після цього розглянуто ефективність антиєвропейської пропаганди Росії в тих країнах Південної Європи, де вплив російського чинника також досить сильний (Португалії, Іспанії, Італії, Греції та Кіпрі). І, нарешті, досліджено групу країн Прибалтики та Центрально-Східної Європи, де традиційно потужні

антиросійські настрої, хоча окремі країни регіону схильні до зближення з Москвою на тлі їхнього віддалення від Брюсселю.

Розглядаючи відносини з Росією двох лідерів ЄС – Німеччини та Франції зауважемо, що їхня політика щодо Росії та вплив російського чинника на них мають досить багато спільних рис. Німеччина та Франція традиційно виступають за тіснішу європейську інтеграцію і є загально визнаними лідерами об'єднаної Європи. Тим не менше, ставлення обох цих держав до Росії не є однозначно негативним, а радикальні політичні сили в обох країнах взагалі підтримують зняття санкцій з Росії. Невипадковим збігом вбачається той факт, що ці проросійські сили у Франції та Німеччини захищають позиції євроскептицизму й активно виступають проти поглиблення євроінтеграції.

Так, у Німеччині право-радикальна партія «Альтернатива для Німеччини» активно підтримує скасування антиросійських санкцій та завершення будівництва газопроводу з Росії до Німеччини «Північний потік-2» попри негативну реакцію Європарламенту та США [327]. Також ця партія різко критикує Європейський Союз і розглядає плани виходу Німеччини з Євросоюзу, якщо останній не реформує свою політику, зокрема, у питаннях щодо обмеження імміграції та напливу біженців у Європу [147].

Аналогічно у Франції є потужна проросійська та євроскептична партія «Національне об'єднання» (колишній «Національний фронт»), очолюваний одіозним політиком Марін ле Пен. Також варто вказати, що й в Німеччині, й у Франції провідні проросійські та євроскептичні партії здобувають дуже непогані результати на парламентських виборах, хоча досі вони не зуміли прийти до влади в цих провідних країнах Євросоюзу. Проте зберігається загроза, що це станеться в недалекому майбутньому, що може означати різкий поворот країн-лідерів Європейського Союзу в бік Росії з їхнім одночасним відходом від політики поглиблення євроінтеграції.

Водночас, можна зазначити, що проєвропейські уряди як Франції, так і Німеччини, навіть попри те, що радикальні проросійські партії в них

перебувають в опозиції, іноді і так здійснюють демарші в бік Росії. Наприклад, уряд Ангели Меркель відкрито підтримує завершення російського газопроводу «Північний потік-2» попри загрозу американських санкцій проти нього та критику з боку Європарламенту. А французький президент Емануель Макрон відвідав Росію 2018 року, де підписав угоду про масштабну співпрацю між Москвою та Парижем у сфері видобутку російського газу. Таким чином, як Німеччина, так і Франція зберігають зацікавленість у продовженні тісної співпраці з Росією в енергетичній сфері попри російську агресію проти України.

Такі проросійські демарші країн-лідерів ЄС послаблюють європейську солідарність та створюють загрозу посилення дезінтеграційних процесів у ЄС. Так, Польща та країни Прибалтики обстоюють жорсткіші санкції проти Росії на відміну від Франції та Німеччини, Європарламент, зі свого боку, також закликає до припинення енергетичного співробітництва європейських країн з РФ [49]. Тим не менше, попри загрозу розколу Європи, Франція та Німеччина продовжують економічну співпрацю з РФ, не бажаючи іти на фінансові збитки, пов'язані з повною відмовою від такої співпраці.

Варто зазначити, що навіть отруєння російського опозиціонера Олексія Навального у 2020 році, хоч і викликало сплеск антиросійських настроїв у Німеччині, однак, так і не призвело до відмови німецького керівництва від планів завершити «Північний потік-2». Вбачається, що уряд Ангели Меркель намагається створити ілюзію, ніби можливо співпрацювати з Росією лише в економічній сфері, і водночас ефективно здійснювати на неї політичний тиск через дії Кремля проти України та російської опозиції.

Отже, Франція та Німеччина зайняли дуже неоднозначну позицію щодо Росії попри те, що така поведінка посилює розкол у Європі. Втім, зважаючи на розглянуті в попередньому розділі ідеї «Європи різних швидкостей», розбіжності щодо Росії з деякими країнами Східної Європи можуть не надто сильно турбувати Берлін та Париж. До того ж, досить непогане ставлення до Росії розділяють і деякі інші розвинуті країни Західної та Північної Європи,

які в потенційно імовірній у майбутньому «Європі різних швидкостей» можуть скласти разом із Німеччиною та Францією так зване «ядро Європи», яке інтегруватиметься швидше інших частин Європи.

Якщо говорити про інші розвинуті країни Європи, то насамперед варто згадати Австрію, оскільки досить сильним є вплив російського чинника на політику цієї країни. Австрія є невеликою, але економічно розвиненою країною, яка не входить до НАТО, і тому для збереження свого нейтрального статусу традиційно намагається не дратувати Москву. Також Австрія має економічний інтерес у покращенні відносин з Росією і підтримує завершення будівництва газогону «Північний потік-2». Уряд Австрії сформований євроскептично та проросійськи налаштованою Австрійською народною партією (АНП) на чолі з канцлером Себастьяном Курцом. АНП хоч і не закликає до виходу Австрії з Євросоюзу, але критикує політику ЄС щодо мігрантів та надання фінансової допомоги біднішим країнам ЄС.

Водночас представники АНП мають досить тісні зв'язки з Росією. У 2019 році розгорівся скандал, пов'язаний із Росією, унаслідок якого Себастьян Курц був змушений залишити посаду канцлера і піти у відставку. У пресу потрапило відео, на якому було видно, як представники АНП просять у представниці російських державних структур фінансову допомогу перед виборами [114]. Відео було сумнівного походження, і тому після спричиненого ним скандалу і відставки Себастьян Курц та його партія знову повернулися у велику політику, вони виграли парламентські вибори й ще раз сформували уряд. Зараз Себастьян Курц залишається одним із найбільш проросійських європейських лідерів, проте ініціювати дезінтеграційні процеси у своїй країні він не наважується, а під тиском Брюсселя підтримує також і антиросійські санкції [115].

Фінляндія, як і Австрія, теж є нейтральною країною-членом ЄС і не входить до НАТО. Крім того, Фінляндія вже мала історичний досвід протистояння російській агресії, але через близькість до Росії і спільний

кордон країна намагається не дратувати Москву такими неприйнятними для неї акціями, як вступ до НАТО.

Тісні економічні контакти Росії та Фінляндії збереглися навіть попри запровадження економічних санкцій проти Росії у 2014 році, і цей чинник також впливає на фінську політику.

Тим не менше, вбачається, що як еліта, так і загальне населення Фінляндії тверезо оцінює загрози з боку Росії, і тому російська пропаганда не знаходить сприятливого підґрунтя в цій країні. Фінляндія послідовно підтримує політику санкцій щодо Росії та засуджує російську агресію проти України. Найпотужнішою партією євроскептиків є Партія фінів, яка регулярно проходить до парламенту. Однак, фінські євроскептики, на відміну від більшості європейських опонентів євроінтеграції, не підтримують зняття санкцій з Росії та налагодження дружніх відносин з Москвою. У 2015 році представник Партії фінів Тімо Соїні став міністром закордонних справ Фінляндії, однак це не принесло ніяких дивідендів Росії [62].

Хоча Фінляндія з огляду на своє географічне положення була змушена підтримувати економічні зв'язки зі своїм великим сусідом після російської агресії проти України у 2014 році, політика Фінляндії залишилася спрямованою на збереження санкцій проти Росії та засудження російських дій у Криму та на Донбасі.

Попри географічну віддаленість, більш успішно, ніж у Фінляндії, російська пропаганда працює в Нідерландах. Нідерланди є однією з найбільш євроскептичних країн ЄС, і проросійська пропаганда там також діє небезуспішно, що засвідчили результати референдуму 2016 року про надання Україні статусу асоційованого члена Євросоюзу. На референдум прийшли лише 32% нідерландських виборців, і з них 61 % проголосували проти підписання з Україною угоди про асоціацію. Не в останню чергу такий результат зумовлюється російською пропагандою [179].

Тим не менше, відносини Нідерландів та Росії на офіційному рівні суттєво погіршилися після збиття нідерландського пасажирського літака над

Донбасом у 2014 році. У Нідерландах усвідомлюють небезпеку російської пропаганди та імовірність втручання Росії в політичні процеси в країні. Тому у 2017 році Нідерланди прийняли рішення відмовитися від електронної системи підрахунку голосів після парламентських виборів і повернутися до ручного підрахунку, оскільки уряд країни остерігався, що російські хакери можуть атакувати електронні системи та сфальсифікувати результати виборів чи принаймні зірвати підрахунок їхніх результатів [179].

Особливо потужні проросійські настрої в Південній Європі. Південна Європа часто розглядається як слабка ланка в економіці ЄС. Греція та Італія мають найбільші державні борги, які суттєво шкодять фінансовій стабільності всього Європейського Союзу. Іспанія також була однією з країн, де розпочалася світова економічна та фінансова криза 2008 року, і досі залишається однією з проблемних економік ЄС.

Порівняно слабкі економічні позиції більшості країн Південної Європи викликають розчарування політикою ЄС у цих країнах, і тому часто обговорюється їх можливий вихід із зони євро та Європейського Союзу. Після того, як Великобританія розпочала процес виходу з ЄС подібні терміни виникли щодо Італії та Греції, тож загрози Грекзиту та Італекзиту також вважаються реальними [338].

За таких умов симпатія до Росії, як правило, зростає в більшості країн Південної Європи. Росія активно використовує цю ситуацію та організовує пропаганду проти санкцій ЄС, НАТО та антиросійських санкцій України. Критика антиросійської та проєвропейської політики України є характерною для багатьох популістських політиків, а іноді й для офіційних представників уряду в більшості країн Південної Європи.

Таким чином, у країнах Південної Європи здебільшого є три спільні проблеми: усі вони стикаються з економічними проблемами, ризиками виходу з ЄС або, принаймні, послабленням зв'язків із Брюсселем, та російською антизахідною пропагандою. Спочатку розглянемо ті південноєвропейські країни, які не стикаються з активними зусиллями

Кремля, спрямованими на послаблення їхньої європейської інтеграційної політики. До таких країн належать Португалія та Іспанія. Потім проаналізуємо більш дружні до Кремля країни Південної Європи – Італію, Грецію та Кіпр, і після цього перейдемо до розгляду країн ЦСЄ.

Отож, у Португалії російський вплив є досить слабким. Ця невелика країна знаходиться далеко від Росії й не дуже зацікавлена в співпраці чи конфронтації з нею, а для Кремля вона також не дуже цікава, з огляду на її незначний вплив в ЄС та НАТО.

Тому Португалія не зазнає сильної російської пропаганди. Також, попри економічні проблеми на початку 2010-х років і великий обсяг державного боргу, Португалія не стикається з явно вираженими процесами дезінтеграції та ризиками виходу з Європейського Союзу. До того ж, Португалія зіграла важливу роль в історії європейської інтеграції. Під час головування Португалії в Раді ЄС у 2007 році було підписано Лісабонський договір [324], і цей договір став заміною конституції для Європейського Союзу. Таким чином, Португалія залишається символом європейської інтеграції, а Росія не зуміла підірвати проєвропейські настрої в цій країні.

Тим не менше, російський чинник був помічений і в Португалії. У 2016 році колишній португальський високопоставлений розвідник Фредеріко Карвальян Гіл був замішаний у великому російському шпигунському скандалі. Португальський офіцер розвідки був заарештований у Римі під час спроби передати секретні документи НАТО офіцеру російської Служби зовнішньої розвідки [324] (СВР у російській транскрипції). Хоча Португалія не грає важливої ролі у світових шпигунських іграх, однак заарештований пан Карвальян міг доставити російській СВР важливі та секретні документи НАТО [197]. Таким чином, цей окремий випадок затримання португальського шпигуна не суперечить загальному правилу: Португалія не потерпає занадто сильно від активних зусиль Росії зіпсувати її відносини з інституціями ЄС.

На відміну від Португалії, а також Мальти, де вплив російського чинника також мінімальний, інші чотири країни Південної Європи (Кіпр, Греція, Італія та Іспанія) відчувають доволі сильний вплив російської пропаганди, спрямованої на заохочення їхніх настроїв проти ЄС.

Іспанія – особливий випадок серед країн Південної Європи. З одного боку, незважаючи на незначне економічне зростання 2018 – 2019 років, Іспанія стикається із серйозними економічними проблемами [251], такими як постійно високий рівень безробіття, нестійка пенсійна система, величезний дефіцит державного бюджету тощо. У першому кварталі 2020 року державний борг Іспанії досяг 1,29 трлн євро, що становить 110,1% національного ВВП [301], і це є небезпечною сумою (згідно з документами ЄС, державний борг не має перевищувати 60% ВВП [329]). Тож, як і інші країни Південної Європи (зокрема, Італія та Греція), Іспанія зіткнулася з серйозними економічними проблемами.

З іншого боку, на відміну від Італії та Греції, Іспанія рішуче підтримує інтеграцію ЄС та не розглядає питання виходу з Європейського Союзу. Російська пропаганда також не настільки впливова в Іспанії, як на Кіпрі або у Греції та Італії. Лише одна політична партія в Іспанії виступає за покращення відносин із Росією [329]. Ця популістська партія євроскептиків, «Подемос», представлена в парламенті Іспанії і вважається серйозною загрозою для іспанської та європейської демократії. Однак, після того, як ця партія створила коаліцію разом із проєвропейською соціалістичною партією прем'єр-міністра Іспанії Педро Санчеса у січні 2020 року, вона не перешкоджала урядовій політиці з підтримки європейської інтеграції [186].

Інша радикальна політична сила Іспанії, ультраправа партія «Вокс», також критикує Європейський Союз і закликає домагатися більшої незалежності від Брюсселя, але вона ніколи не закликала публічно до «Спакзиту» (виходу Іспанії з Європейського Союзу), хоча прихильники партії спекулюють на цю тему [339]. Крім того, на відміну від багатьох інших європейських правих, партія «Вокс» не пов'язана з Кремлем, який підтримує

запеклих опонентів усіх іспанських правих – каталонських сепаратистів [140]. Таким чином, антиєвропейська пропаганда Кремля в Іспанії не дуже успішна.

Водночас Іспанія, як і будь-яка інша країна Південної Європи, не має ворожих відносин із Кремлем, і російська загроза серйозно не враховується урядом Іспанії [204]. Географічно Іспанія є далекою від Росії, і тому ісламський екстремізм та тероризм іспанський уряд розглядає як набагато небезпечнішу загрозу, ніж потенційна російська експансія або пропаганда Кремля.

Хоча Іспанія ніколи не була доброзичливою до Кремля, як Греція чи Кіпр, Мадрид офіційно засуджував російську агресію в Україні та підтримував антиросійські санкції ЄС, але загалом його позиція щодо політики Москви була ймовірноше нейтральною, ніж ворожою [231].

Тим не менше, останні спроби каталонців проголосити незалежність у 2017 році дещо змінили позицію Іспанії щодо Росії. Під час сепаратистських демонстрацій у Каталонії було виявлено, що російська пропаганда намагалася описати мирні акції протесту як початок кривавої війни [123], а деякі російські інформаційні агентства створили багато фейкових новин на цю тему. Російська пропаганда навіть намагалася описати Каталонію як «іспанський Донбас» [102] і використовувала сепаратистський рух у цій провінції, щоб виправдати політику Кремля на Сході України [281]. В результаті таких дій Кремля, Іспанії довелося визнати на офіційному рівні російський негативний вплив на події в Каталонії. Так, говорячи про сепаратистський рух у цій провінції, міністр оборони Іспанії Марія Долорес де Коспедаль заявила, що «багато акцій провокуються з російської території» [302].

Також Іспанія мала ще один шанс переконатися у тому, що, незважаючи на її нейтральний підхід до Росії, Кремль намагався завдати шкоди національним інтересам Іспанії [291]. У 2017 році російського хакера заарештували в Барселоні. Більше того, за даними відомої іспанської газети

El País, троє російських шпигунів працювали в столиці Каталонії Барселоні протягом 2016 - 2017 років [319].

За цих умов Іспанія направила свою військову частину до збройних сил НАТО в Латвії, де присутність НАТО була посилена через російську загрозу. Цей вчинок Іспанії можна розглядати як ще один доказ того, що Іспанія не була дружньою до Кремля. Після втручання Росії в каталонську кризу Іспанія приєдналася до інших країн ЄС із закликом до поилення заходів проти російської пропаганди [284].

Тим не менше, незважаючи на очевидні факти втручання Росії в каталонську кризу, Іспанія і далі уникатиме напруженості у відносинах із Росією [231], а російські аналітики навіть розглядають Іспанію як потенційну платформу для посилення російського впливу в Європі [204].

Італія – це ще одна південноєвропейська країна, де вплив Росії на процеси дезінтеграції досить сильний. Кілька італійських партій вважаються євроскептичними. Наприклад, у липні 2020 року чергову євроскептично налаштовану партію «Італекзит» зареєстрував відомий італійський сенатор Джанлуїджі Парагоне.

Найбільш популярна популістська євроскептична партія «Ліга» була частиною коаліції та уряду упродовж 2018 – 2019 років. Незважаючи на деяку втрату популярності під час пандемії та поразку на регіональних виборах у деяких провінціях на початку 2020 року, «Ліга» залишається найпопулярнішою та найвпливовішою правою популістською партією в італійській політиці. Крім того, представники цієї партії є найбільш активними прихильниками Росії в Італії.

Партія «Ліга» має домовленість про співпрацю з партією Путіна «Єдина Росія» [202]. Лідер «Ліги» Маттео Сальвіні часто відвідував Росію, зустрічався з російським президентом і заявляв, що з Росії потрібно зняти санкції та покращити відносини з цією країною [331].

Маттео Сальвіні також виступав із такими проросійськими заявами, маючи офіційний статус віце-прем'єр-міністра італійського уряду в 2018 –

2019 роках [239]. Крім того, в 2019 році під час роботи в уряді Сальвіні звинуватив «українську націоналістичну групу» в спробах його вбити [266]. Ця провокаційна заява була активно підтримана російською пропагандою [296], хоча італійські правоохоронні органи не знайшли жодних доказів того, що хтось намагався вбити цього італійського політика [205].

Росія також намагалася використати пандемію коронавірусу для посилення свого впливу в Італії. У березні 2020 р. Італія винятково постраждала від епідемії, було багато смертей та хворих, тож італійська країна терміново потребувала допомоги.

Однак, Європейський Союз відклав надання фінансової допомоги Італії через розбіжності між його членами [318]. У квітні 2020 року ЄС погодився виділити 500 мільярдів євро фінансової допомоги для Італії та інших країн ЄС, які постраждали від коронавірусу [191], але до цього часу євроскептичні настрої значно зросли в Італії [309].

Перед тим, як ЄС, нарешті, надав грошову допомогу Італії, Росія встигла надіслати до Італії «гуманітарну допомогу», доставивши до цієї країни ліки та лікарів, які чомусь прибули на російських військових літаках. У цей час російська пропаганда проголошувала, що під час кризи Італія може розраховувати лише на допомогу від Москви, а не від західних партнерів [292].

Навесні 2020 року навіть проєвропейськи налаштований італійський прем'єр-міністр Джузеппе Конте робив проросійські заяви, висловлюючи подяку Росії за її «гуманітарну допомогу» [236], хоча відома італійська газета «La Stampa» висловила сумніви в тому, що російська «допомога» дійсно була корисною [232].

Незважаючи на загалом проєвропейську політику та підтримку ініціатив ЄС та НАТО, у тому числі пов'язаних із війною на Сході України, глава італійського уряду Джузеппе Конте багато разів висловлював готовність підтримувати добрі відносини з Росією, закликав скасувати або

пом'якшити антиросійські санкції й навіть заявив, що має дружні стосунки з президентом Володимиром Путіним [215].

До того, як Росія надсилала «допомогу» Італії, РФ також організовувала хакерські атаки на італійське міністерство закордонних справ. Веб-сайт міністерства не працював належним чином упродовж декількох місяців у 2016 – 2017 роках через хакерські атаки, й італійські чиновники підтвердили, що вони підозрюють Росію в організації цих атак [295]. Тим не менше, навіть після цього інциденту Італія уникала напруженості у відносинах із Росією та залишається досить приязною до Кремля.

Кіпр – ще одна доволі прокремлівськи налаштована країна, яка, можливо, навіть більше пов'язана з Росією, ніж Італія [194]. У 2011 році Росія надала Кіпру 2,5 мільярда євро кредиту, який був виплачений лише у 2019 році [98], і це була одна з причин того, чому Кіпр уникав будь-якої критики російських дій в Україні. За підрахунками експертів, у 2013 році (тобто в останньому році перед початком російської агресії проти України) у кіпрських банках було орієнтовно 30 мільярдів доларів російських грошей [342].

Кіпр також залишається благодатним місцем для російських офшорних фондів. Понад 40 000 росіян мають кіпрське громадянство, і для багатьох російських туристів Кіпр є популярним напрямком [342].

Тому кіпрські високопосадовці заявляли, що антиросійські санкції можуть «знищити» їхню економіку [293]. Москва є важливим партнером для Нікосії, оскільки Кремль підтримує територіальну цілісність Кіпру і не схвалює турецької окупації північної частини острова [139]. Однак, оскільки відносини між російським президентом Володимиром Путіним та президентом Туреччини Реджепом Ердоганом покращилися, кіпріоти мають занепокоєння з цього приводу [253].

Також деякі кіпрські журналісти стурбовані дещо підозрілою діяльністю російського посла в Нікосії Станіслава Осадчого, який, як

повідомляється, може перешкодити політиці Кіпру щодо розбудови поселень, хоча офіційно Москва підтримує таку діяльність Нікосії [229].

Проте, незважаючи на можливі занепокоєння [303], представники Кіпру ніколи не засуджували й не критикували Росію й надалі підтримують добрі відносини з Кремлем [279]. Це може бути потенційно небезпечним для європейської інтеграції. Той факт, що Кіпр не є членом НАТО, також викликає занепокоєння, оскільки Нікосія не має міцних військових зв'язків зі своїми європейськими партнерами та зацікавлена в посиленні російської підтримки, а не в налагодженні співпраці в галузі безпеки із західними партнерами [279].

Однак, попри свою проросійську позицію, Кіпр традиційно підтримує ініціативи ЄС, і на відміну від деяких інших країн Союзу не розглядається як потенційний кандидат на вихід з Європейського Союзу [279]. Водночас, через російський вплив відносини між Кіпром та наднаціональними інституціями ЄС у Брюсселі не є ідеальними. Іноді європейські високопосадовці звинувачують Нікосію в нехтуванні своїми обов'язками відповідно до директив ЄС щодо боротьби з відмиванням грошей [285], хоча насправді Кіпр через об'єктивні причини часто не зможе ефективно виконувати ці обов'язки, оскільки це зашкодило б інтересам багатьох впливових російських олігархів, які інвестували мільярди доларів у кіпрську економіку.

Тим не менше, незважаючи на побоювання погіршити відносини з Росією, останнім часом влада Кіпру намагається слідувати стандартам ЄС. Наприклад, Кіпр позбавляє «золотих паспортів» деяких багатих російських громадян [199], залишаючи їх без привілеїв бути громадянами ЄС, незважаючи на їхні величезні інвестиції в кіпрську економіку, як це сталося в листопаді 2019 року, коли кіпрські паспорти були анульовані у 26 неназваних осіб (9 з них, як повідомлялося, були громадянами Росії) [200].

Практика продажу «золотих паспортів» із громадянством ЄС потенційним злочинцям та корумпованим чиновникам, які здебільшого

мають російське походження, також є джерелом напруженості між Нікосією та Брюсселем, оскільки згідно з законодавством Кіпру достатньо зробити великі інвестиції в кіпрську економіку, щоб отримати громадянство країни. А отримання кіпрського громадянства, звісно, також означає набуття можливості вільно пересуватися, жити та працювати у всіх 27 країнах-членах ЄС [269].

Під тиском ЄС Кіпр, в решті решт, вирішив скасувати цю програму «золотих паспортів» [190], що також означатиме потенційне зменшення кількості нових заявників на отримання кіпрського громадянства з Росії. Тим не менше, тисячі росіян, які вже отримали «золоті паспорти», збережуть свій законний статус на Кіпрі та будуть впливати на кіпрську економіку та політику.

Так само як і на Кіпрі, російський чинник має дуже сильний вплив і в Греції. Нещодавно Греція була однією з найдружніших країн Кремля в Південній Європі. Крім того, у цій країні є потужні євроскептичні настрої, які активно підтримуються російською пропагандою. Збереження добрих стосунків з Москвою є для Афін історичною традицією. У 2015 – 2016 роках, після того, як ліворадикальна партія «СІРІЗА» сформувала уряд, греко-російські відносини суттєво покращилися.

Російська пропаганда працює досить ефективно в Греції, і це підтверджують останні опитування, згідно з якими 66% греків позитивно ставляться до Росії, і приблизно стільки ж людей мають хорошу думку щодо російського президента Володимира Путіна [195].

Представники партії «СІРІЗА», які перебували при владі, спочатку відображали у своїй політиці проросійські настрої більшості грецьких громадян. Так, у 2016 році, причому якраз незадовго до саміту НАТО, Афіни та Москва уклали угоду про поставку Греції російських озброєнь, хоча цей крок різко суперечив політиці НАТО [192].

Економічні проблеми середини 2010-х рр. є ще однією причиною, яка змусила грецький уряд зміцнити зв'язки з Росією, сподіваючись отримати

фінансову допомогу від Кремля. Греція має найбільший державний борг серед країн-членів ЄС (181% ВВП [221]), що є джерелом економічних проблем не тільки для Греції, але і для всього Європейського Союзу. Політика ЄС щодо підтримки банків, а не простих людей під час фінансової кризи, та небажання Греції дотримуватися фінансової дисципліни ЄС посилюють євроскептичні настрої в грецькому суспільстві. Цей факт був використаний популістськими політичними силами, які зуміли виграти парламентські вибори у 2015 році.

«Грекзит» розглядався впродовж 2010-х років як доволі реалістичний варіант [172], і Росія намагалася використати його можливість у своїх інтересах [250].

Тим не менше, незважаючи на такі тривожні тенденції, Греція залишається в НАТО та ЄС і намагається зберігати відданість їхній політиці. У другій половині 2010-х років Греція усвідомила, що лише Європейський Союз здатен допомогти вирішити її фінансові проблеми, а Росія з власними економічними негараздами, спричиненими санкціями та військовими авантюрами, не зможе врятувати грецьку економіку.

Нещодавня напруженість між Грецією та Туреччиною через морський шельф в Егейському морі та окуповану частину Кіпру потенційно має зміцнити зв'язки Греції із західними партнерами, оскільки Росія через дружні стосунки з Туреччиною не зможе розглядатися як надійний союзник Греції за сучасних умов [247]. Більше того, грецькі плани видобутку газу в Егейському морі суперечать російським інтересам [125].

У результаті, греко-російські відносини почали погіршуватися навіть під час правління ліворадикального прем'єр-міністра Алексіса Ципраса, який на початку свого урядування вважався проросійським євроскептичним політиком. Саме Ципрас підписав вищезгадану угоду з Росією про поставку озброєнь у 2016 році. Однак, уже 2018 року уряд Ципраса ініціював дипломатичний скандал з Росією, депортувавши двох російських дипломатів з Афін і звинувативши їх у втручанні у внутрішні справи Греції [223].

Напруженість між двома країнами зростає з тієї причини, що Греція після тривалої незгоди врешті-решт погодилася на компроміс щодо членства в НАТО колишньої югославської республіки Македонії, яку було офіційно перейменовано на Північну Македонію. Таким чином, було усунуто занепокоєння Греції щодо її назви, оскільки Афіни традиційно вважають Македонію історичною областю Греції. Росія безуспішно намагалася переконати Грецію надалі блокувати вступ Македонії до НАТО [256], але цього разу грецький уряд не дотримався російських рекомендацій, спрямованих на послаблення євроатлантичної та європейської солідарності.

Наступний грецький прем'єр-міністр Кіріакос Міцотакіс, який прийшов до влади в липні 2019 року, проводить ще більш антиросійську політику та зміцнює грецькі зв'язки із західними партнерами [4]. Релігійний конфлікт між Грецькою православною церквою та Російською православною церквою щодо визнання православної церкви України також негативно впливає на політичні відносини між двома країнами та зменшує російський вплив на антиєвропейські настрої в Греції [170].

Тим не менше, незважаючи на останні тенденції згортання дружніх відносин із Росією, Греція все ще залишається потенційним союзником Кремля через тривалу історію добрих відносин з Кремлем та потужні антиєвропейські та проросійські настрої в грецькому суспільстві. Останніми роками Греція зуміла перетворитися з однієї з найбільш дружніх до Кремля європейських країн на досить надійного союзника НАТО в Середземномор'ї, але ще належить з'ясувати, як довго грецький уряд продовжуватиме таку політику, незважаючи на російську пропаганду.

У країнах ЦСЄ антиросійські настрої були традиційно потужними, і на сьогодні Польща та країни Прибалтики проводять найбільш послідовну політику, спрямовану на стримування російського впливу. Водночас, зауважимо, що такі країни Вишеградської четвірки, як Чехія, Словаччина та Угорщина без ентузіазму сприймають санкції ЄС проти Росії, а угорський уряд Віктора Орбана взагалі пішов на зближення з Кремлем, хоча Угорщина

має дуже негативний історичний досвід відносин з Москвою (придушення радянськими військами угорського повстання в 1956 році) [232].

Тим не менше, уряд Орбана змушений іти на покращення відносин із Росією, оскільки Угорщина зараз має дуже напружені відносини з Європейською Комісією через авторитарні замашки чинного керівника уряду. Росія ж традиційно підтримує тенденції посилення євроскептицизму та авторитаризму в Європі, і тому уряд Орбана виступає за пом'якшення антиросійських санкцій та намагається використати хороші відносини з Кремлем як засіб протидії тиску з боку Брюсселя [209].

Також доцільно підкреслити, що жодна з країн ЦСЄ у жодному разі не зацікавлена у виході з ЄС, тим більше, що всі країни регіону отримують від ЄС щедрі фінансові допомоги. Водночас, країни ЦСЄ не зацікавлені також і в глибшій економічній та політичній євроінтеграції, особливо зважаючи на досвід Словенії, яка на відміну від більшості країн ЦСЄ, що зберегли свої національні грошові одиниці, зіткнулася з погіршенням соціально-економічних показників після запровадження євровалюти [257].

Усі країни ЦСЄ відчують, що вони не достатньо економічно розвинуті, щоб успішно конкурувати з провідними країнами Західної Європи у сфері економіки та торгівлі, і що вони також занадто невеликі за площею та кількістю населення, аби намагатися боротися за політичне домінування у Європарламенті та Єврокомісії. Тому країни ЦСЄ виступають проти розширення повноважень наднаціональних європейських інституцій у Брюсселі й урізання національних суверенітетів.

Також країни ЦСЄ не підтримують реалізацію ідеї «Європи різних швидкостей», оскільки остерігаються, що у такій Європі їх відставання від розвинутих західноєвропейських країн ще збільшиться.

Таким невдоволенням політикою Брюсселю з боку країн ЦСЄ намагається скористатися Кремль. Це не означає, що йому вдасться заручитися підтримкою цих країн для зняття санкцій або стимулювати їх до виходу з ЄС. Однак, як уже зазначалося, невдоволення країн ЦСЄ

імовірністю занадто швидких для них темпів євроінтеграції та політикою Брюсселю, поєднане з їхнім заграванням із Кремлем, може призвести в майбутньому до виникнення небезпечних передумов для дезінтеграційних процесів у Євросоюзі.

Таким чином, після початку агресії проти України у 2014 році відносини Росії з ЄС різко погіршилися, і відтоді сприяння дезінтеграції та розпаду ЄС стало метою російської політики. Для Москви ослаблення європейської солідарності означатиме ослаблення тиску з боку Брюсселю через дії Кремля в Україні. Тому Росія активно підтримує політичні партії євроскептиків у країнах ЄС, налагоджує відносини з тими країнами-членами ЄС, які мають проблемні відносини з європейськими інституціями в Брюсселі та досить дієво використовує метод пропаганди для заохочення дезінтеграційних тенденцій в Європі.

Загалом, попри успіхи російської пропаганди в Європі, можна зазначити, що російський чинник навряд-чи стане настільки впливовим, щоб призвести до повного розпаду ЄС, хоча в такому окремому прецеденті, як Брекзит, Росія вже відіграла свою дезінтеграційну роль. А Кремль здатний надалі послабляти єдність у лавах ЄС і сприяти уповільненню процесів поглиблення євроінтеграції, тим більше, що російський чинник є доволі відчутним у країнах-лідерах Європейського Союзу – Франції та Німеччині, а також в інших розвинутих країнах Західної та Північної Європи.

3.3. Роль американського чинника у євроінтеграційних процесах

США є союзником або партнером усіх країн-членів ЄС і тому традиційно підтримують добрі відносини з ЄС. Упродовж більшої частини періоду після Другої світової війни США в основному виступали у якості позитивного чинника, який зменшував негативні аспекти дезінтеграційних процесів у ЄС. Однак, були моменти, коли політика США тією чи іншою мірою сприяла посиленню дезінтеграції Європейського Союзу.

У період Холодної війни американська політика в основному сприяла розвитку інтеграційних процесів та згортанню дезінтеграційних тенденцій. До того ж, після завершення Другої світової війни США були не зацікавлені у дезінтегрований Європі, оскільки така Європа неминуче стала б дуже ослабленою та могла перетворитися на легку здобич для головного американського опонента під час Холодної війни – Радянського Союзу [50, с. 64].

Роль США для Європи була визначальною одразу після закінчення Другої світової війни. У цей період більша частина Європи була зруйнована війною, а економіка європейських країн знаходилася в дуже скрутному становищі. Існувала реальна загроза того, що в західноєвропейських країнах прийдуть до влади ліві сили, і тоді ці країни потраплять у сферу впливу Радянського Союзу. Східна Європа вже перебувала в орбіті впливу Москви. Під загрозою було саме існування європейської цивілізації, яка під впливом комуністичної трансформації могла б змінитися до невпізнанності.

Однак, США вирішили зберегти країни Західної Європи у сфері свого впливу та допомогти їм відновити зруйновані війною економіки, що було також дуже важливим для протистояння політичному впливу лівих ідеологій на населення цих країн. США надали західноєвропейським країнам безпрецедентну багатомільярдну допомогу, й однією з умов надання цієї допомоги була саме відмова від комуністичної ідеології [5, с. 9].

Програма післявоєнного фінансування Сполученими Штатами економіки Західної Європи отримала назву «план Маршалла». Завдяки плану Маршалла економіка західноєвропейських країн відновилася досить швидко й перейшла до стрімкого зростання, що створило також передумови для європейської інтеграції. Економічний бум в Європі, започаткований планом Маршалла, тривав майже три десятиліття й завершився в 1974 році, коли розпочалася глобальна фінансова криза, спричинена раптовим підняттям цін на нафту близькосхідними експортерами через чергову арабо-ізраїльську війну.

Як вбачається, саме Сполученим Штатам Європа завдячує тим, що вона стала успішною та привабливою для проживання. Без плану Маршалла навряд чи став би можливим розвиток економічних євроінтеграційних процесів, які розпочалися ще на початку 1950-х років і тривають і досі попри попередні кризи Євросоюзу. Таким чином, після завершення Другої світової війни США зіграли винятково позитивну роль у процесах європейської інтеграції та в зменшенні деструктивної ролі дезінтеграційних процесів у Західній Європі [79, с.8].

Після реалізації плану Маршалла основний фокус відносин між США та об'єднаною Європою вже припадав не стільки на економічні питання, скільки на воєнно-стратегічну проблематику. Створена в 1949 році воєнно-політична організація НАТО, у якій США відіграють провідну роль, також, як вбачається, зіграла позитивну роль у зміцненні процесів європейської інтеграції. У рамках НАТО, до якої увійшли більшість країн-членів ЄС, зміцнювалася співпраця між країнами-членами спочатку Європейських співтовариств, а згодом Європейського Союзу, у сфері безпеки та зовнішньої політики.

Динаміка Холодної війни, під час якої США були лідером табору західних демократичних країн, слугувала важливими каталізатором євроінтеграційних процесів, оскільки західноєвропейські лідери розуміли, що тільки разом вони зможуть протистояти комуністичній загрозі. Варто зазначити, що ще до створення Північноатлантичного альянсу п'ять західноєвропейських держав (Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди та Франція) домовилися про підписання Брюссельського пакту [310] та створення Західного Союзу в 1948 році, діяльності якого полагало у спільній протидії загрозі радянської агресії проти країн Європи [18].

США були зацікавлені в розвитку процесів євроінтеграції, оскільки ці процеси зміцнювали демократичний табір перед комуністичною загрозою та сприяли зниженню вірогідності нових конфліктів у Західній Європі, а

відновлення старих протиріч між західноєвропейськими країнами ослабили б спільні зусилля з протидії Радянському Союзу. Також США були зацікавлені в зміцненні не тільки економічних, а і воєнних можливостей західноєвропейських країн, і тому США не заперечували проти продовження існування Західного Союзу п'яти європейських держав після створення НАТО. Західний Союз, який 1954 року відповідно до Паризького договору [315] трансформовався в Західноєвропейський союз (ЗЄС), було фактично інкорпоровано до складу НАТО.

Зауважимо той факт, що Західний союз не було розпущено після створення НАТО, а навпаки, оновлено і трансформовано в ЗЄС, пояснюється виникненням певної недовіри європейських союзників Сполучених Штатів до готовності останніх захищати Європу у випадку потенційної ядерної війни з Радянським Союзом. Відповідно до статті 5 Договору про створення Північноатлантичного альянсу, США, так само як і інші країни-підписанти документу, зобов'язалися захищати своєю «ядерною парасолькою» та звичайними озброєннями західноєвропейських союзників у випадку агресії проти них [313]. Однак, після того, як у СРСР також з'явилася атомна зброя в 1949 році, європейські держави зі зрозумілих причин почали сумніватися, що в кризовій ситуації США дійсно будуть готові розпочати вкрай ризиковану ядерну війну з іншою ядерною наддержавою заради порятунку західноєвропейських союзників від радянської агресії [132]. Саме через це європейці в 1950-х роках вирішили зберегти свою певну автономність від США у сфері оборони завдяки існуванню Західноєвропейського союзу.

Також у 1950-х роках певне занепокоєння в західноєвропейських країнах-переможницях Другої світової війни викликали плани США залучити Західну Німеччину до НАТО. У перші повоєнні роки попри процеси економічної євроінтеграції, які поступово розвивалися в Західній Європі, західноєвропейські країни, так само як і Радянський Союз, ставилися з певною недовірою до Західної Німеччини й остерігалися, що вона знову нарощуватиме воєнний потенціал і виношувати реваншистські плани, як це

вже було після закінчення Першої світової війни. Побоювання воєнного посилення Західної Німеччини деякий час обмежувало європейську солідарність і було однією із причин функціонування Західноєвропейського союзу. Втім, як відомо, трохи згодом Німеччина органічно влилася в європейську систему безпеки та євроінтеграційні проєкти.

У подальшому США підтримували тіснішу співпрацю ЗЄС із ЄЕС і ЄС, оскільки це дозволяло суттєво скоротити американські витрати на оборону європейських союзників [132]. Тим не менше, упродовж усієї повоєнної історії збройні сили європейських країн були надто слабкими для того, щоб самостійно забезпечити оборону об'єднаної Європи. Тому ЄЕС та пізніше ЄС були завжди залежними від військової співпраці зі Сполученими Штатами в рамках НАТО, особливо під час Холодної війни, коли радянська армія суттєво переважала за кількістю й озброєнням усі армії Західної Європи.

Втім, європейські країни й самі були під час процесі розробки своїх стратегій оборони, оскільки зміцнення європейських армій неминуче призвело б до суттєвого зростання фінансових затрат на оборону, а це зі свого боку уповільнювало економічне зростання та погіршувало соціально-економічні показники, які для країн Західної Європи були пріоритетом.

Попри тісну військово-політичну співпрацю між Вашингтоном та його європейськими союзниками іноді мимоволі під час Холодної війни Сполучені Штати певним чином сприяли деякому ослабленню європейської солідарності. У 1960-х роках французький президент Шарль де Голль двічі блокував вступ Великобританії до Європейського економічного співтовариства саме через побоювання посилення ролі США в Європі після приєднання Об'єднаного Королівства до ЄЕС. На думку Ш. де Голля, Великобританія могла стати «троянським конем» у Європі та реалізувала б інтереси США всупереч пріоритетам об'єднаної Європи та порушувала б європейську солідарність [79, с. 10].

Після того, як Великобританія в 1973 році стала членом ЄЕС, її особливі відносини з США сприяли тому, що часто британські політики

відчували себе ближчими до заокеанського союзника, ніж до континентальної Європи. Певним чином справдилися побоювання Шарля де Голля щодо проамериканської політики Великобританії в об'єднаній Європі, оскільки офіційний Лондон виступав за тіснішу співпрацю європейських країн з США у сфері зовнішньої політики та оборони і критикував ініціативи щодо створення європейської армії та більшої інтеграції країн-членів Євросоюзу у зовнішньополітичних та безпекових питаннях. Таким чином, особливий характер американо-британських відносин певною мірою не сприяв зміцненню європейської солідарності й перешкоджав поглибленню європейської політичної інтеграції [321]. Втім, це не означає, що США відповідальні за вихід Великобританії з ЄС, і причини розвитку настроїв євроскептицизму у Великобританії та інших країнах-членах Євросоюзу мало пов'язані з політикою США.

Закінчення Холодної війни і зникнення комуністичної загрози означало, що у європейських країн уже не було причин дотримуватися згуртованої позиції для захисту від імовірної радянської агресії. Однак, європейська інтеграція вже набула таких обертів, що для її подальшого успішного розвитку не потребувалися такі каталізатори, як існування зовнішньої загрози. Натомість, в умовах зникнення екзистенційної радянської загрози виникли сумніви щодо подальшої доцільності існування НАТО [64, с. 38].

У 1990-х роках розвиток ЄС набув таких масштабів, що єврофедералісти всерйоз почали замислюватися над тим, що Євросоюз здатен стати глобальним гравцем на міжнародній арені, який у питаннях геополітики та міжнародних відносин не поступатиметься ролі США [317]. Підписання Маастрихтського договору і створення Європейського Союзу в 1992 році вивело процеси економічної та політичної євроінтеграції на новий рівень та поставило перед об'єднаною Європою нові завдання, які полягали, зокрема, в посиленні ролі ЄС у міжнародних відносинах і поступовому перетворенні Євросоюзу на рівноправного партнера США на світовій арені.

Економічний потенціал ЄС вважається співставним з американським. ВВП як США, так і Європейський Союз становить приблизно 20% світового ВВП. Певним чином ЄС навіть виступає конкурентом США в деяких питаннях економіки та торгівлі. Втім, плани європейських політиків щодо можливості залучення Євросоюзу до конкуренції з США, Китаєм та іншими ключовими акторами міжнародних відносин за глобальне економічне та геополітичне лідерство тільки сприяли зміцненню євроінтеграційних тенденцій та ослабленню дезінтеграційних процесів у ЄС [300].

Однак, у 2010-х роках здатність ЄС конкурувати з США та іншими глобальними гравцями у сфері економіки та геополітики була поставлена під сумнів через економічну і міграційну кризи та інші виклики, з якими зіткнувся Євросоюз. Розчарування багатьох європейських політиків та виборців щодо спроможності ЄС бути рівноправним партнером США на міжнародній арені тільки підігриває дезінтеграційні настрої та посилює позиції євроскептиків.

Крім того, щоб відігравати одну з провідних ролей на міжнародній арені, Євросоюз не зможе обійтися без опори на «жорстку» силу та міцну армію. Втім, створити потужну європейську армію, яка могла б ефективно функціонувати без допомоги НАТО, було і є вкрай складним завданням. До того ж, європейські країни звикли заощаджувати на обороні та витратити зекономлені на ній кошти на соціальні потреби та стимулювання економічного розвитку. Тому збільшувати оборонні витрати заради створення міцної європейської армії країни ЄС були не готові [266, с. 50].

Між іншим, на початку 1990-х років збільшення витрат на оборону та саме існування НАТО не здавалися вкрай необхідними. Перемога країн Заходу в Холодній війні породжувала дуже оптимістичні настрої щодо майбутнього перетворення світу на безконфліктне, економічно процвітаюче та демократичне середовище відповідно до концепції «кінця історії» відомого американського вченого Френсіса Фукуяма [50, с. 12].

Однак, як виявилось, в цей період об'єднана Європа також потребує міцної армії, а оскільки її немає, то вкрай необхідною є військово-політична підтримка США. У 1990-х роках загострилися міжетнічні конфлікти в республіках колишньої Югославії. Спроби Євросоюзу самостійно розв'язати цю проблему не увінчалися успіхом. Югославський конфлікт також довів, що через тривале недофінансування збройні сили європейських країн не здатні ефективно реагувати на всі виклики сучасності. Тому для припинення збройного протистояння в колишній Югославії знадобилося втручання США та НАТО, що ще раз довело: без опори на НАТО Євросоюз не буде спроможний ефективно себе захистити від нових викликів та загроз [132].

Тим не менше, невдачі ЄС у колишній Югославії не тільки не припинили, а точніше стимулювали зусилля зі створення європейської армії. Щоправда, європейські політики усвідомлювали, що єдина армія ЄС можлива лише в досить віддаленій перспективі, а тому мова йшла про більш злагоджене і скоординоване ведення Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СПЗБ) Євросоюзу. Також обговорювалися проекти створення об'єднаного Європейського штабу [252].

Деякі зовнішньополітичні акції США у XXI столітті також сприяли зменшенню солідарності європейських союзників Вашингтону. Наприклад, після початку війни США проти Іраку у 2003 році Європа виявилася розколотою на прихильників та опонентів іракської кампанії. Такі країни-члени ЄС, як Великобританія та Іспанія долучилися до очолоної США міжнародної коаліції й надали Сполученим Штатам допомогу в їхній війні проти режиму Саддама Хусейна. Водночас, Німеччина та Франція виступили з гострою критикою дій адміністрації Джорджа Буша мол. і відмовилися направляти свої війська до Іраку [266, с. 50].

Іракська кампанія до того ж стимулювала розмови про необхідність створення європейської армії та забезпечення більшої автономності ЄС від США у сфері оборони. У цей непростий для відносин між США та ЄС час окремі американські високопосадовці висловлювали невдоволення через

євроінтеграційні проекти у сфері оборони і проявляли зацікавленість у дезінтеграційних процесах на цьому напрямі. Наприклад, представник США в НАТО Ніколас Бернс під час засідання Ради НАТО відкрито заявив, що СПЗБ Євросоюзу є «найбільш істотною загрозою для майбутнього НАТО» [95].

Втім, це не означало, що Вашингтон бажав припинення євроінтеграції у сфері безпеки та оборони, оскільки, після завершення Холодної війни Сполучені Штати прагнули скоротити свої фінансові витрати на оборону європейських союзників і перекласти частину цього фінансового тягаря на плечі самих союзників [63]. Однак, бачення США та ЄС гіпотетичної взаємодії між майбутньою європейською системою безпеки та НАТО відрізнялися. Якщо метою ЄС було досягти якомога більшої автономності від США в галузі безпеки та оборони, то США були зацікавлені в тому, щоб євроінтеграційні процеси в цій сфері проходили під їхнім контролем та в тісній взаємодії з НАТО. Тому США не влаштувала оголошена Німеччиною та Францією в 1991 році ініціатива підпорядкувати першу євроінтеграційну структуру в сфері оборони (Західноєвропейський союз) Раді Європи [63].

Також на початку 1990-х років виникали розбіжності між США, з одного боку, та Німеччиною і Францією, з іншого, щодо створення так званого Єврокорпусу – франко-німецького збройного об'єднання [63].

Суперечності між США та їхніми європейськими союзниками щодо євроінтеграції у сфері оборони та безпеки викликані переважно побоюваннями Вашингтону, що європейські оборонні ініціативи дублюватимуть уже діючі та налагоджені проекти та структури НАТО, а це призведе до марної витрати коштів та виникнення організаційних і бюрократичних проблем. Дебати між США та їхніми європейськими союзниками щодо питань оборони також деякою мірою ослабляли європейську солідарність і потенційно могли створювати підґрунтя для дезінтеграційних процесів, оскільки в цих дебатах Великобританія

традиційно займала сторону США, чим провокувала роздратування Німеччини та Франції [321].

Тим не менше, саме Великобританія під час урядування лейбористського уряду Тоні Блера в 1997 – 2005 роках зіграла досить активну роль у розвитку процесів євроінтеграції в сфері безпеки та оборони, хоч вона й намагалася згладити європейські ініціативи так, щоб вони не надто роздратовували США. Зауважимо, що британські лейбористи традиційно підтримували євроінтеграцію, і тому під час їхнього перебування при владі в Британії стало можливим проведення в грудні 1998 року франко-британського саміту в Сен-Мало, на якому французький президент Жак Ширак та британський прем'єр-міністр Тоні Блер погодили спільну декларацію [61]. У цій декларації висловлюється намір створити європейські сили швидкого реагування та йдеться про необхідність набуття Євросоюзом здатності «здійснювати автономні дії, які підкріплені надійною воєнною силою» [241]. Проголошені в Декларації Сен-Мало наміри виглядають досить революційними навіть для сьогодення, не кажучи вже про кінець 1990-х років.

Втім, попри незвичність стратегічного планування поза рамками НАТО, Євросоюзу вже досить тривалий час доводиться всерйоз замислюватися над більшою автономізацією своєї системи оборони, оскільки США почали втрачати інтерес до Європи із самого початку XXI століття. Теракти 11 вересня 2001 року ознаменували кінець “*Rax Americana*” в Європі [265], оскільки зовнішня політика США остаточно перестала фокусуватися на Європі, і відтепер основна увага стала приділятися іншим регіонам.

Якщо адміністрацію президента Джорджа Буша мол. більше цікавив близькосхідний регіон, то його наступник Барак Обама визначив у якості пріоритетного Далекий Схід, але в будь-якому разі для всіх американських президентів з початку XXI століття Європа вже не становила головний стратегічний інтерес [321].

Таким чином, після приходу до влади в США президента Барака Обами ЄС остаточно усвідомив, що Європа вже більше не буде пріоритетом американської зовнішньої політики в коротко-, середньо-, а, можливо, навіть довгостроковій перспективі, як це було під час Холодної війни. Адміністрація Барака Обами дала чітко зрозуміти, що її основним зовнішньополітичним пріоритетом стане Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР), а не Європа [266, с. 50].

Щоправда, мова про ослаблення євроатлантичної солідарності в цей час не йшла, і США у своїх офіційних заявах та документах, зокрема, в Огляді ядерної політики 2010 року [272], рішуче підтвердили свою готовність захищати європейських союзників по НАТО від імовірних загроз їхній безпеці. Тим не менше, той факт, що Європа вже більше не була пріоритетом для США, як це було в другій половині ХХ століття, змушувала багатьох європейських політиків замислюватися над подальшим зміцненням європейської солідарності та розповсюдженням процесів євроінтеграції й на сферу зовнішньої і безпекової політики та оборони. Знову набули актуальності обговорення проєктів зі створення європейської армії, яка б слугувала додатковим гарантом європейської безпеки в умовах поступової втрати Сполученими Штатами зацікавленості в Європі [252].

Втім, такі розмови про європейську армію потенційно можуть як посилити європейську солідарність, так і навпаки, сприяти дезінтеграційним процесам, оскільки багато країн-членів ЄС побоюються, що подальше поглиблення політичної євроінтеграції призведе до чергового урізання їхніх національних суверенітетів [218, с. 715] і зростання їхньої залежності від Франції та Німеччини, які є найпотужнішими гравцями в Євросоюзі [244]. Проти поглиблення євроінтеграції в сфері зовнішньої політики та оборони традиційно виступала Великобританія, поки вона була в складі ЄС, та підтримувала продовження глибокої співпраці з США в рамках НАТО, особливо після того, як проєвропейський лейбористський уряд Тоні Блера

зійшов з політичної сцени у 2005 році, і на Даунінг-Стріт у Лондоні надовго прийшли консерватори.

Зміна зовнішньополітичних пріоритетів США в XXI столітті теоретично мала би посилити євроінтеграційні тенденції у сфері безпеки та оборони. Однак, з огляду на вищезгадану дорожнечу проєктів посилення та автономізації європейської оборони та її слабкість без опори на НАТО, у Європі тільки загострилися дискусії щодо вибору концепції безпеки для об'єднаної Європи. Ця дискусія точилася довкола трьох ключових концепцій – європеїзму, атлантизму та євроатлантизму [64, с. 37]. Франція традиційно дотримувалася позицій європеїзму, оскільки вважала, що європейська безпека має забезпечуватися насамперед силами європейських держав із мінімальною участю НАТО; Великобританія, як правило, наполягала на дотриманні стратегії атлантизму, тобто тісної співпраці з США та НАТО в забезпеченні європейської безпеки; а Німеччина до приходу до влади в США президента Трампа намагалася вибрати золоту середину між цими двома концепціями й дотримуватись збалансованого підходу євроатлантизму, який поєднував би як побудову автономної від НАТО європейської системи безпеки, так і тісну співпрацю зі США у воєнно-стратегічній сфері [64, с. 37].

Прихід до влади в США президента Дональда Трампа ще більше загострив проблему зменшення зацікавленості Сполучених Штатів Європою та посилив актуальність проведення злагодженої СЗПБ Євросоюзу. Хоча у своїх програмних документах [273] представники президентської адміністрації Дональда Трампа, так само як і їхні попередники, зафіксували свою готовність виконувати союзницькі зобов'язання США щодо європейських країн, тим не менше, окремі заяви самого президента Трампа ставили під сумнів готовність США прийти на допомогу Європі в скрутних ситуаціях. Концепції атлантизму та євроатлантизму опинилися в стані глибокої кризи завдяки політиці Дональда Трампа [64, с. 37].

Тому ще актуальнішими для ЄС були питання створення єдиної європейської армії та погодження СЗПБ Євросоюзу. Після виходу

Великобританії з Європейського Союзу обговорення цих питань стало менш проблематичним, оскільки зі складу ЄС вийшов найпотужніший опонент поглиблення євроінтеграції в безпекових питаннях. Тим не менше, кризові явища всередині ЄС однаково заважають європейським країнам прийти до узгодженої позиції з важливих питань СЗПБ [252].

Політика президента Дональда Трампа у багатьох питаннях розколола Євросоюз і створила передумови для посилення дезінтеграційних процесів. Наприклад, рішення адміністрації Трампа проводити торговельні війни з ЄС та поставляти зріджений природний газ (ЗПГ) до Європи викликали неоднозначну реакцію в ЄС. Так, Німеччина висловила невдоволення спробами США заблокувати будівництво газопроводу з Росії до Німеччини «Північний потік-2» у рамках політики санкцій проти Росії через агресію щодо України. Німецькі політики та експерти вважають, що нав'язування Європі американського ЗПГ є основною метою санкцій проти російського газопроводу «Північний потік-2», який уже почали будувати дном Балтійського моря для поставок російського газу в Європу [59].

Політика США щодо жорстких санкцій проти газопроводу «Північний потік-2», яка, можливо, продовжиться й під час президентства Джо Байдена, провокує розкол у самій Німеччині та її парламенті. До того ж варто наголосити, що більшість депутатів Бундестагу підтримують завершення будівництва «Північного потоку-2», але водночас німецькі депутати відмовилися від проекту жорсткої резолюції, яка закликала б уряд «всіма силами» підтримати завершення газопроводу. Цю резолюцію запропонувала радикальна-націоналістична партія «Альтернатива для Німеччини», однак німецькі депутати побоюються виступати з занадто радикальними заявами, аби не викликати негативну реакцію з боку США, які збираються посилити санкції проти компаній, що беруть участь у будівництві газопроводу [59].

Розкол у ЄС через політику США щодо санкцій проти «Північного потоку-2» демонструють різні позиції Єврокомісії, яка вважає американські санкції щодо цього газопроводу неприйнятними [60], та Європарламенту,

який закликав зупинити будівництво газопроводу [49]. Позиція Європарламенту знаходить підтримку й в Німеччині, але німецькі політики та експерти здебільшого схиляються до того, що завершення будівництва газопроводу надасть Німеччині можливість диверсифікувати поставки газу та забезпечити її економічну безпеку, а тиску США треба протистояти.

Канцлерка Німеччини Ангела Меркель зайняла досить дивну, з логічної точки зору, позицію щодо скандального газопроводу, яка полягає в тому, що співпраця Німеччини та Росії обмежується лише винятково економічною сферою й в жодному разі не охоплює політичні аспекти, і тому функціонування «Північного потоку-2» не входить в протиріччя з політикою засудження Росії через агресію проти України [103, с. 278].

Розкол у Євросоюзі зумовлює і воєнно-політичний аспект відносин європейських країн з ЄС. Якщо Німеччина не підтримує збільшення видатків на оборону Північноатлантичного альянсу й разом із Францією обстоює розвиток автономної оборони Європи, то Польща, Естонія, Латвія та Литва надають перевагу посиленню американських контингентів на їхніх територіях та більшій опорі на США та НАТО в протистоянні агресивній політиці Росії. Тобто в той час, як у Німеччині на тлі протиріч зі США щодо «Північного потоку-2» і обсягу видатків на оборону НАТО зростає скептичне ставлення до американської політики, в східноєвропейських країнах проамериканські настрої тільки посилюються через побоювання російської агресії [232].

Водночас маємо зазначити, що розкол щодо відносин з США спостерігається і в регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема, в рамках Вишеградської четвірки. Поки Польща разом з країнами Прибалтики підтримує посилення американської присутності у Європі, інші члени Вишеградської четвірки стримано ставляться до антиросійських санкцій та більш схильні розділяти німецьке розчарування євроатлантизмом [232].

Водночас, Чехія та Словаччина намагаються дистанціюватися і від Угорщини, яка під час урядування прем'єр-міністра Віктора Орбана має дуже

непрості відносини з Єврокомісією через згадане в попередньому розділі різне тлумачення поняття європейських цінностей, а також утиски демократії та ЛГБТ-спільноти [257]. До того ж, Віктор Орбан бачив у американському президенті Дональді Трампі свого головного союзника в боротьбі з ліберальними цінностями [334]. Однак, після приходу до влади в США ліберально налаштованого президента Джозефа Байдена прем'єр-міністр Віктор Орбан, найвірогідніше, матиме непрості відносини не тільки з Єврокомісією, а і з новою американською президентською адміністрацією. А це зі свого боку може ще більше віддалити Угорщину від решти членів Вишеградської четвірки і зблизити її з Росією [209]. Таким чином, навіть на прикладі такої невеликої групи всередині Європейського Союзу, як Вишеградська четвірка, можна спостерігати фрагментацію Європи, що поглиблюється, і так само посилити дезінтеграційні процеси в ЄС.

Перемога на президентських виборах 2020 року Джозефа Байдена, ймовірно, сприятиме відновленню дещо ослабленої за часів президентства Дональда Трампа євроатлантичної солідарності. Водночас, цілком зрозуміло, що відносини між Сполученими Штатами та Європейським Союзом уже не будуть такими ж довірливими, як під час Холодної війни й що США і далі проявлятимуть більшу зацікавленість до регіонів поза межами Європи. Тому під час президентства Джозефа Байдена, так само як і за часів його попередників, для Євросоюзу актуальним залишатиметься питання поглиблення інтеграції в сфері зовнішньої політики та безпеки й ослаблення дезінтеграційних процесів у Європейському Союзі [243].

Таким чином, Сполучені Штати відіграють важливу роль у процесах європейської інтеграції та дезінтеграції, оскільки США – це не лише глобальний гравець, який впливає на політичні та економічні процеси в різних куточках світу, а також і ключовий союзник або партнер для переважної більшості країн Європи. Після завершення Другої світової війни США не були зацікавлені у європейській політичній та економічній дезінтеграції, оскільки розколота та знесилена внутрішніми протиріччями

Західна Європа перетворилася б на легку здобич для головного опонента США – Радянського Союзу. Тому під час Холодної війни США сприяли згортанню дезінтеграційних процесів у ЄС і розвитку євроінтеграції.

Після зникнення радянської загрози та завершення Холодної війни європейські країни намагалися знизити вплив США на інтеграційні та інші процеси у Європі. Зокрема, Євросоюз почав розробляти плани створення автономної від США системи європейської безпеки та обговорювати можливість формування європейської армії [252]. Такий напрямок європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони викликав негативну реакцію в США, які прагнуть зберігати лідерство в євроінтеграційних проєктах у сфері оборони.

Така позиція США зумовлює неоднакову реакцію в країнах Євросоюзу, що підриває їхню солідарність. Поки Франція та Німеччина наполягають на більшій автономності європейської безпеки від США та зменшенні американської присутності у Європі, Польща та країни Прибалтики навпаки підтримують збільшення американських військових контингентів на їхніх територіях, особливо після початку російської агресії проти України 2014 року [244].

З початку XXI століття, й особливо під час президентства Дональда Трампа, США демонстрували зниження зацікавленості у Європі та надання пріоритету Азіатсько-Тихоокеанському регіону. За цих умов європейські лідери почали більш активно обговорювати необхідність тіснішої євроінтеграції у сфері безпеки та оборони, однак її реалізація залишається під питанням через різні позиції країн-членів ЄС щодо перспектив створення європейської армії та інших спільних європейських оборонних ініціатив.

Отже, загалом США не зацікавлені в дезінтеграції Європи, але, як вбачається, їм було б вигідним деяке ослаблення ЄС, що знизило б можливості європейських країн створювати економічну та політичну конкуренцію США та бути незалежними від останніх. Водночас, варто

враховувати впливовість політики США у якості чинника, що здатний здійснювати вплив на інтеграційні та дезінтеграційні тенденції в ЄС.

Висновки до розділу 3

Існує багато зовнішніх чинників, які негативно впливають на Європейський Союз та стимулюють дезінтеграційні процеси в ньому. У цьому розділі розглянуто зовнішні чинники, які, як вбачається, мають найбільший вплив на еволюцію європейської солідарності.

Міграція як така не є причиною розвитку дезінтеграційних тенденцій у Європі, але до суттєвого посилення таких тенденцій призводить неоднакова реакція різних країн-членів ЄС та наднаціональних європейських інституцій на виклики, що пов'язані з міграційною кризою середини 2010-х років. Якщо Єврокомісія, Німеччина та Швеція підтримують рівномірний розподіл біженців на всій території ЄС, то Австрія та країни ЦСЄ рішуче виступають проти присутності мігрантів на своїй території. Південноєвропейські країни зі свого боку проявляють невдоволення рештою країн-членів ЄС, які недостатньо допомагають їм розв'язувати проблеми мігрантів. Розбіжності між різними групами країн-членів ЄС щодо міграції призвели до тимчасового призупинення дії Шенгенської угоди, що також посилило побоювання щодо ймовірного розпаду ЄС. Тому від ефективності майбутньої міграційної політики Євросоюзу багато в чому залежатиме, наскільки успішно розвиватиметься подальший процес євроінтеграції та долатимуться дезінтеграційні тенденції.

Антиєвропейська пропаганда та політика з боку Росії є тим зовнішнім чинником, який має здебільшого негативний вплив на розвиток Європейського Союзу і створює сприятливі передумови для розвитку дезінтеграційних процесів. Росія за допомогою пропаганди та дипломатії намагається підігрівати розбіжності як між країнами ЄС з різних питань, так і між ЄС та США, зокрема, щодо газопроводу «Північний потік-2». Крім того, Росія активно співпрацює з європейськими партіями євроскептиків, які

агітують проти поглиблення процесів євроінтеграції, а іноді, навіть, проти існування самого Євросоюзу. Водночас, євроскептики в Європі здебільшого підтримують зняття санкцій з Росії та налагодження дружніх відносин з Кремлем. Москва використовує економічну вразливість багатьох країн Європи, щоб посилити свій вплив на них та заохотити євроскептичні настрої. Особливо потужний вплив російської пропаганди спостерігається в країнах Південної Європи.

Водночас, США залишаються найпотужнішим в економічному та воєнно-політичному плані глобальним гравцем, а також вони впродовж повоєнної історії були головним союзником та партнером країн Європи, від якого дуже залежала й досі залежить безпека як усього Європейського Союзу, так і майже кожної окремо взятої його держави-члена. Тому США з огляду на таку свою виняткову роль в історії повоєнної Європи також мають вагомий вплив на європейські процеси інтеграції та дезінтеграції. Під час Холодної війни американська політика переважно сприяла згортанню дезінтеграційних процесів. Однак, після зникнення радянської загрози зацікавленість США в протидії внутрішньоєвропейським та зовнішнім чинникам дезінтеграції Європи неухильно знижувалася, особливо після терактів 11 вересня та переорієнтації основного фокусу американської зовнішньої політики з Європи на Близький Схід, а трохи згодом на Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

Дезінтеграційні процеси у Європі стимулює не політика США як така, а дебати країн-членів ЄС щодо того, як реагувати на американську політику. Зокрема, у Європі немає єдиної позиції щодо вимоги США до європейських союзників збільшувати витрати на оборону в рамках НАТО та щодо припинення будівництва газопроводу «Північний потік-2». Загалом ж США є впливовим чинником зовнішнього середовища ЄС, проте вони не зацікавлені в дезінтеграції Європи. Сполученим Штатам вигідніше лише незначне ослаблення ЄС, що зберігатиме його певну залежність від США.

ВИСНОВКИ

1. Теорії інтеграції відіграли важливу роль у процесі формування практичної політики, яка визначала напрям євроінтеграційних та дезінтеграційних процесів. Теоретиків євроінтеграції умовно можна розділити на три великі групи: європесимістів, єврооптимістів та єврореалістів. Огляд напрацювань теоретиків євроінтеграції надає підстави зробити висновок, що серед розглянутих теорій єврофедералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, ліберального інтерговерменталізму, диференційованої інтеграції тощо найактуальнішими вбачаються теорії диференційованої інтеграції та неофункціоналістські підходи до розвитку єврофедералізму, адже саме теоретичні напрацювання їхніх прихильників останнім часом знаходять найбільше відображення в практичній політиці та документації Європейського Союзу. Тож саме вони були покладені в основу дисертаційного дослідження.

Особливої уваги в контексті пошуку подальшого шляху розвитку європейської інтеграції заслуговує теорія «Європи різних швидкостей» як найреалістичніша концепція, що в довгостроковій перспективі здатна зміцнити вектор розвитку євроінтеграції та сприяти подоланню дезінтеграційних тенденцій у ЄС.

2. Європейський Союз традиційно розвивався як дуже успішний економічний проєкт у перші три повоєнні десятиліття. Однак, глобальна фінансово-економічна криза 1974 року спричинила уповільнення темпів економічного зростання більшості розвинутих країн Європи, і ця проблема зберігається й донині. Процес створення євровалюти, який завершився в 1999 році, з одного боку, сприяв покращенню умов ведення бізнесу в країнах-членах Єврозони, однак, з іншого боку, став джерелом додаткових проблем під час фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 років. Ці проблеми з'явилися насамперед через те, що до Єврозони були занадто швидко залучені країни, які за рівнем свого соціально-економічного розвитку не

дозріли до запровадження євровалюти (Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Ірландія) і не витримали випробування кризою 2008 року. У ЄС ця криза затягнулася через проблеми великого зовнішнього боргу Греції та інших південноєвропейських країн, що зі свого боку збільшило ризик краху євровалюти, Єврозони і всього ЄС.

Занадто стрімке розширення Європейського Союзу на схід у 2004 та 2007 роках також сприяло подальшому зростанню соціально-економічної нерівності між найбагатшими та найбіднішими країнами ЄС. Подолати цю проблему Єврокомісія намагається через надання фінансової допомоги країнам Південної, Центральної та Східної Європи. Однак, такий підхід викликає невдоволення в майже всіх країнах-членах Євросоюзу. Навіть країни-реципієнти цієї допомоги скаржаться, що вона є недостатньою й надається на дуже не вигідних для них і жорстких умовах. Проте багатші європейські країни, які є так званими чистими донорами ЄС, підтримують ідею скорочення грошових вливань. Взаємне невдоволення донорів та реципієнтів порушує європейську солідарність та стимулює дезінтеграційні тенденції.

Однак, наявні протиріччя між багатшими та біднішими країнами наразі не такі гострі, щоби призвести до розпаду ЄС. Дії керівництва ЄС під час економічної кризи у 2010-х роках запобігли реалізації найпесимістичніших очікувань розпаду Європейського Союзу. І є підстави вважати, що після випробування кризою ЄС потенційно може стати сильнішим. Отже, соціально-економічні проблеми є швидше додатковим, аніж визначальним чинником впливу на дезінтеграційні тенденції в Євросоюзі.

3. Європейський Союз упродовж своєї історії проходив поступову еволюцію від міжнародної організації до об'єднання, яке набувало здебільшого рис загальноєвропейської федеративної держави. Однак, ЄС став більшим, ніж міжнародна організація, проте він не перетворився на державу. Ця певна невизначеність статусу Євросоюзу породжує

бюрократичні проблеми, які пов'язані з його управлінням, та загострює політичні суперечності всередині ЄС.

Маючи єдину валюту, Євросоюз не створив єдиного загальноєвропейського міністерства фінансів, а політика відокремлених національних міністерств фінансів та урядів часто не відповідає загальним нормам та вимогам фінансової дисципліни ЄС, що і стало однією з причин небезпечного зростання зовнішнього боргу в Греції, Італії, Португалії та Іспанії. Тому найпослідовніші прихильники поглиблення політичної євроінтеграції, яких називають єврофедералістами, обстають за подальше розширення повноважень наднаціональних європейських інституцій у Брюсселі та Страсбурзі. Опоненти єврофедералістів, євроскептики, критикують подальше урізання національних суверенітетів та підтримують уповільнення чи навіть згорання процесів інтеграції. На тлі загострення економічних проблем ЄС у 2010-х роках та напливу мігрантів позиції євроскептиків суттєво посилилися в багатьох європейських країнах. В Угорщині, Італії та Греції радикальні євроскептики формували уряди впродовж 2010-х років, а в Іспанії партія євроскептиків входить до складу урядової коаліції. Зростає ризик приходу до влади євроскептиків у Німеччині, Франції та Фінляндії.

Попри збереження ризиків для майбутньої євроінтеграції, у другій половині 2010-х років дезінтеграційні тенденції в Європі посилилися меншим чином, ніж позиції партій євроскептиків. Негативний досвід Брекзиту, усвідомлення того, що без допомоги Євросоюзу неможливо адекватно вирішити наявні соціально-економічні проблеми, змушує радикальних євроскептиків переходити на помірковані позиції, особливо після їхнього приходу до влади. У країнах ЦСЄ, попри їхнє прохолодне ставлення до поглиблення євроінтеграції та непрості відносини з Єврокомісією (особливо Угорщини та Польщі), тим не менше, питання виходу з ЄС серйозно не розглядають, оскільки ці країни є основними отримувачами фінансової допомоги зі структурних фондів ЄС.

Політико-бюрократичні проблеми ослаблюють європейську єдність, але водночас навряд чи здатні в найближчому майбутньому спровокувати розпад ЄС, адже, в цілому, як під час коронавірусної кризи, так і під час інших економічних чи політичних потрясінь упродовж 2010-х років, Євросоюз неодноразово демонстрував свою здатність пристосовуватися до кризових явищ. Вплив дезінтеграційних тенденцій проявляється в тому, що вони гальмують процеси поглиблення політичної інтеграції. Щоб уникнути цього «гальмування», європейські лідери розробляють стратегії розвитку Європи на «різних швидкостях», що має на меті залучити до глибшої інтеграції лише ті країни ЄС, які хочуть та готові до цього. Таким чином, політико-бюрократичні проблеми є дезінтеграційним чинником для ЄС, таким, що стимулює послаблення європейської солідарності, проте недостатньо потужним для того, щоби призвести до розпаду ЄС.

4. Брекзит на даний момент можна вважати апогеєм дезінтеграційних процесів у ЄС, після чого дезінтеграційні тенденції пішли на спад, оскільки досвід Великобританії засвідчив, що вихід із ЄС може принести більше проблем, ніж здобутків. Брекзит обумовили ті ж чинники, які є перешкодами для розвитку глибшої євроінтеграції в більшості країн ЄС. До цих чинників належить масове невдоволення проблемою міграції, небажання допомагати біднішим країнам Європейського Союзу, вирішувати їхні економічні проблеми. Недостатня демократичність управління ЄС, його надмірна бюрократизація та інші проблеми також наводилася прихильниками Брекзиту у якості аргументу на користь виходу з Євросоюзу.

Основною метою стратегії ЄС щодо Брекзиту було не допустити ефект доміно, тому ЄС зайняв жорстку позицію на переговорах із Британією, щоби запобігти ситуації, коли країна, яка виходить із Євросоюзу, отримує переваги над тими, хто залишився в об'єднанні. Попри певні поступки основна мета стратегії Брюсселю щодо Великобританії була досягнута, а після виходу Британії з Європейського Союзу в його лавах суттєво ослабли позиції опонентів подальшого поглиблення євроінтеграції.

Отже, Брекзит став першим прецедентом виходу держави-члена ЄС з об'єднання та викликав суттєве занепокоєння щодо ймовірного подальшого розвитку дезінтеграційних процесів та навіть цілковитого розпаду ЄС. Проте, багато в чому завдяки обраній політиці щодо Великобританії, Євросоюз зумів витримати й це випробування. Брекзит можна назвати винятковим випадком, а не показником процесу дезінтеграції ЄС. У якості дезінтеграційного чинника він мав тимчасовий дестабілізуючий ефект на ЄС, однак, з часом цей ефект суттєво ослабнув, так само як і спричинені Брекзитом дезінтеграційні тенденції. Водночас аналіз причин виходу Великобританії з Європейського Союзу дозволяє краще зрозуміти динаміку дезінтеграційних процесів та розробити ефективну стратегію для протидії цим процесам у континентальній Європі.

5. Міграція провокує в Євросоюзі низку додаткових соціально-економічних проблем та загострює конфлікти на міжкультурній та міжетнічній основі, а це так само посилює бажання європейських країн вийти з ЄС із метою знизити небажаний вплив нелегальних мігрантів та біженців із регіону Близького Сходу та Північної Африки. Обговорення шляхів подолання міграційної кризи загострює суперечності між європейськими країнами та порушує їхню солідарність. Отже, міграція як така не стимулює дезінтеграційні процеси в Євросоюзі, однак, різна реакція країн-членів ЄС на міграційні виклики створює передумови для розвитку дезінтеграційних тенденцій.

У Європейському Союзі виділилися три групи країн, які по-різному реагують на міграційні виклики: 1) країни Південної Європи (Греція, Італія й меншою мірою Іспанія), які географічно розташовані найближче до регіону Близького Сходу та Північної Африки й через це змушені приймати на себе основний удар міграційних хвиль по Європі; 2) країни, які погодилися розмістити мігрантів із Південної Європи на своїй території (Німеччина, Швеція та Франція); 3) країни, які рішуче відмовляються розміщувати мігрантів та біженців на своїй території (Австрія, країни Вишеградської

четвірки, Прибалтики) і які готові проявити тільки «гнучку солідарність», тобто надавати лише дуже обмежену допомогу, яка не задовольняє ті країни, що приймають мігрантів. Європейська Комісія намагалася вирішити розбіжності між першою та другою групами, з одного боку, і третьою групою, з іншого, за допомогою квот прийому мігрантів і біженців для кожної країни-члена ЄС. Проте Австрія, країни Прибалтики та Вишеградської четвірки блокують реалізацію цієї ідеї. Перша з вищеназваних груп також породжує роздратування решти членів Євросоюзу, оскільки прикордонні країни ЄС (особливо Греція) часто не в змозі облаштувати всіх мігрантів, які прибувають на їхню територію й тому безперешкодно пропускають їх на територію інших країн-членів ЄС. Через це Шенгенська зона тимчасово припиняла своє функціонування в піковий період розвитку міграційної кризи (середина 2010-х років), що стимулювало розмови про можливий крах не тільки Шенгенської угоди, а і всього Євросоюзу.

Врегулюванню суперечностей між країнами-членами ЄС щодо питань міграції не сприяє відсутність досконалого законодавства в цій сфері. Дублінський регламент є застарілим, оскільки перекладає усю відповідальність за вирішення міграційної кризи на прикордонні країни ЄС, де мігрантів найбільше. У вересні 2020 року Єврокомісія в «Новому пакті про міграцію та притулок» запропонувала тим країнам, які не бажають приймати мігрантів на своїй території в рамках розроблених раніше квот, оплачувати депортацію нелегальних мігрантів із ЄС. Однак ця ідея не знайшла підтримки серед країн-членів ЄС, що не бажають брати активну участь у розв'язанні європейської міграційної кризи.

Тим не менше, здебільшого силами тих країн, які добровільно погодилися взяти активну участь у облаштуванні мігрантів, міграційна криза у Європі, досягши апогею у 2015 році, пішла на спад. Водночас під час коронавірусної пандемії приток нелегальних мігрантів у Європу не припинився. ЄС зміцнює кордони та домовляється з третіми країнами

(насамперед, із Туреччиною) про варіанти «розвантаження» Європи. Потрібно й надалі продовжувати таку політику для запобігання повторення міграційних криз у майбутньому, а також налагодити відносини з країнами походження мігрантів.

Брак єдності в ЄС щодо міграційного питання потенційно здатний призвести до дезінтеграції Євросоюзу в разі загострення, як продемонструвало тимчасове призупинення дії Шенгенської угоди на піку міграційної кризи усередині 2010-х років. Водночас, досвід 2010-х років свідчить, що найближчим часом цей чинник, хоч і має потужний негативний вплив, не стане передумовою розпаду ЄС.

6. Росія відіграє вагомий роль у посиленні дезінтеграційних тенденцій у Євросоюзі, особливо в Південній Європі. Кремль ще до початку агресії проти України, а тим більше після 2014 року, активно підтримував більшість впливових європейських партій євроскептиків, які агітують проти поглиблення євроінтеграції, а іноді, навіть, проти збереження членства своїх країн у Євросоюзі. Серед найвпливовіших політичних сил, які підтримують згортання євроінтеграції та одночасне покращення відносин із Росією, варто згадати французьке «Національне об'єднання», німецьку «Альтернативу для Німеччини» та італійську «Лігу». Усі ці партії на цей час перебувають в опозиції, однак мають представництво в Європарламенті й у національних парламентах, де лобюють інтереси Кремля.

Після початку війни на сході України і збиття літака над Донбасом із європейськими громадянами на борту відносини Москви з Брюсселем різко погіршилися. Тепер Росія особливо зацікавлена в ослабленні європейської солідарності й розпаді ЄС, оскільки під тиском Брюсселя проросійські уряди таких європейських країн, як Австрія, Кіпр або Угорщина змушені підтримувати загальноєвропейську політику санкцій проти Росії через її агресивні дії проти України. Кремль активно підігриває розбіжності між деякими країнами ЄС та їхні протиріччя зі США щодо будівництва газопроводу «Північний потік-2», через який російський газ може

поставлятися до Європи на протипагу американському зрідженому газу. Стимулювання дезінтеграційних процесів у Європи виглядає певним чином логічним кроком з боку Росії, через що його послаблення в теперішніх умовах очікувати не варто.

Завдяки активній пропаганді Москві вдалося домогтися, наприклад, того, що населення Греції здебільшого позитивно ставиться до її політики, а в Нідерландах виборці голосували на референдумі проти підписання з Україною угоди про асоціацію. Проросійська пропаганда також стала впливовим чинником у сепаратистському русі в іспанській Каталонії. Великобританія відкрито заявляла, що Росія використовувала її медійний простір для агітації на користь Брекзиту і стимулювання виходу Британії з ЄС. Дії Росії спрямовані на три цільові групи: уряди окремих європейських країн, проросійську та антиєвроінтеграційну спрямованість яких Москва підтримує за допомогою дипломатії; впливові опозиційні партії проросійських євроскептиків, з якими російська провладна партія «Єдина Росія» укладає угоди про співробітництво, а російські керівники проводять регулярні зустрічі; пересічні виборці європейських країн, антиєвропейські настрої яких посилює російська пропаганда в ЗМІ та соцмережах.

Попри успіхи російської пропаганди в Європі, російський чинник не є настільки впливовим, щоби призвести до розпаду ЄС, однак Кремль здатний сприяти уповільненню процесів поглиблення євроінтеграції та навіть стимулювати дезінтеграційні процеси, як у випадку з Брекзитом.

7. Сполучені Штати Америки відіграють важливу роль у розвитку євроінтеграційних процесів, оскільки США – це не лише глобальний гравець, який впливає на політичні та економічні процеси в різних куточках світу, але і ключовий союзник ЄС. Завдяки ініційованому Сполученими Штатами плану Маршалла після Другої світової війни стала практично можливою економічна інтеграція Європи та її процвітання. Від «ядерної парасольки» та звичайних озброєнь США й досі залежить воєнна безпека більшості країн-членів ЄС.

Після завершення Холодної війни європейські країни намагалися знизити вплив США в Європі. Зокрема, Євросоюз почав розробляти плани створення автономної від США системи європейської безпеки та обговорювати можливість створення європейської армії. Це викликало негативну реакцію в США, де побоювалися, що зростання незалежності Євросоюзу від США в питаннях оборони призведе до створення структур, які дублюватимуть уже існуючі органи в рамках НАТО, а це призведе до марної трати коштів з американського бюджету. США прагнуть і далі утримувати лідерство в євроінтеграційних проєктах у сфері оборони для збереження своєї впливовості. Така позиція США неоднаково сприймається членами Євросоюзу, що підриває їхню солідарність. Франція та Німеччина наполягають на більшій автономності європейської безпеки від США та зниженні американської присутності у Європі, а Польща та країни Прибалтики підтримують збільшення американських військових контингентів на їхніх територіях, особливо після 2014 року. У XXI столітті європейська безпека й надалі залишається дуже залежною від США та НАТО. Водночас, під час президентства Дональда Трампа США демонстрували зниження зацікавленості у Європі.

США не зацікавлені в дезінтеграції Європи, але їм було б вигідним деяке ослаблення ЄС, що знизило б можливості європейських країн створювати економічну та політичну конкуренцію США і зробило б їх залежнішими від останніх. Водночас, на відміну від Москви Вашингтон у жодному разі не зацікавлений у розколі ЄС, а також у збільшенні впливу Кремля в європейських країнах. Розбіжності між Білим домом та Кремлем щодо процесів у Європі особливо яскраво проявляються під час суперечок щодо блокування будівництва газопроводу «Північний потік-2». За таких умов європейські лідери знову почали обговорювати необхідність тіснішої євроінтеграції у сфері безпеки та оборони, однак її реалізація залишається під питанням через різні позиції країн-членів ЄС. Підсумовуючи, можна констатувати, що США відіграють подвійну роль у впливі на процеси

євроінтеграції. З приходом до влади Джозефа Байдена зміцнилися дружні відносини між Вашингтоном та Брюсселем, США знову підкреслюють роль ЄС як партнера.

Сьогодні ми можемо спостерігати певні неформальні ознаки дезінтеграційних процесів, що виявляються, зокрема, у відмінності позицій, наслідком яких став Брекзит, але такий результат є, ймовірно, винятком, аніж показником загальної тенденції. Зазначене вказує на достатній потенціал та досить високий ступінь резистентної спроможності ЄС консервувати інтеграційні властивості попри зовнішні та внутрішні виклики. З огляду на українські інтереси в контексті дослідження дезінтеграційних процесів у ЄС, можна зробити висновок, що навіть незважаючи на Брекзит, євроінтеграція надалі має залишатися основним зовнішньополітичним пріоритетом для України, оскільки Євросоюз довів свою здатність ефективно адаптуватися до кризових явищ і долати дезінтеграційні тенденції, незважаючи на наявні проблеми та протиріччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрия не хочет увеличивать взносы в бюджет ЕС после Brexit, - Курц. *День*. 2018. 23 февраля. URL: <http://day.kyiv.ua/ru/news/230218-avstriya-ne-hochet-velichivat-vznosy-v-byudzh-et-es-posle-brexit-kurc> (дата обращения: 30.12.2020).
2. Алексеенкова Е. С. Италия – ЕС: отказ от политики «суверенной изоляции»? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. №5. DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/vestnikieran520191015> (дата обращения: 30.12.2020).
3. Ананьева Е. В. Брекзит: причины, политический фон, последствия. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. №6. С. 98 – 119.
4. Бавырин Д. Греция переходит в лагерь противников России. *Взгляд*. 2019. 4 декабря. URL: <https://vz.ru/politics/2019/12/4/1011688.html> (дата обращения: 30.12.2020).
5. Баркалова И. М. Теоретичні моделі розвитку європейської інтеграції у 40 – 70-х роках ХХ ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 1. С. 9 – 16.
6. Баталов Н. Число ходатайств об убежище в Германии значительно сократилось. *Deutsche Welle*. 2020. 10 мая. URL: <https://p.dw.com/p/3bzWr> (дата обращения: 30.12.2020).
7. Батюк В. И. Вступит ли Россия в Евросоюз? *Современная Европа*. 2004. №2 (18). С. 134 – 142.
8. Беженцы в странах Европы. *Visasam*. 2020. 15 сентября. URL: <https://visasam.ru/emigration/europe-emigration/bezhency-v-evrope.html#i-4> (дата обращения: 30.12.2020).
9. Беккер И. Операция спасения евро: Будьте готовы. *Ведомости*. 2010. 8 декабря. № 232 (2750).
10. Бобровская Д., Гулина О. Германия зовет новых трудовых мигрантов. *Правовой диалог*. 2020. 20 января. URL:

dialogue.org/ru/%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%85-%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%85-%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD (дата обращения: 30.12.2020).

11. Богданов Ю. Страны ЕС спорят о том, стоит ли сохранять Грецию в зоне евро. *Взгляд*. 2015. 7 июля. URL: <https://vz.ru/politics/2015/7/7/754893.html> (дата обращения: 30.12.2020).

12. Британия выступила против создания армии ЕС. *BBC News*. 2016. 27 сентября. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-37484577> (дата обращения: 30.12.2020).

13. Британія проголосувала за вихід з ЄС. *BBC News*. 2016. 24 червня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160624_brexit_referendum_hk (дата обращения: 30.12.2020).

14. Британский парламент одобрил закон о Brexit во втором чтении. *Deutsche Welle*. 2017. 1 февраля. URL: <https://p.dw.com/p/2Wp1y> (дата обращения: 30.12.2020).

15. Британский парламент отклонил соглашение Терезы Мэй по "брекситу". *BBC News*. 2019. 12 марта. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-47540861> (дата обращения: 30.12.2020).

16. Брусиловська О. І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа у 1989 – 2004 рр.: аналіз політичної думки. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 2016. С. 154 – 182.

17. Брусиловська О., Филипенко А. Концепт «пост-правди» у політологічних студіях ХХІ століття. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»* : монографія / за ред. О. Брусиловської. Київ : Вадекс. 2018. С. 12 – 32.

18. Брюссельский пакт 1948 г. (перевод и комментарий к.ю.н. Калиниченко П. А.). *Кафедра интеграционного и европейского права МГЮА*. URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/bryusselskij-pakt-1948-g-perevod-i-kommentarij-k-yu-n-kalinichenko-p-a/> (дата обращения: 30.12.2020).

19. Буторина О. В. Евро как инструмент интеграции: итоги 20 лет. *Современная Европа*. 2019. №1 (86). С. 14 – 26.

20. Вакарчук К. В. Каталонська проблема в міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»* : монографія / за ред. О. Брусиловської. Київ : Вадекс. 2018. С. 281 – 307.

21. Ващенко В. Бюргеры боятся беженцев. Немецкое общество не готово по примеру властей радостно принять мигрантов. *Газета.ru*. 2015. 11 сентября. URL: <https://www.gazeta.ru/social/2015/09/11/7750505.shtml> (дата обращения: 30.12.2020).

22. В Британии - первое за 70 лет коалиционное правительство. *BBC News*. 2010. 11 мая. URL: https://www.bbc.com/russian/uk/2010/05/100512_uk_new_coalition (дата обращения: 30.12.2020).

23. Великобритания официально вышла из состава Евросоюза. *Deutsche Welle*. 2020. 31 января. URL: <https://p.dw.com/p/3X7Bh> (дата обращения: 30.12.2020).

24. Великобритания примет участие в Европейских выборах. *Euronews*. 2019. 9 мая. URL: <https://ru.euronews.com/2019/05/07/ru-brexiteu-elex> (дата обращения: 30.12.2020).

25. Венкина Е. Германия возобновляет возвращение беженцев в другие страны ЕС. *Deutsche Welle*. 2020. 16 июня. URL: <https://p.dw.com/p/3dpsy> (дата обращения: 30.12.2020).

26. Верховный суд обязал получить одобрение парламента Британии для запуска Brexit. *Gazeta.ru*. 2017. 24 января. URL: https://www.gazeta.ru/politics/news/2017/01/24/n_9599747.shtml (дата обращения: 30.12.2020).

27. Винокуров Е. Ю. Опыт региональных интеграционных объединений: уроки для ЕАЭС. *Евразийская Экономическая Интеграция*. 2015. №2 (27). С. 94 – 97.
28. Власова К. В. Брекзит глазами греков. *Современная Европа*. 2017. №6 (78). С. 70 – 80.
29. Все, что нужно знать о референдуме в Греции. *Euronews*. 2015. 30 июня. URL: <https://ru.euronews.com/2015/06/30/all-you-need-to-know-about-the-greek-referendum> (дата обращения: 30.12.2020).
30. В Словакии ультраправые инициируют референдум о выходе из ЕС. *ТСН*. 2016. 25 июня. URL: <https://tsn.ua/ru/svit/v-slovakii-ultrapravyye-iniciiruyut-referendum-o-vyhode-iz-es-654960.html> (дата обращения: 30.12.2020).
31. Глебов С. В. Євроатлантична інтеграція України і відносини з НАТО. *Стратегічна культура та зовнішня політика України* : монографія / за заг. редакцією І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської, В. А. Дубовика. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2017. С. 34 – 54.
32. Глебов С. В. Політика Росії щодо Чорноморського регіону і відносини ЄС – Росія. *Сайт Центру міжнародних досліджень ОНУ імені І. І. Мечникова*. URL: <http://cis-onu.com/publikatsiji/statti/296-stattya-sergiya-glebova-politika-rosiji-shchodo-chornomorskogo-regionu-i-vidnosini-es-rosiya> (дата звернення: 30.12.2020).
33. Грачевська Т. О. Концепції європейської інтеграції в контексті процесів глобального та регіонального розвитку. *Європейський Союз в сучасній системі міжнародних відносин* : кол. моногр. / за ред. В. С. Сергєєва. Дніпропетровськ : Інновація. 2015. С. 58 – 72.
34. Грекзит. Будет, не будет? *EconomistUA*. 2016. 18 сентября. URL: <https://economistua.com/grekzit-budet-ne-budet/> (дата обращения: 30.12.2020).
35. Громько А. Взлёты и падения отношений России и Евросоюза. *Современный мир и геополитика* : монография / М. Неймарк и др. ; редкол.: О. П. Иванов, М. А. Кукарцева, М. А. Неймарк. Москва : Канон+. 2015. С. 267 – 291.

36. Данилов Д. А. Глобальная стратегия ЕС: Восточный вектор. *Современная Европа*. 2017. №1 (73). С. 10 – 21.
37. Денис Кузьмін про тенденції популізму в Європі. Європейський популізм чи народна демократія? *Сайт Центру міжнародних досліджень*. 2018. 6 серпня. URL: <http://cis-onu.com/video/452-denis-kuzmin-pro-tendentsiji-populizmu-v-evropi> (дата звернення: 30.12.2020).
38. Джонсон пошел на уступки по вопросу ирландской границы. *Укринформ*. 2019. 16 октября. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2799736-dzonson-posel-na-ustupki-po-voprosu-irlandskoj-granicy.html> (дата обращения: 30.12.2020).
39. Димитриади М. Италия снижает налоги – ЕС недоволен. *Euronews*. 2019. 29 мая. URL: <https://ru.euronews.com/2019/05/29/italy-budget-and-tax-cuts> (дата обращения: 30.12.2020).
40. Договор об учреждении Европейского объединения угля и стали. URL:<http://docs.cntd.ru/document/901771691> (дата обращения: 30.12.2020).
41. Договор, учреждающий Европейское Сообщество (Рим, 25 марта 1957 г.) (консолидированный текст с учетом Ниццких изменений) (с изменениями от 16 апреля 2003 г.). URL: https://eulaw.ru/treaties/teuratom_edit/ (дата обращения: 30.12.2020).
42. Дорошко М., Волошенко І. Політика Європейського Союзу на пострадянському просторі Центральної Азії: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. № 2(50). 2019. С. 5 – 12.
43. Доценко К. О. Історія європейської інтеграції: Європа «концентричних кіл» Е. Балладюра. *Історичний архів (збірник наукових праць)* : Збірник праць. Миколаїв. 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10239.html> (дата звернення: 30.12.2020).
44. Дубовик В. А. Відносини України з Росією, ЄС і США: передумови, нинішня криза і що потрібно зробити. *Сайт Центру міжнародних досліджень ОНУ імені І. І. Мечникова*. URL:

<http://cis-onu.com/publikatsiji/statti/302-stattya-volodimira-dubovika-vidnosini-ukrajini-z-rosieyu-es-i-ssha-peredumovi-ninishnya-kriza-i-shcho-potribno-zrobiti> (дата звернення: 30.12.2020).

45. Дубянский А. Н. Проблемы евро как единой валюты. *Петербургский экономический журнал*. 2013. №1. С. 65 – 72.

46. Дудина Г. Евросоюзприметмигрантов по новым правилам. *Коммерсантъ*. 2020. 22 сентября. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4501844> (дата обращения: 30.12.2020).

47. Дунаев А. Назад в 1940-й. Почему в конфликте Франции и Италии дошло до отзыва посла. *Московский центр Карнеги*. 2019. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78327> (дата обращения: 30.12.2020).

48. Дунай М. Дезінтеграційні процеси в ЄС та майбутнє Європейської інтеграції. *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива*. 2013. № 3. С. 167 – 170.

49. Европарламент призвал остановить строительство «Северного потока-2». *Epravda*. 2020. 17 сентября. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/09/17/665244/> (дата обращения: 30.12.2020).

50. Европейская интеграция : учебник / под ред. О. В. Буториной. М. : Издательский дом «Деловая литература». 2011. 720 с.

51. Европу ждет крах евро из-за COVID-19. *Polit.info*. 2020. 3 апреля. URL: <https://polit.info/491315-evropu-zhdet-krakh-evro-iz-za-covid-19> (дата обращения: 30.12.2020).

52. Единая европейская валюта евро. Досье. *ТАСС*. 2016. 30 декабря. URL:<https://tass.ru/info/3918084> (дата обращения: 30.12.2020).

53. Елохина Ю. В. Политика расширения Европейского Союза и позиция Великобритании. *Вестник ИрГТУ*. 2011. №1 (48). С. 267 – 270.

54. Еремина Н. В., Чихачев А. Ю. От политики «открытых дверей» до миграционного кризиса: реформирование миграционной политики в коммунитарном и национальном измерениях на примере Великобритании и

Франции. *Сравнительная политика*. 2016. № 7. С. 36 – 61. DOI: doi.org/10.18611/2221-3279-2016-7-4(25)-36-61

55. ЕС: Британия должна будет соблюдать принцип свободы передвижения в Европе. *EurAsia Daily*. 2016. 30 июня. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2016/06/30/es-britaniya-dolzhna-budet-soblyudat-princip-svobody-pere-dvizheniya-v-evrope> (дата обращения: 30.12.2020).

56. ЕС и МВФ назвали условия выделения Греции очередного транша. *РБК*. 2011. 19 сентября. URL: <https://www.rbc.ru/economics/19/09/2011/5703ec529a79477633d37e79> (дата обращения: 30.12.2020).

57. Євроатлантична інтеграція України: глобальний та регіональний виміри : Збірник аналітичних матеріалів / за ред. І. М. Ковалю. Одеса : Астропринт. 2008. – 144 с.

58. Європейська інтеграція та процеси внутрішньої трансформації: українські перспективи та португальський досвід : монографія / за ред. Дубовика В. А. та Родрігеша Л. Н. Одеса: Астропринт. 2011. 167с.

59. Жолквер Н. Нужен ли Европе американский сжиженный газ? *Deutsche Welle*. 2018. 20 июля. URL: <https://p.dw.com/p/31IEk> (дата обращения: 30.12.2020).

60. Жуков Е. ЕС готовит ответ на санкции США против «Северного потока – 2». *Deutsche Welle*. 2020. 26 июня. URL: <https://p.dw.com/p/3eP8B> (дата обращения: 30.12.2020).

61. Загуляев А. Ф. Значение встречи в Сен-Мало (1998) для европейской политики безопасности. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки*. 2017. №1 (778). С. 103 – 111.

62. Зеленина А. Эксперты: в Финляндии нет и не будет пророссийских политиков. *ИА REGNUM*. 2015. 4 июня. URL: <https://regnum.ru/news/1930752.html> (дата обращения: 30.12.2020).

63. Зиннуров Р. Т., Мотуз Г. В. Подходы ведущих стран Западной Европы к вопросу безопасности в трансатлантическом регионе в начале

1990-х гг. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*. 2014. №4. С. 229 – 236.

64. Ивкина Н. В. Проблема атлантизма и европеизма во внешней политике и безопасности ЕС в начале 2000-х годов XXI в. (в исследованиях немецких аналитических центров). *Вестник БГУ*. 2018. №2 (36). С. 37 – 47.

65. Игнатъев Д. А. Влияние Брекзита на экономику Великобритании и ЕС. *Научные записки молодых исследователей*. 2017. №2. С. 16 – 22.

66. Интеграция. *Философский энциклопедический словарь*. / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Москва : Советская энциклопедия. 1983. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2360/%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF (дата обращения: 30.12.2020).

67. Интеграция. *Философский энциклопедический словарь*. 2010. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2360/%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF (дата обращения: 30.12.2020).

68. Интервью французским телеканалам «ТФ-1» и «Франс-3». *Официальный сайт президента России*. 23 октября 2000 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21643> (дата обращения: 30.12.2020).

69. Имангалиев Р. Н., Рангулова Э. Т. Проблема принятия Конституции ЕС новый вызов европейской интеграции. *Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2009. №1. С. 206 – 216.

70. Итальянский сенатор создал партию, агитирующую за выход из ЕС. *Голос Америки*. 2020. 24 июля. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/italian-senator-forms-italexit-party/5515818.html> (дата обращения: 30.12.2020).

71. Калмыков А. Грецию выписали из реанимации. Конец кризиса еврозоны или начало нового? *BBC News*. 2018. 20 августа. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45253593> (дата обращения: 30.12.2020).

72. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 103 – 114. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2004_6_12 (дата звернення: 30.12.2020).

73. Коваль-Гончар М. Головування Німеччини у Раді ЄС: сильніша Європа та шанси для України Рада зовнішньої політики. *Українська призма*. 2020. 33 с. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/07/Germany3-1.pdf> (дата звернення: 30.12.2020).

74. Коваль І. М. Американський «неореалізм»: вступаючи у XXI століття. Концепції і методи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Випуск 107 (Частина I). С. 5 – 12.

75. Коваль І. М. США та новий «східноєвропейський порядок денний»: оцінка американських політологів. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусилівської. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. С. 346 – 354.

76. Ковлер А. И. Европейская интеграция: впечатляющие результаты «Федерализации» и обостряющиеся проблемы. *Труды Института государства и права РАН*. 2016. №4 (56). С. 35 – 60.

77. Конвенция о статусе беженцев. Принята 28 июля 1951 года Конференцией полномочных представителей по вопросу о статусе беженцев и апатридов, созванной в соответствии с резолюцией 429 (V) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1950 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml(дата звернення: 30.12.2020).

78. Кондратьева Н.Б. ЕАЭС – ЕС: интеграция интеграций на горизонте. *Современная Европа*. 2015. № 4 (64). С. 147 – 149.

79. Копійка В.В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя. *Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу* : монографія. Київ : Вадекс. 2002. С. 8 – 74.

80. Кост І. Стратегічні комунікації України у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2020. № 1(51). С. 36 – 38.

81. Крах украинских грез обЕС: плохая еда, ужасные люди, дорогая медицина. *EurAsia Daily*. 2020. 14 октября. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2020/10/14/krah-ukrainskih-grez-ob-es-plohaya-eda-uzhasnye-lyudi-dorogaya-medicina> (дата обращения: 30.12.2020).

82. Кризис и сиеста: почему беднеет Испания. Почему Испания так и не преодолела финансовый кризис 2008 года. *Газета.ru*. 2019.8 сентября. URL: <https://www.gazeta.ru/business/2019/08/08/12566341.shtml>(дата обращения: 30.12.2020).

83. Крючков И. В. Особенности экономического развития стран Западной Европы и США во второй половине XX века. *Наука. Инновации. Технологии*. 2013. №2. С. 127 – 136.

84. Кэмерон обещает референдум о членстве Британии в ЕС. *BBC News*. 2013. 23 января. URL: https://www.bbc.com/russian/uk/2013/01/130122_cameron_referendum_speech (дата обращения: 30.12.2020).

85. «Кэмерону надо доказать, что он борется за интересы страны». Переговоры о членстве Британии в ЕС начнутся на следующей неделе. *Коммерсантъ*. 2015. 10 ноября. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2850876> (дата обращения: 30.12.2020).

86. Лавренюк А. Євросоюзу 60 років: тривожний ювілей заради майбутнього. *Укрінформ*. 2017. 27 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2200545-evrosouzu-60-rokiv-trivoznij-uvilej-zaradi-majbutnogo.html> (дата звернення: 30.12.2020).

87. Лазарева Е. В., Берстенева А. А. Великобритания в ЕС: вступление, отступление, Брексит. *Вестник Томского государственного университета*. 2018. №435. С. 127 – 134.

88. Лисоволик Я. О распространении практики «интеграции интеграций» в мировой экономике. *РСМД*. 20 июня 2019. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/o-rasprostraneni-praktiki-integratsii-integratsiy-v-mirovoy-ekonomike/?sphrase_id=61331723# (дата обращения: 30.12.2020).

89. Лондон подал официальную заявку на выход из ЕС. *Deutsche Welle*. 2017. 29марта. URL: <https://p.dw.com/p/2aDqW> (дата обращения: 30.12.2020).

90. Макрон: ЕС треба реформувати, або його чекає "фрекзит". *BBC News*. 2017. 1 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39770787> (дата звернення: 30.12.2020).

91. Максименко І. В., Кузьмін Д. В. Відносини Україна – ЄС крізь призму стратегічної культури. *Стратегічна культура та зовнішня політика України* : монографія / за заг. редакцією І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської, В. А. Дубовика. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. С. 55 – 78.

92. Максименко І. В. Об'єднана Європа в новому тисячолітті: аналіз наукових підходів. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / за заг. ред. І.М.Ковалю, О. І. Брусиловської. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. С. 89 – 112.

93. Максименко І. В. Український чинник зовнішньої політики Європейського Союзу відносно держав Східного партнерства: виклики 2014 року. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2014. Том 19. Випуск 2 (21). С. 78 - 87. URL: http://odcnr.com.ua/images/pdf/Maksymenko_European%20security.pdf (дата обращения: 30.12.2020).

94. Маслова Е. Маттео Сальвини – не евроскептик, а сторонник единой Европы. *МГИМО*. 2018. 31 октября. URL: <https://mgimo.ru>

/about/news/experts/matteo-salvini-ne-evroskeptik-a-storonnik-edinoj-evropy/
(дата обращения: 30.12.2020).

95. Мацепуро Д. М., Жидков А. В. Трансатлантические отношения: в поисках сбалансированного сотрудничества. *Известия АлтГУ*. 2012. №4-2 (76). С. 256 – 260.

96. Мёршель Т. Прочет Сальвини. *IPG-Journal*. 2019. 23 августа. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/evropa/proschet-salvini-874/> (дата обращения: 30.12.2020).

97. Миграционные проблемы в Европе и пути их решения : монография / под ред. Н. Б. Кондратьевой, О. Ю. Потемкиной. Москва : Ин-т Европы РАН, 2015. 144 с.

98. Минфин подтвердил закрытие долга Кипра перед Россией. *РБК*. 2019. 3 сентября. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5d6e3ff99a794774624b6def> (дата обращения: 30.12.2020).

99. Мирошников М. С. Отношение национальных европейских партий к общей внешней политике и политике безопасности Европейского Союза в начале XXI в. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2011. №353. С. 107 – 109.

100. Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди» : монографія / за ред. О. Брусиловської. Київ : Вадекс, 2018. 368 с.

101. Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки : монографія / за заг. ред. І. М. Коваля, О. І. Брусиловської. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. URL: <http://cis-onu.com/publikatsiji/knigi/286-mizhnarodni-vidnosini-ta-politika-derzhav-v-umovakh-globalnikh-transformatsij-analiz-suchasnoji-politichnoji-dumki>

102. Новицкий И. Донбасс – Каталония: параллели очевидны! *Politikus.ru*. 2017. 2 октября. URL: <https://politikus.ru/events/99853-donbass-kataloniya-paralleli-ochevidny.html> (дата обращения: 30.12.2020).

103. Ночвина Б. А. Современные американско-германские отношения: кризис стратегического сотрудничества. *Власть*. 2019. №2. С. 276 – 279.

104. Осколков П. В. Нидерланды в лабиринте европейской интеграции. *Научно-аналитический Вестник Института Европы РАН*. 2018. №4. С. 62 – 66.

105. Пакт ЕС о миграции и убежище: новая возможность обеспечить, чтобы управление миграцией осуществлялось при соблюдении прав человека. *Совет Европы*. 2020. 23 сентября. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/eu-pact-on-migration-and-asylum-a-renewed-opportunity-to-uphold-human-rights-in-migration-governance> (дата обращения: 30.12.2020).

106. Панова А. Почему ирландская граница так важна для "брексита"? *Euronews*. 2019. 22 марта. URL: <https://ru.euronews.com/2019/01/31/brexit-ireland> (дата обращения: 30.12.2020).

107. Парламентские выборы в Великобритании: результаты голосования. *News.24tv*. 2017. 9 июня. URL: https://news.24tv.ua/ru/parlamentskie_vybory_v_velikobritanii_2017_rezultaty_golosovaniya_n827399 (дата обращения: 30.12.2020).

108. Пасякина Л. С. ЕС и трудовая миграция. *Современная Европа*. 2011. №3 (47). С. 92 – 107.

109. Поплавский А. Волна разочарования: итальянцы требуют выхода из ЕС. *Gazeta.ru*. 2020. 30 июля. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2020/07/30_a_13170853.shtml (дата обращения: 30.12.2020).

110. Погребна А. Після Brexit: Британія та ЄС схвалили нову торговельну угоду. *Суспільне мовлення України*. 2020. 30 грудня. URL: <https://suspiilne.media/92549-pisla-brexit-britania-ta-es-pidpisali-torgovelnu-ugodu/> (дата звернення: 30.12.2020).

111. Попович А. Интеграция: теоретические аспекты. *Вестник КРСУ*. 2014. Том 14. № 1 (70). URL: <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.html> (дата обращения: 30.12.2020).

112. Порецкова Е. А. Брюггская речь М. Тэтчер. *Известия Саратовского университета*. 2011. № 11. С. 91 – 95.

113. Портнягина М., Сабов Д. Не справились. К чему пришла миграционная политика Евросоюза. *Коммерсантъ*. 2020. 14 сентября. URL: https://www.kommersant.ru/doc/4466044?from=doc_vrez (дата обращения: 30.12.2020).

114. Постникова Е. Кризис доверия: парламент Австрии вынесет вотум об отставке Курца. Против канцлера высказываются две крупнейшие фракции в национальном совете. *Известия*. 2019. 27 мая. URL: <https://iz.ru/881739/ekaterina-postnikova/krizis-doveriia-parlament-avstrii-vyneset-votum-ob-otstavke-kurtca> (дата обращения: 30.12.2020).

115. Постникова Е. Прежним Курцем: отношения Москвы и Вены не изменятся. *Известия*. 2019. 2 октября. URL: <https://iz.ru/927477/ekaterina-postnikova/prezhnim-kurtcem-otnosheniia-moskvy-i-veny-ne-izmeniatsia> (дата обращения: 30.12.2020).

116. Потемкина О. Ю. “Европейская повестка дня по миграции” - новый поворот в иммиграционной политике ЕС? *Современная Европа*. 2015. №4 (64). С. 28 – 40.

117. Потемкина О. Ю. Европейский союз. *Современная Европа*. 2016. №2 (68). С. 109 – 112.

118. Потемкина О. Ю. Многоуровневое управление миграцией в Европейском союзе. *Современная Европа*. 2020. №2. С. 100 – 110.

119. Потемкина О. Ю. Провал Дублинской реформы. Что дальше? *Научно-аналитический Вестник Института Европы РАН*. 2019. №1. С. 70 – 76.

120. Правительство Великобритании выбрало «мягкий Брекзит». Что это значит? *Meduza*. 2018. 7 июля. URL: <https://meduza.io/feature/2018/07/07/pravitelstvo-velikobritanii-vybralo-myagkiy-breksit-cto-eto-znachit> (дата обращения: 30.12.2020).

121. Прокопчук Д. Єврокомісія запропонувала п'ять сценаріїв розвитку ЄС після Brexit. *Deutsche Welle*. 2017. 1 березня. URL: <https://p.dw.com/p/2YTOj> (дата звернення: 30.12.2020).

122. Пронякина Е. Д. Будущее единой Европы: межкультурные конфликты и миграционная политика ЕС. *ПОЛИТЭКС*. 2016. №1. С. 184 – 198.
123. Профессор МГИМО назвал события в Каталонии гражданской войной. *ИА REGNUM*. 2019. 7 октября. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2751145.html> (дата обращения: 30.12.2020).
124. Пурсиайнен К. Теории интеграции и рамки отношений ЕС-РФ. Москва : Российско-Европейский Центр экономической политики, 2004. 21 с.
125. Резчиков А., Нечаев А., Коваленко Н. Греция показала свое истинное отношение к России. *Взгляд*. 2018. 11 июля. URL: <https://vz.ru/politics/2018/7/11/556526.html> (дата обращения: 30.12.2020).
126. Ромашенко С. ООН призвала ЕС к новой миссии по спасению беженцев на море. *Deutsche Welle*. 2020. 5 апреля. URL: <https://p.dw.com/p/3aTCE> (дата обращения: 30.12.2020).
127. Романова О. В. Зовнішньо-політичні стратегії Франції, Німеччини та Великобританії у контексті СЗПБО ЄС: аналіз політичної думки. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. С. 113 – 126.
128. Рудік О. М. Особливості політичної системи ЄС. *Європейський Союз в сучасній системі міжнародних відносин* : кол. моногр. / за ред. В. С. Сергєєва. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. С. 73 – 98.
129. Русова О. Вплив дискурсу «пост-правди» на внутрішню та зовнішню політику ФРН. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»* : монографія / за ред. О. Брусиловської. Київ : Вадекс, 2018. С. 177 – 211.
130. Сальвини подумывает баллотироваться на пост президента Еврокомиссии. *Европейская правда*. 2018. 18 октября. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/10/18/7088322/> (дата обращения: 30.12.2020).

131. Самсонова Л. О. Политика Европейского союза в сфере противодействия нелегальной миграции в контексте национальной безопасности России. *ИСОМ*. 2016. №4. С. 19 – 26.

132. Саркисян Л. М. Система евроатлантической безопасности: проблемы взаимодействия между Европой и США. *Актуальные проблемы современных международных отношений*. 2015. №5. С. 119 – 124.

133. Свиридова М. В. Последствия Брекзита: пример Чехии и Словакии. *Свободная мысль*. 2020. №5 (1683). С. 111 – 122.

134. Сербина А. С. Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС испытание Востоком. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2009. №324. С. 196 – 199.

135. Сергеев В. С., Прокопенко Л. Л. та інші. Європейський Союз в сучасній системі міжнародних відносин. Дніпропетровськ : Інновація, 2015. 300 с.

136. Симян Т. С. Метаморфозы Европы: проблема миграции и сценарии ее решения. *Идеи и идеалы*. 2017. №1 (31). С. 3 – 11.

137. Соглашение о партнёрстве и сотрудничестве с Россией 1994 г. Комментарий к.ю.н. Калиниченко П.А. *Кафедра интеграционного и европейского права МГЮА*. 1994. URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/soglashenie-o-partnerstve-i-sotrudnichestve-mezhdu-es-i-rossiej-1994-g/> (дата обращения: 30.12.2020).

138. Соглашение о партнерстве и сотрудничестве, учреждающее партнерство между Российской Федерацией, с одной стороны, и Европейскими сообществами и их государствами-членами, с другой стороны. Полный текст Соглашения, подписанного 24 июня 1994 года на о. Корфу между Европейским союзом и Российской Федерации. Ратифицировано Федеральным законом РФ от 25 ноября 1996 года N 135-ФЗ. *Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации*. 1996. 25 ноября. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1900668> (дата обращения: 30.12.2020).

139. Статья Посла России С. В. Осадчего «Россия-Кипр: 60 лет сотрудничества», опубликованная в греко-кипрской газете «Филэлефтерос» 18 августа с. г. *Посольство Российской Федерации в Республике Кипр*. 2020. 18 августа. URL: https://cyprus.mid.ru/ru/press-centre/news/statuya_posla_rossii_s_v_osadchego_rossiya_kipr_60 лет_sotrudnichestva_opublikovannaya_v_greko_kiprsk/ (дата обращения: 30.12.2020).

140. Стогней А. В Испании в парламент впервые с 1979 года вернутся ультраправые. В связях с Кремлем их пока не обвиняют. *The Bell*. 2019. 28 апреля. URL: <https://thebell.io/v-ispanii-v-parlament-vpervye-s-1979-goda-vernutsya-ultrapravye-v-svyazih-s-kremlem-ih-poka-ne-obvinyayut> (дата обращения: 30.12.2020).

141. Страны Центрально-Восточной Европы наиболее враждебно относятся к мигрантам. *Европейская правда*. 2017. 24 августа. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2017/08/24/7070129/> (дата обращения: 30.12.2020).

142. Стратегия развития отношений Российской Федерации с Европейским Союзом на среднесрочную перспективу (2000 – 2010 гг.). Хельсинки. 1999. 22 октября. *Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации*. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901773061> (дата обращения: 30.12.2020).

143. Тереза Мэй ушла в отставку. *112 Украина*. 2019. 24 июля. URL: <https://112.ua/mir/tereza-mey-ushla-v-otstavku-501369.html> (дата обращения: 30.12.2020).

144. Тетчер та її складні відносини з євроспільнотою. *Euronews*. 2013. 17 апреля. URL: <https://ua.euronews.com/2013/04/17/thatcher-s-iron-stance-towards-europe> (дата звернення: 30.12.2020).

145. То ли еще будет. Распад Европы, крах доллара и господство России - безумный прогноз на 2020 год. *Lenta.ru*. 2019. 3 декабря. URL: <https://lenta.ru/articles/2019/12/03/predictions/> (дата обращения: 30.12.2020).

146. Трофимова О. Е., Четверикова А. С. Наднациональный формат и национальные особенности миграционной политики стран ЕС. *Южно-российский журнал социальных наук*. 2019. №1. С. 6 – 23.
147. У Німеччині заявили про плани вийти з ЄС. *Unian*.2019. 14 января. URL: <https://www.unian.ua/world/10407942-u-nimechchini-zayavili-pro-plani-viyti-z-yes.html> (дата звернення: 30.12.2020).
148. У Португалії йдуть на вибори... без надії на краще. *Deutsche Welle*.2011. 3 червня. URL:<https://p.dw.com/p/11Thu> (дата звернення: 30.12.2020).
149. Федорцев В.А. "Кернеуропа": концепция, дискуссии, перспективы. *Проблемы национальной стратегии*. № 5(44). 2017. С. 69–92.
150. Филашов Е. В. Понятие миграции, незаконной миграции и борьбы с незаконной миграцией. *Образование и право*. 2020. №3. С. 160 – 163.
151. Філософія інтеграції : монографія / за заг. ред. В. Д. Бондаренка, Ф. Г. Ващука. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 544 с.
152. Хахалкина Е. В., Вячистый Д. Д., Мунько А. В. Мусульманский фактор миграционной проблемы в ведущих странах ЕС в начале XXI века. *История и современное мировоззрение*. 2019. №3. С. 107 – 114.
153. Хачатрян К. Мигранты на Канарских островах.*Euronews*. 2020. 16 ноября. URL: <https://ru.euronews.com/2020/11/16/canary-islands-migrants> (дата обращения: 30.12.2020).
154. Хесин Е. С. Экономика Европейского Союза: итоги посткризисного десятилетия. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Том 64, № 1. С. 73 – 81.
155. Худолеев А. О. Вступление страны в развитую интеграционную группировку (на примере вступления Словении в Европейский союз).*Управление экономическими системами*. 2018. 4 мая. URL: <http://uecs.ru/makroekonomika/item/4881-2018-04-25-07-30-52> (дата обращения: 30.12.2020).

156. Цыганков П. А. Системный подход в теории международных отношений. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*. 2013. №5. С. 3 – 25.

157. Цыренжапов А. Б. О преимуществах неомарксистского подхода к международным отношениям. *Наука.ме*. 2017. Выпуск 1. URL: <https://nauka.me/s111111110000007-0-1/> (дата обращения: 22.12.2020).

158. Черкашов С. С. Шарль де Голль и вступление Великобритании в ЕЭС в 1960-е гг. Причины противодействия. *Дискуссия*. 2010. №9. С. 76 – 78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharl-de-goll-i-vstuplenie-velikobritanii-v-ees-v-1960-e-gg-prichiny-protivodeystviya> (дата обращения: 30.12.2020).

159. Черчилль та ідея Європейського Союзу. *BBC News*. 2007. 26 березня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2007/03/070326_rep_a_europe_oh (дата обращения: 30.12.2020).

160. Черчилль хотел создать "Соединенные Штаты Европы". *Gazeta.ua*. 2020. 19 сентября. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/world-life/_cerchill-hotel-sozdat-soedinennye-staty-evropy/985054 (дата обращения: 30.12.2020).

161. Шилов О. М. Мэй: ЕС занял жесткую позицию относительно переговоров по Brexit. *Эхо Санкт-Петербурга*. 2017. 30 апреля. URL: <http://echospb.ru/2017/04/30/mey-es-zanyal-zhestkuyu-poziciyu-otnositelno-peregovorov-po/> (дата обращения: 30.12.2020).

162. Що таке глобалізація. *Голос України*. 2010. 12 січня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/149879> (дата обращения: 30.12.2020).

163. Экономике Европы предрекли скорый крах. 2020. 30 апреля. *Лента.Ру*. URL: <https://lenta.ru/news/2020/04/30/crash/> (дата обращения: 30.12.2020).

164. Юранец А. Они уже идут: Анкара «выпускает» беженцев в Евросоюз. Беженцы в Турции устремились к границам Евросоюза. *Газета.ру*. 2020. 28 февраля. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2020/02/28_a_12981319.shtml (дата обращения: 30.12.2020).

165. A European Agenda on Migration. *European Commission*. 2015. 13 May. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf (access date: 30.12.2020).
166. Alesina A., Spolaore E., Wacziarg R. Economic integration and political disintegration. *American Economic Review*. 2000. Vol. 90, No. 5. P. 1276 – 1296.
167. Allen K. Greek impasse raise fears of ‘Grexit’. *The Guardian*. 2012. 7 February. URL: <https://www.theguardian.com/business/economics-blog/2012/feb/07/greek-impasse-fears-grexit> (access date: 30.12.2020).
168. Analysis: Brexit is Vote Against the ‘Establishment’. *ITV News*. 2016. 24 June. URL: <https://www.itv.com/news/update/2016-06-24/analysis-brexit-is-vote-against-the-establishment/> (access date: 30.12.2020).
169. Analysis: How Italy's far right was stalled by the coronavirus crisis. *The Local.it*. 2020. 9 June. URL: <https://www.thelocal.it/20200609/analysis-how-italys-far-right-was-stalled-by-the-coronavirus-crisis> (access date: 30.12.2020).
170. Antonopoulos P. New Chapter in Greek-Russian Relations. *BRICS Information Portal*. 2019. 8 November. URL: <http://infobrics.org/post/29662/> (access date: 30.12.2020).
171. Antunez J. C. Refugees and Terrorism: The Real Threat. *Seguridad Internacional*. 2019. 21 October. URL: <http://www.seguridadinternacional.es/?q=es/content/refugees-and-terrorism-real-threat> (access date: 30.12.2020).
172. Apostolou N. After Brexit, could there be Grexit? *Aljazeera*. 2016. 24 June. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2016/6/24/after-brexit-could-there-be-grexit> (access date: 30.12.2020).
173. Atkins R. A year in a word: Grexit. *Financial Times*. 2012. 23 December. URL: <https://www.ft.com/content/9e59bcfc-4b74-11e2-88b5-00144feab49a> (access date: 30.12.2020).
174. Ausländische Bevölkerung. In absoluten Zahlen, Anteile der Altersgruppen in Prozent, 1970 bis 2016 [Foreign population. In absolute numbers,

proportions of age groups in percent, 1970 to 2016]. *Bundeszentrale für Politische Bildung* [Federal Center for Political Education]. 2018. 1 April. URL: <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61622/auslaendische-bevoelkerung> [in German]. (access date: 30.12.2020).

175. Ballardur E. *L'Europe autrement*. Paris: Fayard. 2006. 162 p.

176. Baker L. Far-right wins French vote in EU election, but Macron limits damage. *Reuters*. 2019. 26 May. URL: <https://www.reuters.com/article/us-eu-election-france-lepen-idUSKCN1SW0SF> (access date: 30.12.2020).

177. Beat the virus first, then say 'goodbye to EU' if necessary, Italy's Salvini says. *Daily Sabah*. 2020. 27 March. URL: <https://www.dailysabah.com/world/europe/beat-the-virus-first-then-say-goodbye-to-eu-if-necessary-italys-salvini-says> (access date: 30.12.2020).

178. Behm A.-S., Brack N. Sheep in wolf's clothing? Comparing eurosceptic and non-eurosceptic MEPs' parliamentary behavior. *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41. No. 8. P. 1069-1088. DOI: 10.1080/07036337.2019.1645845

179. Bergsen P. Netherlands. *The future of the EU: new perspectives : report / The UK in a Changing Europe*. March 2020. P. 22 – 23. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/03/Future-of-the-EU-report.pdf> (access date: 30.12.2020).

180. Bet M. EU panic: Mark Rutte 'traumatised by Brexit as he fears Nexit could be on cards'. *Express*. 2020. 23 October. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/1351445/eu-news-brexit-mark-rutte-netherlands-recovery-fund-nexit-spt> (access date: 30.12.2020).

181. Bevölkerung mit Migrationshintergrund. In absoluten Zahlen, Anteile an der Gesamtbevölkerung in Prozent, 2019 [Population with a migration background. In absolute figures, shares of the total population in percent, 2019]. *Bundeszentrale für Politische Bildung* [Federal Center for Political Education]. 2020. 20 September. URL: <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakt>

en/soziale-situation-in-deutschland/61646/migrationshintergrund-i [in German]. (access date: 30.12.2020).

182. Bourgeot R. From the digital euro to reindustrialisation, a new compromise in the face of widening divergence in the EU. *The French Institute for International and Strategic Affairs*. 2020. 10 décembre. URL: <https://www.iris-france.org/152566-from-the-digital-euro-to-reindustrialisation-a-new-compromise-in-the-face-of-widening-divergence-in-the-eu/> (access date: 30.12.2020).

183. Brandt J. A pivotal moment for Europe. Brookings Institution. 2016. 13 June. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/06/13/a-pivotal-moment-for-europe/#cancel> (access date: 30.12.2020).

184. Brantner F. We need to pull our own weight. *European Council on Foreign Relations*. 2020. 10 December. URL: <https://ecfr.eu/article/we-need-to-pull-our-own-weight/> (access date: 30.12.2020).

185. Carrera S., Cortinovis R. The Malta declaration on SAR and relocation: A predictable EU solidarity mechanism? *Policy Insight*. 2019. No. 2019-14. October. P. 2 – 7. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/10/PI2019_14_SCRC_Malta-Declaration-1.pdf (access date: 30.12.2020).

186. Carreño B. With once-radical Podemos tamed, Spain's new coalition is happy – for now. *Reuters*. 2020. 24 February. URL: <https://www.reuters.com/article/us-spain-politics-analysis-iduskcn20i1fo> (access date: 30.12.2020).

187. Castelli Gattinara P., Zamponi L. Politicizing support and opposition to migration in France: the EU asylum policy crisis and direct social activism. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 5. P. 625 – 641. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792459

188. Chislett W. The main economic challenges confronting Spain's next government. *Royal Institute Elcano*. 2019. 24 June. URL: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLO

BAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari74-2019-chislett-main-economic-challenges-confronting-spains-next-government (access date: 30.12.2020).

189. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union - Consolidated version of the Treaty on European Union - Protocols - Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 - Tables of equivalences. *Official Journal C 326*. 2012. 26 October. P. 0001 - 0390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=EN> (access date: 30.12.2020).

190. Constitution of the Italian Republic. *Senato della Repubblica*. 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (access date: 30.12.2020).

191. Coronavirus pandemic: EU agrees €500bn rescue package. *BBC News*. 2020. 10 April. URL: <https://www.bbc.com/news/business-52238932> (access date: 30.12.2020).

192. Coughlin C. NATO's united front under threat after Greece signs arms deal with Russia. *The Telegraph*. 2016. 8 July. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/0/natos-united-front-under-threat-after-greece-signs-arms-deal-wit/> (access date: 30.12.2020).

193. Council Resolution of 20 June 1994 on the limitation of admission of third-country nationals to the territory of the Member States for Employment. *Official Journal C274*. 1996. 19 September. P. 3 – 6. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:31996Y0919\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:31996Y0919(02)) (access date: 30.12.2020).

194. Countries Compared: Cyprus. *Kremlin Watch*. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/cyprus/> (access date: 30.12.2020).

195. Countries compared: Greece. *Kremlin Watch*. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/greece/> (access date: 30.12.2020).

196. Countries Compared. Netherlands. *Kremlin Watch*. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/netherlands/> (access date: 30.12.2020).

197. Countries Compared: Portugal. *Kremlin Watch*. URL: <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/portugal/> (access date: 30.12.2020).

198. Cox M. 2017. The Rise of Populism and the Crisis of Globalisation: Brexit, Trump and Beyond. *Irish Studies in International Affairs*. № 28. P. 9 – 17.

199. Cyprus Cancels Controversial “Golden Passports” Programme. *Euronews*. 2020. 14 October. URL: <https://www.euronews.com/2020/10/14/cyprus-cancels-controversial-golden-passport-programme> (access date: 30.12.2020).

200. Cyprus strips 'golden' passports from 26 investors. *BBC News*. 2019. 7 November. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-50331697> (access date: 30.12.2020).

201. Darwin J. Britain, the Commonwealth and the End of Empire. *BBC News*. 2011. 3 March. URL: http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/endofempire_overview_01.shtml (access date: 30.12.2020).

202. Desiderio A. Putin’s Party Signs Cooperation Deal with Italy’s Far-Right Lega Nord. *The Daily Beast*. 2017. 11 April. URL: <https://www.thedailybeast.com/cheats/2017/03/06/putin-s-party-signs-cooperation-deal-with-italy-s-far-right-lega-nord> (access date: 30.12.2020).

203. Draft treaty establishing a constitution for Europe (not ratified). URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/draft-treaty-establishing-a-constitution-for-europe> (access date: 30.12.2020).

204. Dunaev A. Why Spain Doesn’t Fear the “Russian Threat”. *Moscow Carnegie Center*. 2018. 5 March. URL: <https://carnegie.ru/commentary/75698> (access date: 30.12.2020).

205. Echols W. RT Loses Plot on Italian Neo-Nazi Missile Bust. *Polygraph.info*. 2019. 19 July. URL: <https://www.polygraph.info/a/fact-check-neo-nazi-italy-missile/30063264.html> (access date: 30.12.2020).

206. Emmanuel Macron defeats Le Pen to become French president. *BBC News*. 2017. 8 May. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39839349> (access date: 30.12.2020).

207. Estadística del Padrón Continuo. Datos provisionales a 1 de enero de 2020. Población por país de nacimiento, comunidades y provincias, sexo y edad [Statistics of the Continuous Register. Provisional data as of January 1, 2020. Population by country of birth, communities and provinces, sex and age]. *Instituto Nacional de Estadística* [National Statistics Institute]. URL: <https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?path=/t20/e245/p04/provi/10/&file=0ccaa005.px#!tabs-tabla> [in Spanish] (access date: 30.12.2020).

208. EU Parliament votes to trigger Article 7 sanctions procedure against Hungary. *Deutsche Welle*. 2018. 12 September. URL: <https://www.dw.com/en/eu-parliament-votes-to-trigger-article-7-sanctions-procedure-against-hungary/a-45459720> (access date: 30.12.2020).

209. European Parliament resolution of 16 January 2020 on ongoing hearings under Article 7(1) of the TEU regarding Poland and Hungary (2020/2513(RSP)) 16 January 2020 – Strasbourg. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0014_EN.html (access date: 30.12.2020).

210. Europese Vrijhandelsassociatie (EVA). *EuropaNu*. URL: https://www.europa-nu.nl/id/vg9ic6nec2zi/europese_vrijhandelsassociatie_eva [in Dutch] (access date: 30.12.2020).

211. Europe's PIGS: Country by country. *BBC News*. 2010.11 February. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8510603.stm> (access date: 30.12.2020).

212. EU-Turkey statement. Press release. *European Council*. 2016. 18 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/#> (access date: 30.12.2020).

213. EU unveils 'compulsory solidarity' plan to share burden of migration. *France24*.2020. 23 September. URL: <https://www.france24.com/en/20200923-eu-to-present-new-plan-on-asylum-seekers-austria-warns-against-mandatory-quotas> (access date: 30.12.2020).

214. Fontana O. Italian Euroscepticism and the COVID-19 Pandemic: Survey Insights. Rome: IAI, 2020. 5 p. URL: <https://www.iai.it/it/publicazioni/italian-euroscepticism-and-covid-19-pandemic-survey-insights> (access date: 30.12.2020).

215. Fonte G., Ostroukh A. Putin, visiting Italy, says wants Rome to help mend Moscow-EU ties. *Reuters*. 2019. 4 July. URL: <https://br.reuters.com/article/us-italy-russia-putin-conte-idUSKCN1TZ1WL> (access date: 30.12.2020).

216. 'Fortress Europe? Challenges and failures of migration and asylum policies', edited by Annette Jünemann, Nicolas Fromm and Nikolas Scherer. *European Council*. 2019. 5 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/fortress-europe/> (access date: 30.12.2020).

217. Fouché G. Opposition to euro wanes in Sweden and Denmark. *The Guardian*. 2008. 27 November. URL: <https://www.theguardian.com/business/2008/nov/27/euro-currencies-sweden-denmark> (access date: 30.12.2020).

218. Ganesh B., Froio C. A “Europe des Nations”: far right imaginative geographies and the politicization of cultural crisis on Twitter in Western Europe. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 5. P. 715 – 732. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792462

219. German population of migrant background rises to 21 million. *Deutsche Welle*.2020. 28 July. URL: <https://www.dw.com/en/german-population-of-migrant-background-rises-to-21-million/a-54356773> (access date: 30.12.2020).

220. Government statement following Cabinet away day at Chequers. Statement from HM Government following today's Cabinet away day at Chequers. Policy paper. Published 6 July 2018. From: Prime Minister's Office, 10 Downing Street. URL:<https://www.gov.uk/government/publications/government-statement-following-cabinet-away-day-at-chequers> (access date: 30.12.2020).

221. Greece Government Debt to GDP. *Trading Economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/greece/government-debt-to-gdp> (access date: 30.12.2020).

222. Greece joins eurozone. *BBC News*. 2001.1 January. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1095783.stm> (access date: 30.12.2020).

223. Greece to expel two Russian diplomats, ban two others – newspaper. *Deutsche Welle*. 2018. 11 July. URL: <https://www.dw.com/en/greece-to-expel-two-russian-diplomats-ban-two-others-newspaper/a-44628127> (access date: 30.12.2020).

224. Guérin N., Rittberger B. Are third states pulling the strings? The impact of domestic policy change on EU-third state cooperation. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 7. P. 991 – 1008. DOI: 10.1080/07036337.2019.1705801

225. Guerzoni F. A European Integrated Force for an Ambitious Permanent Structured Cooperation. *Union of European Federalists Reflection Paper*. 2017. November. URL: https://www.federalists.eu/fileadmin/files_uef/Publications/Reflection_Paper/2017_Nov_Reflection_Paper_Francesco_Guerzoni.pdf (access date: 30.12.2020).

226. Haas E. *The uniting of Europe*. Stanford: Stanford University Press, 1968. 230 p.

227. Hall R. How the Brexit campaign used refugees to scare voters. *Global Post*. 2016. 24 June. URL: <https://www.pri.org/stories/2016-06-24/how-brexit-campaign-used-refugees-scare-voters> (access date: 30.12.2020).

228. Hiscox M. J. *Political Integration and Disintegration in the Global Economy: The Effects of Globalization on Incentives to Alter the Structure of Governance* : report / Prepared for the Conference on Globalization and Governance, University of California, San Diego, La Jolla, CA, March 2001. 38 p. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.467.6065&rep=rep1&type=pdf> (access date: 30.12.2020).

229. Higgins A. Cyprus Fears Russian Meddling in Its Settlement Talks. *The New York Times*. 2017. 5 February. URL: <https://www.nytimes.com/2017/02/05>

5/world/europe/cyprus-fears-russian-meddling-in-its-settlement-talks.html?_r=0 (access date: 30.12.2020).

230. Hobolt S. B., Brouard S. Contesting the European Union? Why the Dutch and the French Rejected the European Constitution. *Political Research Quarterly*. Vol. 64, No. 2. 2011. P. 309 – 322.

231. How do European democracies react to Russian aggression? Review of shifts in strategic & policy documents of EU28 following Russian aggression against Ukraine. *Kremlin Watch Report*. 2017. April. URL: <https://www.evropskehodnoty.cz/wp-content/uploads/2017/04/How-do-European-democracies-react-to-Russian-aggression-1.pdf> (access date: 30.12.2020).

232. Iacoboni J. Coronavirus, la telefonata Conte-Putin agita il governo: “Più che aiuti arrivano militari russi in Italia” [Coronavirus, the Conte-Putin phone call shakes the government: “More Russian soldiers than the assistance tools arrived to Italy”]. *La Stampa*. 2020. 25 Marzo. URL: <https://www.lastampa.it/topnews/primo-piano/2020/03/25/news/coronavirus-la-telefonata-conte-putin-agita-il-governo-piu-che-aiuti-arrivano-militari-russi-in-italia-1.38633327> [in Italian] (access date: 30.12.2020).

233. Ikani N. European foreign policy in times of crisis: a political development lens. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 5. P. 767 – 782. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792467

234. Implementation Plan on Security and Defence. *Council of the European Union*. 2016. 14 November. 31 p. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_0.pdf (access date: 30.12.2020).

235. Iso-Markku T. Finland. *The future of the EU: new perspectives : report / The UK in a Changing Europe*. March 2020. P. 28. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/03/Future-of-the-EU-report.pdf> (access date: 30.12.2020).

236. Italian PM Conte thanks Putin for Russia’s assistance to Italy in combating coronavirus. *TASS*. 2020. 8 May. URL: <https://tass.com/world/1154417> (access date: 30.12.2020).

237. Italy Government Debt to GDP. 1988 – 2019 Data. *Trading Economics*. 2019. URL: <https://tradingeconomics.com/italy/government-debt-to-gdp> (access date: 30.12.2020).

238. Italy's populist Five Star Movement is becoming a more normal party. *The Economist*. 2020. 20 August. URL: <https://www.economist.com/europe/2020/08/20/italys-populist-five-star-movement-is-becoming-a-more-normal-party> (access date: 30.12.2020).

239. Italy's Salvini calls for Russia sanctions to be lifted by year end. *France24*. 2018. 16 July. URL: <https://www.france24.com/en/20180716-italys-salvini-calls-russia-sanctions-be-lifted-year-end> (access date: 30.12.2020).

240. Joint Declaration of Intent on Controlled Emergency Procedure – Voluntary Commitments by Member States for a Predictable Temporary Solidarity Mechanism. 2019. 23 September. URL: <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2019/sep/eu-temporary-voluntary-relocation-mechanism-declaration.pdf> (access date: 30.12.2020).

241. Joint Declaration on European Defence Joint Declaration issued at the British-French Summit (Saint-Malo, 4 December 1998). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf (access date: 30.12.2020).

242. Kirişci K., Erdoğan M. M., Eminoğlu N. The EU's "New Pact on Migration and Asylum" is missing a true foundation. *Brookings*. 2020. 6 November. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/11/06/the-eus-new-pact-on-migration-and-asylum-is-missing-a-true-foundation/> (access date: 30.12.2020).

243. Kramer J-Ph., Jeffrey P., Capello R., Maroulis N., and others. Study on National Policies and Cohesion : Final Report. Brussels: European Commission. 2019. December. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/nation_policies_cohesion_en.pdf (access date: 30.12.2020).

244. KramerD. Wie geht's weiter mit der EU? Ansichten aus Deutschland, Frankreich und Polen [What's next with the EU? Views from Germany, France and

Poland]. *Friedrich Ebert Stiftung*. [Friedrich Ebert Foundation]. 2019. 17 October. URL: <https://www.fes.de/politik-fuer-europa/detailseite-demokratisches-europa-1/wie-gehts-weiter-mit-der-eu-ansichten-aus-deutschland-frankreich-und-polen> [in German] (access date: 30.12.2020).

245. Kutter A. Construction of the Eurozone crisis: re- and depoliticising European economic integration. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42. No. 5. P. 659 – 676. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792466

246. Langdon J. EU referendum: Parallels with 1975. *BBC News*. 2015. 10 June. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-33045935> (access date: 30.12.2020).

247. Lavrov's visit to Athens in late October: The “tango” of Greek-Russian relations. *Greek City Times*. 2020. 3 October. URL: <https://greekcitytimes.com/2020/10/03/lavrovs-visit-to-athens-in-late-october-the-tango-of-greek-russian-relations/> (access date: 30.12.2020).

248. Le Monde: задача Европы после брексита — доказать, что вместе лучше, чем порознь. 2020. 6 февраля. URL: <https://russian.rt.com/inotv/2020-02-06/Le-Monde-zadacha-Evropi-posle> (дата обращения: 30.12.2020).

249. Lorant K. The demographic challenge in Europe. Brussels: European Parliament, 2005. 33 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu/inddem/docs/papers/The%20demographic%20challenge%20in%20Europe.pdf> (access date: 30.12.2020).

250. Lukyanov F. How will Russia benefit from a Grexit? *Financial Times*. 2015. 2 July. URL: <https://www.ft.com/content/b3cffdd6-f0c6-39a3-b0f3-65d8e3ce807e> (access date: 30.12.2020).

251. Matsumoto R. Spain's Economic Challenges in 4 Charts. *Medium*. URL: <https://medium.com/@rikimatsumoto/spains-economic-challenges-in-4-charts-c661fa823ba6> (access date: 30.12.2020).

252. Mauro F. Is the European Union really unable to defend itself? *The French Institute for International and Strategic Affairs*. 2020. 8 September. 28 p. URL: <https://www.iris-france.org/programmes/europe-strategy-security/> (access date: 30.12.2020).

253. Melakopides C. Could Russia “Betray” Cyprus as Donald Trump Did the Kurds? *Russian International Affair Council*. 2019. 22 November. URL: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/columns/european-policy/could-russia-betray-cyprus-as-donald-trump-did-the-kurds/> (access date: 30.12.2020).

254. Menon A. Covid-19’s threat to the EU. *The UK in a Changing Europe*. 2020. 27 April. URL: <https://ukandeu.ac.uk/covid-19s-threat-to-the-eu/> (access date: 30.12.2020).

255. Menon A., Russack S., Scazzieri L., Wright G. and others. The Future of the EU: New Perspectives. *The UK in a Changing Europe*. March 2020. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/03/Future-of-the-EU-report.pdf> (access date: 30.12.2020).

256. Michalopoulos S. US-Russia tensions escalate over Greece, Macedonia name deal. *EURACTIV.com*. 2018. 13 July. URL: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/us-russia-tensions-escalate-over-greece-macedonia-name-deal/> (access date: 30.12.2020).

257. Michelot M. The “Article 7” Proceedings against Poland and Hungary: What Concrete Effects? *Institute for European Policy*. 2019. 6 May. URL: https://institutdelors.eu/en/publications/__trashed/ (access date: 30.12.2020).

258. Migration and Asylum Package: New Pact on Migration and Asylum documents adopted on 23 September 2020. *European Council*. 2020. 23 September. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/migration-and-asylum-package-new-pact-migration-and-asylum-documents-adopted-23-september-2020_en (access date: 30.12.2020).

259. Mitrany D. *A Working Peace System*. Chicago: Quadrangle Books, 1966. 248 p.

260. Monaci A. Sondaggi Italexit, Paragone ago della bilancia: con lui il Centrodestra vince [Italexit polls, Paragone changes the balance: with him the Center-right wins]. *Urban*. 2020. URL: <https://urbanpost.it/sondaggi-italexit-paragone-ago-della-bilancia/> [in Italian] (access date: 30.12.2020).

261. Moravcsik A. Europe's Ugly Future. *Foreign Affairs*. 2016. November/December. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2016-10-17/europe-s-ugly-future> (access date: 30.12.2020).

262. Moreira Ramalho T. The Troika in its own words: responding to the politicisation of the southern European crises. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 5. P. 677 – 693. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792464

263. Moro D. Building a Common Defence in a Federal Union: What Can Europe Learn from the U.S. Experience? *Union of European Federalists Reflection Paper*. 2017. September. URL: https://www.federalists.eu/fileadmin/files_uef/Publications/Reflection_Paper/2017_Oct_Reflection_Paper_Domenico_Moro.pdf (access date: 30.12.2020).

264. Morwinsky O., Kühler J. Der "European Way of Life" – Einigkeit oder Konfrontation? *Konrad Adenauer Stiftung*. 2020. 16. Januar 2020. URL: <https://www.kas.de/de/kurzum/detail/-/content/der-european-way-of-life-einigkeit-oder-konfrontation> (access date: 30.12.2020).

265. Naumann K. Security without the United States? Europe's Perception of NATO. *Strategic Studies Quarterly*. Fall 2009. P. 50 – 64.

266. Neo-Nazis wanted to kill me says Salvini. 'I got report Ukrainian group planning attempt on my life'. *ANSA*. 2019. 16 July. URL: https://www.ansa.it/english/news/general_news/2019/07/16/neo-nazis-wanted-to-kill-me-says-salvini_b4872913-fe62-4c3d-bc5a-b6db4ea39e40.html (access date: 30.12.2020).

267. New Pact on Migration and Asylum. *European Commission*. 2020. 23 September. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration_en (access date: 30.12.2020).

268. Nicoli F. Neofunctionalism revisited: integration theory and varieties of outcomes in the Eurocrisis. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42. No. 7. P. 897 – 916. DOI: 10.1080/07036337.2019.1670658

269. Nielsen N. Cyprus risks EU legal threat over selling 'Golden Passports'. *EU Observer*. 2020. 14 October. URL: <https://euobserver.com/justice/149741> (access date: 30.12.2020).

270. Nielsen N. EU migrant boat plan fails to get extra support. *EU Observer*. 2019. 9 October. URL: <https://euobserver.com/migration/146214> (access date: 30.12.2020).

271. No to Nexit: Dutch most likely to vote to stay in the EU. *Dutch News*. 2019. 25 April. URL: <https://www.dutchnews.nl/news/2019/04/no-to-nexit-dutch-most-likely-to-vote-to-stay-in-the-eu/> (access date: 30.12.2020).

272. Nuclear Posture Review Report. April 2010. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf (access date: 30.12.2020).

273. Nuclear Posture Review. 2018. February. URL: <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF> (access date: 30.12.2020).

274. Parkes R. The Problem with Germany's Masterful Crisis Presidency. *DGAP Commentary*. 2020. No. 35, December. 3 p. URL: <https://dgap.org/en/research/publications/problem-germanys-masterful-crisis-presidency> (access date: 30.12.2020).

275. Pérez-Durán I., Bravo-Laguna C. Representative bureaucracy in European Union agencies. *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41. No. 8. P. 971 – 992. DOI: 10.1080/07036337.2019.1611803

276. Podemos calls for Spain to have an “autonomous” relationship with Russia after Trump's victory. *The Diplomat in Spain*. 2016. November. URL: <https://thediplomatinspain.com/en/2016/11/podemos-calls-spain-autonomous-relationship-russia-trumps-victory/> (access date: 30.12.2020).

277. Portes J. A. Canada-style deal? *The UK in a Changing Europe*. 2020. 15 December. URL: <https://ukandeu.ac.uk/a-canada-style-trade-deal/> (access date: 30.12.2020).

278. Prime Minister's speech on Europe. The Prime Minister delivered his speech on Europe at Chatham House, setting out the case for EU reform. Published 2015. 10 November. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe> (access date: 30.12.2020).

279. Pryce V. What does Brexit mean for Cyprus? The island needs a strong Europe for its future security and prosperity. *Prospect*. 2016. 5 October. URL: <https://www.prospectmagazine.co.uk/world/what-does-brexit-mean-for-cyprus> (access date: 30.12.2020).

280. Quaglia L. The politics of an ‘incomplete’ Banking Union and its ‘asymmetric’ effects. *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41, No. 8. P. 955 – 969. DOI: 10.1080/07036337.2019.1622541

281. Rankin J. Catalan independence: EU experts detect rise in pro-Kremlin false claims. *The Guardian*. 2017. 13 November. URL: https://www.theguardian.com/world/2017/nov/13/catalan-independence-eu-experts-detect-rise-in-pro-kremlin-false-claims?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=kremlin_watch_briefing_russian_bots_and_promises&utm_term=2018-02-01 (access date: 30.12.2020).

282. Rankin J. Is the EU Undemocratic? *The Guardian*. 2016. 13 June. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/13/is-the-eu-undemocratic-referendum-reality-check> (access date: 30.12.2020).

283. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person. 2013. 29 June. P. 31–59. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A32013R0604> (access date: 30.12.2020).

284. Rettman A. EU threatens Polish funding over 'LGBTI-free' zones. *EU Observer*. 2020. 18 June. URL: <https://euobserver.com/justice/148681> (access date: 30.12.2020).

285. Rettman A. MEPs Demand Cyprus Open up over Russia Money Laundering. *EU Observer*. 2017. 30 October. URL: <https://euobserver.com/justice/139690> (access date: 30.12.2020).

286. Rettman A. Spain joins call for EU action on propaganda. *EU Observer*. 2017. 13 November. URL: <https://euobserver.com/foreign/139843> (access date: 30.12.2020).

287. Riegert B. EU fails to cement agreement on migrants rescued at sea. *Deutsche Welle*. 8 October 2019. URL: <https://www.dw.com/en/eu-fails-to-cement-agreement-on-migrants-rescued-at-sea/a-50743383> (access date: 30.12.2020).

288. Rius-Ulldemolins J., Pizzi A., Arostegui J. A. R. European models of cultural policy: towards European convergence in public spending and cultural participation? *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41, No. 8. P. 1045 – 1067. DOI: 10.1080/07036337.2019.1645844 (access date: 30.12.2020).

289. Ritzena J., Wehnera C., Zimmermannb F. Euroskepticism, Income Inequality and Financial Expectations. 2015. 40 p. URL: http://ftp.iza.org/dp8001_rev.pdf (access date: 30.12.2020).

290. Robinson D. From rule-maker to rule-taker. *Financial Times*. 2017. 30 March. URL: <https://www.ft.com/content/aa4dd305-83e8-39ed-8f45-1ab31a4a1c01> (access date: 30.12.2020).

291. Russian arrested in Spain ‘over mass hacking’. *BBC News*. 2017. 10 April. URL: <http://www.bbc.com/news/technology-39553250> (access date: 30.12.2020).

292. Russia's Humanitarian Aid to Italy: How Kremlin Uses the Coronavirus Pandemic to Cover up Its Special Operation. *Hromadske International*. 2020. 31 March. URL: <https://en.hromadske.ua/posts/russias-humanitarian-aid-to-italy-how-kremlin-uses-the-coronavirus-pandemic-to-cover-up-its-special-operation> (access date: 30.12.2020).

293. Russian Sanctions Would Destroy Cyprus Economy: FM. *Tasnim News Agency*. 2014. 16 April. URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2014/04/16/340426/russian-sanctions-would-destroy-cyprus-economy-fm> (access date: 30.12.2020).

294. Sabatino E., Fiott D., Keohane D., Moro D., Mölling C. and others. The Quest for European Strategic Autonomy – A Collective Reflection : report.

Rome: IAI, 2020. 28 p. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/quest-european-strategic-autonomy-collective-reflection> (access date: 30.12.2020).

295. Saeed S. Italian foreign ministry suspects Russia over hacking. *Politico*. 2017. 10 February. URL: <https://www.politico.eu/article/italian-foreign-ministry-suspects-russia-over-hacking-russia-vladimir-putin/> (access date: 30.12.2020).

296. Salvini says he flagged ‘Ukrainian group’s death threat,’ leading to neo-Nazi missile bust. *Russia Today*. 2019. 16 July. URL: <https://www.rt.com/news/464311-salvini-ukrainian-nazis-plot/> (access date: 30.12.2020).

297. Santa M., Strupczewski J. ECB outraged by Slovak refusal to aid Greece-sources. *Reuters*. 2010. 10 September. URL: <https://www.reuters.com/article/ecb-slovakia-idUSLDE68915I20100910> (access date: 30.12.2020).

298. Seven Brexit endgame scenarios – short guide. *The UK in a Changing Europe*. 2020. 15 January. URL: https://ukandeu.ac.uk/research-papers/?_sft_theme=relationship-with-the-eu (access date: 30.12.2020).

299. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy. *European Union External Action Service*. June 2016. 56 p. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf (access date: 30.12.2020).

300. Stothard M. Could France’s Marine Le Pen deliver Frexit? *Financial Times*. 2017. 14 March. URL: <https://www.ft.com/content/d37b6d90-fdd1-11e6-8d8e-a5e3738f9ae4> (access date: 30.12.2020).

301. Spain public debt went up in second quarter. *Country Economy.com*. URL: <https://countryeconomy.com/national-debt/spain> (access date: 30.12.2020).

302. Spain warns EU of Russian meddling in Catalan separatist movement. *Deutsche Welle*. 2017. 13 November. URL: <https://www.dw.com/en/spain-warns-eu-of-russian-meddling-in-catalan-separatist-movement/a-41363161> (access date: 30.12.2020).

303. Stefanini S. Cyprus fears Russia could wreck reunification. *Politico*. 2017. 12 January. URL: <https://www.politico.eu/article/cyprus-fears-russia-could-wreck-reunification/> (access date: 30.12.2020).

304. Stewart H., Mason R., Syal R. David Cameron resigns after UK votes to leave European Union. *The Guardian*. 2016. 24 June. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/24/david-cameron-resigns-after-uk-votes-to-leave-european-union> (access date: 30.12.2020).

305. Stiglitz J. How to exit the eurozone. *Politico*. 2018. 26 June. URL: <https://www.politico.eu/article/opinion-italy-germany-how-to-exit-the-eurozone-euro-reform/> (access date: 30.12.2020).

306. Styczyńska N. Poland. *The future of the EU: new perspectives : report / The UK in a Changing Europe*. March 2020. P. 20 – 21. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/03/Future-of-the-EU-report.pdf> (access date: 30.12.2020).

307. Svendsen Ø. Brexit and the future of EU defence: a practice approach to differentiated defence integration. *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41. No. 8. P. 993 – 1007. DOI: 10.1080/07036337.2019.1622540

308. Taggart P., Szczerbiak A. Putting Brexit into perspective: the effect of the Eurozone and migration crises and Brexit on Euroscepticism in European states. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. No. 8. P. 1194 – 1214. DOI: 10.1080/13501763.2018.1467955 (access date: 30.12.2020).

309. Teodorescu L. Italy calling the EU as Euroscepticism rises in times of Coronavirus. *Wilfried Martens Center for European Studies*. URL: <https://martenscentre.eu/blog/italy-calling-eu-euroscepticism-rises-times-coronavirus> (access date: 30.12.2020).

310. 'The Brussels Treaty'. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence. 1948. 17 March. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm (access date: 30.12.2020).

311. The Constitution of the European Union – history and prospects. *Bundestag*. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/189784/30cd9a5ef6db0d0cdcc3ae50c4a8aa3a/constitution_eu-data.pdf (access date: 30.12.2020).

312. The European Constitution. *Europen Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/Europe2004/textes/2005-01-10-brochure-constitution-en-v02.pdf> (access date: 30.12.2020).

313. The North Atlantic Treaty. Washington D.C. 1949. 4 April. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm (access date: 30.12.2020).

314. The numbers that tell the story of immigration in France. *The Local Fr*. 2019. 8 October. URL: <https://www.thelocal.fr/20191008/the-numbers-that-tell-the-story-of-immigration-in-france> (access date: 30.12.2020).

315. The Paris Agreements signed at Brussels on March 17, 1948, as amended by the “Protocol modifying and completing The Brussels Treaty”. 1954. 23 October. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17408.htm?selectedLocale=en (access date: 30.12.2020).

316. The Refugee Crisis in Europe and the Middle East: A Comprehensive Response. *International Rescue Committee*. Summer 2016. URL: <https://www.rescue.org/sites/default/files/document/911/irccrisisappealcompositerevaugust.pdf> (access date: 30.12.2020).

317. The Spinelli Group's Manifesto. URL: <https://www.federalists.eu/spinelli-group> (access date: 30.12.2020).

318. Thompson M. The EU can't agree on how to help Italy and Spain pay for coronavirus relief. *CNN Business*. 2020. 27 March. URL: <https://edition.cnn.com/2020/03/27/economy/corona-bonds-eu/index.html> (access date: 30.12.2020).

319. Three suspected Russian spies traveled to Barcelona in 2016 and 2017. *El País*. 2019. 27 December. URL: https://english.elpais.com/elpais/2019/12/27/inenglish/1577438583_199403.html (access date: 30.12.2020).

320. Together or Alone? Choices and Strategies for Transatlantic Relations for 2021 and Beyond : report / edited by B. Stokes. *The German Marshall Fund of*

the United States. 2020. 6 October. 40 p. URL: <https://www.gmfus.org/publications/together-or-alone-choices-and-strategies-transatlantic-relations-2021-and-beyond> (access date: 30.12.2020).

321. Townsend M. Five Million Votes, Two Seats: Smaller Parties Demand a Change in The Rules. *The Guardian*. 2015. 9 May. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2015/may/09/margate-ukip-greens-electoral-reform-farage> (access date: 30.12.2020).

322. Trauner F. Asylum policy: the EU's 'crises' and the looming policy regime failure. *Journal of European Integration*. 2016. Vol. 38, No. 3. P. 311 – 325. DOI: 10.1080/07036337.2016.1140756 (access date: 30.12.2020).

323. Treaty establishing a Constitution for Europe. *Official Journal of the European Union*. 2004. 16 December. P. 1 – 474. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2004.310.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC (access date: 30.12.2020).

324. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. *Official Journal of the European Union*. 2007. 13 December. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN> (access date: 30.12.2020).

325. Treaty on European Union. Maastricht, 1992. 7 February. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (access date: 30.12.2020).

326. Travis A. 80% of Britain's 1.4m Eastern European Residents Are in Work. *The Guardian*. 2017. 10 July. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/10/majority-of-britain-eastern-european-residents-are-in-work> (access date: 30.12.2020).

327. Turnbull-Dugarte S. J. A new hope for europhiles? The 2017 German federal elections and the revenge of the pro-European mainstream. *Journal of*

European Integration. 2020. October. DOI: 10.1080/07036337.2020.1826943 (access date: 30.12.2020).

328. Union of European Federalists. URL: <https://www.federalists.eu/> (access date: 30.12.2020).

329. Valero J. EU fiscal watchdog wants to scrap ‘unrealistic’ 60% debt limit. *EURACTIV.com*. 2020. 2 July. URL: <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/eu-fiscal-watchdog-wants-to-scrap-60-debt-limit/> (access date: 30.12.2020).

330. Vela J. H., Posaner J. The day ‘Project Fear’ got real. 2019. 19 February. URL: <https://www.politico.eu/article/the-day-project-fear-got-real/> (access date: 30.12.2020).

331. Vladimir Putin had a number of bilateral meetings on the sidelines of the ASEM Summit. *Kremlin.ru*. 2014. 17 October. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46819> (access date: 30.12.2020).

332. Wanat Z. Respect LGBTIQI rights or lose EU funds, says equality commissioner. *Politico*. 2020. 12 November. URL: <https://www.politico.eu/article/lgbtqi-rights-rule-of-law-funds-equality-commission-helena-dalli/> (access date: 30.12.2020).

333. Waltz K. The Emerging Structure of International Politics. *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security* : monograph / Ed. by M. Brown, S. Lynn-Jones, S. Miller. 1995: Cambridge (MA). P. 42 – 77.

334. Waterfield B. Donald Trump is our ally in war on EU ‘loopy liberals’, says Viktor Orban. *Times*. 2020. 22 September. URL: <https://www.thetimes.co.uk/edition/world/hungary-s-leader-viktor-orban-backs-donald-trump-against-loopy-liberals-rwmf56mc7> (access date: 30.12.2020).

335. Wenz-Temming A., Sonnicksen J. The double bailout: assessing new intergovernmentalism in the euro-crisis and the implications for European integration and democracy. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 7. P. 937-953, DOI: 10.1080/07036337.2020.1718672 (access date: 30.12.2020).

336. What would no deal mean? : report / edited by A. Menon. *The UK in a Changing Europe*. 2020. 22 September. 65 p. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/09/UKICE-What-would-no-deal-mean.pdf> (access date: 30.12.2020).

337. Wijnsma S. Transnational Lists for the European Parliament Elections. *Union of European Federalists Reflection Paper*. 2018. January. URL: https://www.federalists.eu/fileadmin/files_uef/Publications/Reflection_Paper/2018_Jan_Reflection_Paper_Sietse_Wijnsma.pdf (access date: 30.12.2020).

338. Wilson P., Oliver T. The international consequences of Brexit: an English School analysis. *Journal of European Integration*. 2019. Vol. 41, No. 8. P. 1009-1025. DOI: 10.1080/07036337.2019.1665656 (access date: 30.12.2020).

339. Winterburn T. Brussels chaos: Spain follows Poland in shock threat to quit EU 'No more humiliation!' *Euro Weekly*. 2019. 23 December. URL: <https://www.euroweeklynews.com/2019/12/23/breaking-newsspain-follows-poland-in-shock-threat-to-quit-eu/> (access date: 30.12.2020).

340. Wintour P., Watt N. UKIP wins European Elections with Ease to Set off Political Earthquake. *The Guardian*. 2014. 26 May. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2014/may/26/ukip-european-elections-political-earthquake> (access date: 30.12.2020).

341. Wright G. France. *The future of the EU: new perspectives* : report / The UK in a Changing Europe. March 2020. P. 14 – 15. URL: <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2020/03/Future-of-the-EU-report.pdf> (access date: 30.12.2020).

342. Young E. Russian money in Cyprus: Why is there so much? *BBC News*. 2018. 18 March. URL: <https://www.bbc.com/news/business-21831943> (access date: 30.12.2020).

343. Zweers W. 'Strict but fair?' Dutch Approach to EU Enlargement. *Balkan Insight*. 2019. 25 October. URL: <https://balkaninsight.com/2019/10/25/strict-but-fair-dutch-approach-to-eu-enlargement/> (access date: 30.12.2020)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Геба Г. І. Модель «багатошвидкісної Європи» як основа альтернативної стратегії подальшого розвитку Європейського Союзу. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2019. № 20. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3891
2. Геба Г. І. Перспективи «Італекзиту» у контексті ризиків посилення дезінтеграційних процесів в Європі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2020. Т. 38. С. 97 – 108.
3. Геба Г. І. Вплив дезінтеграційних процесів у Європі на Брекзит. *Політичне життя*. 2020. № 4. С. 87 – 92.
4. Геба Г. І. Перспективи виходу країн-членів з ЄС після Брекзиту. *Politicus*. 2020. №6. С. 79 – 88.

Статті в іноземних виданнях:

5. Heba H. I. Russian Factor in the Desintegration Processes in South Europe. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. № 6. С. 82-93.

Праці, які додатково відображають результати дослідження:

6. Геба Г. І. Криза стабільності Євросоюзу та її роль у контексті євроінтеграції України. *Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали міжвузівського круглого столу, м. Одеса, 16 листопада 2017 року / ред. кол. : С. В. Албул, Т. І. Койчева, Е. І. Мартинюк та ін.; відп. за вип. О. Я. Надибська. Одеса: Астропрінт, 2017. С. 26 – 28.
7. Геба Г. І. Щодо питання вибору стратегії розвитку Євросоюзу. *Наукові підсумки 2018 року* : збірник наукових матеріалів XXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця, 17 грудня 2018 року. Вінниця, 2018. Ч. 10. С. 36 – 40.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжвузівський круглий стіл «Соціально-гуманітарні пріоритети України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 16 листопада 2017 року), доповідь, тези.
2. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Наукові підсумки 2018 року» (м. Вінниця, 17 грудня 2018 року. Вінниця), доповідь, тези.
3. Одеські дебати «Uniting Ukraine, the Black Sea Region, and the Transatlantic Partners» (Одеса, 1-2 березня 2019 р.), доповідь.
4. Тренінг у рамках міжнародного проєкту Erasmus + “Rethinking of Regional Studies: Baltic-Black Sea Connection” (Одеса, 22-28 червня 2019 р.; 23-25 вересня 2019 р), доповідь.
5. 74-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників (Одеса, 28 листопада 2019 р.), доповідь.
6. Семінар з академічної доброчесності в рамках проєкту Балто-Чорноморських зв’язків BBSR (Одеса, 17-21 лютого 2020 р.), доповідь.
7. Міжнародна он-лайн конференція «Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього» у рамках проєкту Еразмус+ «Переосмислення регіональних досліджень: Балтійсько-Чорноморське об’єднання» (Одеса, 15 жовтня 2020 р.), доповідь.
8. 75-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників (Одеса, 27 листопада 2020 р.), доповідь.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова
кандидат юридичних наук, професор
В.І. Труба
«26» березня 2021 р.

АКТ

впровадження результатів
дисертаційної роботи Геби Ганни Ігорівни
на тему «Дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 052 «Політологія»

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри міжнародних відносин Факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в межах наукової теми кафедри: «Глобальні, регіональні та локальні чинники формування сучасної системи міжнародних відносин» (номер державної реєстрації: 0119U000500), відповідно до якої авторкою досліджено потенціал та ступінь резистентної спроможності ЄС консервувати інтеграційні властивості в ході комплексного аналізу дезінтеграційних процесів у ЄС в контекстах політичних та безпекових ризиків.

Результати наукового дослідження впроваджено в навчальний процес при проведенні лекційних та семінарських занять з дисциплін: «ЄС в системі міжнародної безпеки XXI ст.», «Росія у глобальній та регіональній політиці», «Теорія взаємодії держав».

Заступник декана з наукової роботи
ФМВПС ОНУ ім. І. І. Мечникова
д. політ. н., доц.

Коч С.В.
«26» березня 2021 року

Декан ФМВПС
ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. іст. н., доц.

Глебов В.В.
«26» березня 2021 року

Науковий керівник
доцент кафедри міжнародних відносин
ФМВПС ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. політ. н., доц.

Глебов С.В.
«26» березня 2021 року

Завідувач кафедри
міжнародних відносин
ФМВПС ОНУ ім. І. І. Мечникова
д. політ. н., проф.

Брусилівська О.І.
«26» березня 2021 року

вул. Січових Стрільців 19,
м. Львів, 79000, Україна
тел. (032)239-40-62,
E-mail: intrel.faculty@lnu.edu.ua

19, Sichovykh Striltsiv Str.,
Lviv, 79000, Ukraine,
phone (032) 239-40-62,
E-mail: intrel.faculty@lnu.edu.ua

24.05.2021 № 193/33

ЛИСТ ПІДТРИМКИ

результатів дисертаційної роботи Геби Ганни Ігорівни
на тему «Дезінтеграційні процеси в ЄС: політичні та безпекові виміри»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 052 «Політологія»

Дисертаційна робота Геби Г.І. присвячена науковому аналізу впливу ключових чинників на дезінтеграційні процеси, а також дослідженню потенціалу та ступеня резистентної спроможності ЄС консервувати власні інтеграційні властивості з урахуванням політичних та безпекових ризиків. Дослідження цих проблем на сьогодні є дуже актуальним в умовах існування та посилення викликів та загроз європейської інтеграції.

Авторкою вперше проведено комплексний науковий аналіз причин, наслідків та потенційного поглиблення дезінтеграційних процесів у ЄС як таких, що є протилежними євроінтеграції, яка традиційно вивчається у наукових дослідженнях. У зв'язку з цим, подані на захист положення мають вагомий науковий новизну та цінність, є актуальними та можуть бути використані як база для подальших наукових досліджень з окресленого кола проблем.

Окремі положення та висновки дослідження Геби Г.І. всебічно обговорювались та були враховані під час підготовки навчальних і теоретико-методологічних матеріалів курсів, що викладаються на факультеті міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка. Ці положення впроваджені у навчальний процес та використовуються, зокрема, під час проведення лекційних та семінарських занять з дисциплін: «Європейська безпека...», «Сепаратизм у Європі» та «ЄС у міжнародних відносинах».

Враховуючи зазначене, а також те, що розглянута дисертаційна робота відповідає всім встановленим до таких робіт вимогам, висловлюємо підтримку підготовлених до захисту результатів дослідження та вважаємо, що її автор Геба Г.І. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 - Політологія.

Декан факультету міжнародних
відносин Львівського національного
університету імені Івана Франка

проф. Мальський М. З.